

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ**

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

ΕΜΦΥΛΕΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ :

ΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΘΕΑΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗΣ. Γ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Αθήνα, 2020

Τριμελής Εξεταστική επιτροπή:

Αλεξάνδρα Χαλκιά, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπουσα)

Ανδρέας Λύτρας, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Αλέξανδρος Χρύσης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Ευχαριστίες

Την παρούσα διπλωματική εργασία, οφείλω σε ορισμένους ανθρώπους, χωρίς την στήριξη των οποίων θα δυσκολευόμουν στην εκπόνησή της. Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την καθηγήτρια και επιβλέπουσα της διπλωματικής μου, κ. Χαλκιά Αλεξάνδρα για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και για την ουσιαστική και πολύτιμη καθοδήγησή της καθ' όλη την πορεία της εργασίας μου. Ευχαριστώ και τα άλλα δυο μέλη της επιτροπής, τους καθηγητές κ. Λύτρα Ανδρέα και κ. Χρύση Αλέξανδρο, για την ανάγνωση και τις χρήσιμες παρατηρήσεις.

Επίσης, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου και στους φίλους μου, συναδέλφους και μη, των οποίων η στήριξη υπήρξε καθοριστική και ουδόλως αυτονόητη, όχι μονάχα για την ολοκλήρωση της ανά χείρας διπλωματικής μελέτης, αλλά καθ' όλη την διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	9
Λέξεις – Κλειδιά.....	9
Abstract	10
Keywords.....	10
Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο Επισκόπησης Ερευνών	13
Η αρρενωπότητα.....	13
Χώρος εργασίας και αρρενωπότητα.....	14
Σύνοψη – Συμπεράσματα	15
Κεφάλαιο 1	17
Θεωρητικό Πλαίσιο	17
1.1 Η εργατική ταυτότητα	17
1.2 Η ταυτότητα φύλου.....	19
1.3 Χώρος εργασίας, έμφυλη και εργατική ταυτότητα	21
1.4 Σύνοψη – Συμπεράσματα θεωρητικού μέρους.....	22
Κεφάλαιο 2	23
Σχεδιασμός και μεθοδολογία ανάλυσης.....	23
2.1 Στόχος της έρευνας.....	23
Μεθοδολογική προσέγγιση	23
Χώρος εστίασης Cafe – Restaurant	26
Κεφάλαιο 3	27
Ευρήματα και συζήτηση.....	27
3.1 Τα εργασιακά καθήκοντα και ο καφές	27
Οι υπεύθυνοι	27
Οι σερβιτόροι	30
Οι «λαντζιέρηδες»	37
3.2. Η εμφάνιση των εργαζομένων.....	40
Κεφάλαιο 4	45
Συμπεράσματα – Προεκτάσεις	45
4.1. Συμπεράσματα	45
4.2 Κατασκευάζοντας την αρρενωπότητα.....	45
4.3. Η έμφυλη επιτέλεση της εργατικής ταυτότητας	50
4.4 Προεκτάσεις	51
Πηγές - Βιβλιογραφία	52

Περίληψη

Η ανά χείρας διπλωματική εργασία εξετάζει την εργασιακή εκδοχή της αρρενωπότητας. Για την επιδίωξη αυτού του σκοπού, επικεντρώνεται στην ανάλυση της αρρενωπότητας, μέσω της εξέτασης των όσων λένε για αυτά που κάνουν οι εργάτες καθώς και των τρόπων που εμφανίζονται οι ίδιοι στα εργασιακά τους καθήκοντα στο πεδίο του εργασιακού χώρου. Αντικείμενο της έρευνας είναι όψεις της κατασκευής της αρρενωπότητας στο πεδίο της εκτέλεσης των εργασιακών καθηκόντων, στο οποίο διαφαίνονται οι έμφυλες επιτελέσεις. Τόπος της έρευνας αποτέλεσε ένα καφέ-εστιατόριο «πολυτελείας» στο κέντρο της Αθήνας όπου εργαζόμουν ο ίδιος, ως βοηθός σεβριτόρου, κατά το διάστημα που εκπονήθηκε η έρευνα από τον Ιούνιο του 2019 ως τον Μάρτιο του 2020.

Για την προσέγγιση του εν λόγω εγχειρήματος, αξιοποιείται η μέθοδος της κριτικής ανάλυσης λόγου και δίνεται έμφαση στα επικοινωνιακά συμβάντα, δηλαδή οι γραπτές και προφορικές συνομιλίες μεταξύ των εργαζομένων, και στην αναπαράσταση της εμφάνισης των εργαζομένων, η οποία αποτελεί μέρος της εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο, εντοπίζεται η άρθρωση των ιεραρχικών, ρατσιστικών και σεξιστικών λόγων (discourse) που συμβάλλουν στην κατασκευή της αρρενωπότητας του εργαζομένου.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης λόγου της έρευνας, φανερώνουν ότι μέσα από τα εργασιακά καθήκοντα όπου αρθρώνονται οι παραπάνω λόγοι, αναδεικνύεται ως κυρίαρχη η λευκή αρρενωπότητα, της οποίας η θεμελίωση έγκειται στη βάση ενός συστήματος έμφυλων και φυλετικών προνομίων και αποκλεισμών. Συνεπώς, την ίδια στιγμή κατασκευάζεται το ιδεώδες του ανδρισμού, μέσω των εργασιακών δραστηριοτήτων. Ως εκ τούτου, στη βάση του ορισμού της αρρενωπότητας, ο «εργάτης» είναι εκείνος που εργάζεται με ένα τρόπο που εξουσιάζει και εξουσιάζεται, καθώς επίσης είναι θύμα αλλά και θύτης φαινομένων του ρατσισμού και του σεξισμού. Επομένως, από τα στοιχεία που αναδεικνύει η έρευνα, τίθεται το ερώτημα περί προτύπου του μισθωτού στις καπιταλιστικές κοινωνίες και εστιάζεται το ενδιαφέρον στη μαρξική θεωρία της επανάστασης για τη διαμόρφωση του επαναστατικού υποκειμένου.

Λέξεις – Κλειδιά

εργατική ταυτότητα – επιτελεστικότητα του φύλου – εργασιακή δραστηριότητα – λόγος – ηγεμονική αρρενωπότητα

Abstract

This dissertation examines the “at work” version of masculinity. To achieve this goal, it focuses the analysis of masculinity, studying what male workers say about what workers do and the ways in which they represent themselves in their work duties in the field of the workplace. Thus, it traces the construction of masculinity in the field of the performance of work duties within a particular work site. Specifically, the study focuses on an upscale café-restaurant in the center of Athens and at which the author of this thesis was employed as an “assistant-waiter” during the time of this study, from June 2019 through March 2020.

We use the method of discourse analysis and the research material consists of communication acts such as written and oral speech, between employees, as well as the representation of the appearance of employees, which is part of the work. The material analyzed includes the articulation of hierarchical, racist and sexist discourse that seems to play a part in the construction of the masculinity of employees.

The results of the research show that through the work task it is also conveyed how workers should work to be “a man”. White masculinity emerges as dominant and based on a system of gender and racial privileges and exclusions. In this way, not only is the identity of the worker fulfilled, but at the same time, the ideal of manhood is constructed, through work activities and on the basis of a definition of masculinity. The “employee” in the context of his relations with the other employees both dominates and is dominated, he functions as both a victim and a perpetrator of racism and sexism. Therefore, from the evidence highlighted by the research, the thesis draws from Marx’s theory of revolution and question the formation of the revolutionary subject.

Keywords

work identity – gender’s performativity – work activity – discourse – hegemonic masculinity

Εισαγωγή

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας και αφορά την κατασκευή της αρρενωπότητας του άνδρα εργαζομένου στο χώρο εργασίας του.

Μέρος του θεωρητικού πλαισίου της ανά χείρας μελέτης είναι η θεωρητική επεξεργασία του φεμινισμού του «τρίτου κύματος», μια περίοδος που χαρακτηρίζεται από την αλληλεπίδραση της φεμινιστικής θεωρίας με την κοινωνική θεωρία, την ψυχαναλυτική θεωρία και την πολιτισμική κριτική και που επεξεργάζεται την έννοια της «εμφυλοποίησης» εντός των συμφραζόμενων των κοινωνικών σχέσεων και των σχέσεων εξουσίας, εφόσον η έννοια της «ενσώματης υποκειμενικότητας» είναι αντίθετη με την καρτεσιανή ιδέα του κυριάρχου εαυτού, όπως επεξεργάστηκε ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός της Simon de Beauvoir (Αθανασίου, 2006).

Στα πλαίσια της πρόκλησης που αναδύεται στο εσωτερικό του φεμινισμού για μια φεμινιστική πολιτική που δεν βασίζεται στην οντολογική ακεραιότητα του υποκειμένου αλλά στη διαμόρφωση του έμφυλου υποκειμένου εντός των σχέσεων εξουσίας (Χαλκιά, 2011: σ 64-73), το έμφυλο υποκείμενο συγκροτείται ως *αποτέλεσμα* ενός πειθαρχικού καθεστώτος εμφυλοποίησης (Αθανασίου, 2007). Προς την κατεύθυνση αυτή, η έννοια της «έμφυλης υποκειμενικότητας» εκλαμβάνεται ως μια κοινωνική διαδικασία μέσω της οποίας προσδίδονται χαρακτηριστικά, όπως στάσεις ή προσδοκίες ή συμπεριφορές, που χαρακτηρίζουν κάποιον/α ως «άνδρα» ή «γυναίκα» και όχι ως σταθερή οντότητα, όπως έχει οριστεί από την επικράτεια του έμφυλου διμορφισμού (Ζιούβας & Κατάκη 2019, Χαλκιά 2011). Για την μελέτη του τρόπου με τον οποίο αποτυπώνονται αυτά τα χαρακτηριστικά, ειδικά στη περίπτωση της αρρενωπότητας, η ανά χείρας μελέτη ακολουθεί το Χαλκιά (2012), προκειμένου να προχωρήσει με το έργο της ανάλυσης των αρρενωποτήτων όπως διαμορφώνονται μέσω διαδικασιών κοινωνικής κατασκευής, με έμφαση στις *αρρενωπότητες* ως «ένα μη ομοιογενές πεδίο, το οποίο χαρακτηρίζεται από διαπραγμάτευση και σύγκρουση» (Χαλκιά, 2012: σ235).

Σκοπός της έρευνας αυτής, είναι η μελέτη της εργασιακής εκδοχής της αρρενωπότητας. Για την επιδίωξη αυτού του σκοπού, επικεντρώνεται στη σχέση φύλου και εργασίας και επιχειρεί να διερευνήσει το πώς η εργατική ταυτότητα *επιτελείται* με έμφυλο τρόπο. Εστιάζει, δηλαδή, στην κατανόηση του πεδίου της συγκρότησης της εργατικής ταυτότητας, που διέπεται από έμφυλες αρθρώσεις ή δυναμικές που καθορίζουν τον έμφυλο τρόπο με τον οποίο εργάζεται κανείς/καμιά, διαμορφώνοντας την εργασιακή εκδοχή της αρρενωπότητας.

Έτσι, στο κεφάλαιο της επισκόπησης της βιβλιογραφίας παρουσιάζονται συναφείς έρευνες που εξετάζουν τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται οι αρρενωπότητες μέσω διαδικασιών κοινωνικής κατασκευής εντός του χώρου εργασίας, σε διάφορους τόπους. Επισημαίνονται τα ευρήματα των ερευνών αυτών, τα οποία άπτονται του παρόντος ερευνητικού εγχειρήματος.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να καταστήσει σαφές ότι τόσο η έννοια του φύλου όσο και η έννοια της εργασίας συνδέεται η μια με την άλλη και ως εκ τούτου να χαράξει μια πορεία για τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η εργατική ταυτότητα *επιτελείται* με έμφυλο τρόπο. Για την ενίσχυση αυτής της σχέσης καθώς και του τρόπου που σπεύδη η έρευνα αυτή να την αναλύσει, επικεντρώνεται στην «ταυτότητα», η οποία αν και εκκινεί με την απάντηση στην ερώτηση *ποιος ή τι είμαι* που περικλείει στοιχεία του αυτοπροσδιορισμού, λαμβάνει υπόψιν, επίσης, κοινωνικά κριτήρια. Με άλλα λόγια, το ενδιαφέρον βρίσκεται στο πώς οι κοινωνικές πρακτικές συγκροτούν την εργατική ταυτότητα αλλά και την ταυτότητα φύλου.

Στο πρώτο κεφάλαιο, διερευνάται ο τρόπος παραγωγής, που προσιδιάζει στο καπιταλιστικό σύστημα, ως προς τη βάση της οργάνωσης της εργασίας που αποτελεί το ουσιαδές για τη συγκρότηση και παγίωση της ταυτότητας του εργάτη. Στη συνέχεια, αναφέρεται στην ταυτότητα του φύλου, με εστίαση τη μεταδομιστική φεμινιστική θεωρία της *επιτελεστικότητας* η οποία αντιλαμβάνεται το φύλο ως μια διαδικασία, ένα *γίνεσθαι*, που συγκροτεί το φύλο που

υποτίθεται ότι είναι κάποιος/α, στη βάση της ενσωμάτωσης των κανονιστικών έμφυλων προτύπων. Τέλος, παρουσιάζεται ο εργασιακός χώρος ως «τόπος συνάντησης» των δυο ταυτοτήτων. Πεδίο της έρευνας αποτελεί ο εργασιακός χώρος, για να εξεταστεί ο τρόπος συγκρότησης τόσο της εργατικής όσο και της έμφυλης ταυτότητας. Ωστόσο, ως προς τη βάση της συγκρότησης των ταυτοτήτων εντός του εργασιακού χώρου, δηλαδή στη βάση που το εκάστοτε εργαζόμενο υποκειμένο προσδιορίζεται αφ' ενός ως «άνδρας» και αφ'ετέρου ως «εργάτης», τίθεται το ερώτημα: με ποιον τρόπο η εργασιακή δραστηριότητα του ατόμου αποτυπώνει και εδραιώνει την αρρενωπότητα; Πιο συγκεκριμένα, με ποιον τρόπο ο «εργάτης» συγκροτεί τον ανδρισμό του κατά τη διάρκεια της απασχόλησής του; Με ποιον τρόπο η εργατική ταυτότητα επιτελείται με έμφυλο τρόπο;

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζονται οι κυρίαρχες στοχεύσεις της έρευνας, η μεθοδολογική προσέγγιση της κριτικής ανάλυσης λόγου, ώστε να μελετήσουμε τους τρόπους με τους οποίους ο λόγος (discourse) κατασκευάζει την αρρενωπότητα, και το ερευνητικό πεδίο του συγκεκριμένου εξεταζόμενου εργασιακού χώρου. Μεθοδολογική επιλογή αποτελεί η εστίαση στις συνομιλίες των εργαζομένων και στους τρόπους που εμφανίζονται στα εργασιακά τους καθήκοντα.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να επισημανθεί, ότι για την επαρκέστερη ανάλυση των πρακτικών λόγων στον εργασιακό χώρο, αντλήθηκαν πολύ σημαντικά στοιχεία από την προσωπική εμπειρία που είχα ως απασχολούμενος σε αυτόν τον χώρο κατά την διάρκεια δέκα μηνών, από το καλοκαίρι του 2019 μέχρι και την άνοιξη του 2020. Πρόκειται για ένα καφέ-εστιατόριο έξι ορόφων μεταξύ των οποίων οι πέντε όροφοι είναι δωμάτια διαμονής και ο έκτος στεγάζει το bar, την κουζίνα και τον υπαίθριο χώρο. Είναι ένα καφέ-εστιατόριο που προσιδιάζει σε ένα «savoir faire» και συγκεντρώνει μια πληθώρα ανθρώπων που προέρχονται, συνήθως, από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα.¹

Κατά το διάστημα της απασχόλησής μου στο συγκεκριμένο χώρο εστίασης, φοιτούσα στο ΠΜΣ «Κοινωνιολογία» του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου και παρακολουθούσα το μάθημα «Φύλο, Λόγος, Εξουσία» της Καθηγήτριας Αλεξάνδρας Χαλκιάς. Συνεπώς, πρόκειται για μια πρωτόγνωρη εμπειρία, κατά την οποία είχα υιοθετήσει δύο ρόλους: του σερβιτόρου και του ερευνητή-παρατηρητή.

Στο τρίτο κεφάλαιο, γίνεται η απόπειρα καταγραφής των κοινωνικών πρακτικών που αρθρώνουν λόγους και προσδιορίζονται ως προς το περιεχόμενό τους. Για την καταγραφή αυτή, εξετάζονται οι συνομιλίες μεταξύ των εργαζομένων, εστιάζοντας στα εργασιακά τους καθήκοντα και περιγράφοντας την οργάνωση της εργασίας της καφετέριας η οποία στηρίζεται στην ιεραρχική κατάταξη των εργασιακών καθηκόντων. Επίσης, εξετάζεται η εμφάνιση των εργαζομένων, η οποία αποτελεί μέρος της εργασίας τους, ανάλογα με το εργασιακό καθήκον στο οποίο απασχολούνται. Με αυτό τον τρόπο, αναζητάται η κατασκευή της αρρενωπότητας που εγγράφεται πάνω σε αυτήν την ιεραρχία, η οποία αποτυπώνεται με όρους λεκτικής εκφοράς.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, επιχειρείται να διαπιστωθεί η ανάλυση των τρόπων της κοινωνικής κατασκευής της αρρενωπότητας. Τα πορίσματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι πρόκειται για μια μάχη προτύπων αρρενωπότητας με σκοπό την ανάδειξη του επικρατέστερου. Παρουσιάζονται κάποιοι από τους τρόπους με τους οποίους η εργατική ταυτότητα επιτελείται με έμφυλο τρόπο στο συγκεκριμένο εργασιακό χώρο. Τέλος, εντοπίζονται ορισμένες προεκτάσεις, ανατροφοδοτώντας τη συζήτηση που αφορά τη διαμόρφωση του επαναστατικού υποκειμένου, και τίθεται το ερώτημα περί προτύπου εργαζομένου στις καπιταλιστικές κοινωνίες.

Καταλυτικά, η διπλωματική μελέτη αποσκοπεί στην ανάδειξη της σημασίας των έμφυλων υποκειμενικότητων στο χώρο εργασίας. Επίσης, επιχειρείται η διερεύνηση του πώς η αρρενωπότητα συνυφαίνεται ή προηγείται της εργατικής ταυτότητας.

¹ Η λεπτομερέστερη περιγραφή των όρων και συνθηκών εργασίας ακολουθεί στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας.

Κεφάλαιο Επισκόπησης Ερευνών

Σε αυτό το κεφάλαιο αξιοποιούνται έρευνες της διεθνούς βιβλιογραφίας που επικεντρώνονται στον εργασιακό χώρο και αναλύουν τη διαμόρφωση της αρρενωπότητας. Η εστίαση αυτή γίνεται για να αναδειχθεί ο ρόλος του φύλου στην εργασία. Η ανάλυση κατευθύνεται στην ανάδειξη της εργασιακής εκδοχής της αρρενωπότητας εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο η ταυτότητα του εργαζομένου επιτελείται με έμφυλο τρόπο. Αντλούνται σημαντικά στοιχεία από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, τα οποία διαφωτίζουν το πώς κατασκευάζονται οι έμφυλες υποκειμενικότητες στο χώρο εργασίας με τη συνυφασμένη σχέση άλλων πεδίων, όπως η κοινωνική τάξη και η φυλή.

Η αρρενωπότητα

Ο Eyben (2019), στην έρευνά του για την αρρενωπότητα των σερβιτόρων στην Αγγλία την περίοδο 1890-1910, εστιάζει στο σωματικό στιλιζάρισμα και καταδεικνύει την αντίθεση που δημιουργείται με τα πρότυπα της αστικής τάξης. Όταν το μουστάκι αποτελούσε ένα χαρακτηριστικό των εύπορων οικογενειών, η αστική τάξη εξέφρασε την δυσαρέσκιά της για να μην ταυτίζονται οι σερβιτόροι μαζί της. Το αποτέλεσμα ήταν ο διαχωρισμός μεταξύ των σερβιτόρων: εκείνοι με *μουστάκι* και εκείνοι με *καθαρό πρόσωπο*. Το μουστάκι, όπως αποδεικνύει η έρευνα, ήταν ένας τρόπος αντίστασης απέναντι στην αστική ηγεμονική αρρενωπότητα με *καθαρά πρόσωπα* καθώς και ένας τρόπος που σηματοδοτούσε τον ανδρισμό εκφράζοντας την σκληρή εργασία, το συναίσθημα και την ατομικότητα. Αντίθετα, το *ζυρισμένο πρόσωπο* όχι μόνο σηματοδοτούσε την υποταγή στην αστική τάξη αλλά και την αποπροσωποποίηση του επαγγέλματος σε έναν ανέκφραστο υπηρέτη.

Αν και ο προσδιορισμός του ανδρισμού γίνεται εμφανής παραπάνω από τον διαχωρισμό μεταξύ των σερβιτόρων ως προς το μουστάκι τους, δεν συμβαίνει το ίδιο με την αγροτική εργασία. Σύμφωνα με την έρευνα του Bolt (2010) για την διαμόρφωση της αρρενωπότητας των αγροτών στη Ζιμπάμπουε, η αγροτική εργασία αποτελεί την αρένα στην οποία διεξάγεται ένας αγώνας για το «ποιος θα είναι ο περισσότερο άνδρας». Οι αγρότες συμεριζόμενοι ένα κλίμα απόρριψης ευκαιριών για άλλη θέση εργασίας και ισχνής οικονομικής θέσης, προερχόμενοι από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, διαχωρίζονται μεταξύ τους ως προς τη βάση των διακριτών θέσεων στην εργασιακή διαδικασία που χαρακτηρίζει τους εργαζόμενους με ένα ιεραρχικό τρόπο. Αν και η ιεραρχία θέσεων επιτυγχάνει την ταχύτερη παραγωγή προϊόντων, διακρίνει τους εργαζόμενους ως προς τη βάση του περιεχόμενου του ανδρισμού μέσα από το «ποιος είναι καλύτερος στη δουλειά του». Επιπλέον, κατά την διάρκεια της απασχόλησής τους, παρατηρούνται λόγοι μισογυνισμού και σεξουαλικού αστεϊσμού, οι οποίοι λειτουργούν ευεργετικά για την ανάπτυξη της αίσθησης του «ανήκειν», σύμφωνα με τον παραπάνω ερευνητή.

Σε ό,τι αφορά την εμφάνιση του σεξουαλικού αστεϊσμού στον εργασιακό χώρο, η Lerum (2006), στην έρευνά της για τον σεξουαλικό αστεϊσμό σε επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών, καταδεικνύει ότι υφίσταται μεταξύ γυναικών και ανδρών εργαζομένων που, αν και επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα στην εργασία των γυναικών, δημιουργεί μια αίσθηση συντροφικότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων που συντονίζει τη εργασία, την ταχύτερη παραγωγή και συμβάλλει στη διατήρηση ισότιμων σχέσεων εξουσίας. Σε μια τέτοια "λειτουργία", όμως, του σεξουαλικού αστεϊσμού, η ερευνήτρια τονίζει ότι παίζουν ρόλο οι ερμηνείες των ίδιων των εργαζομένων για τις σεξουαλικές αλληλεπιδράσεις όπως και η οργάνωση της εργασίας που, συνήθως, στηρίζεται σε ετεροφυλοφιλικές σχέσεις, όταν η επιλογή θέσης στην απασχόληση έχει ως κριτήριο το φύλο.

Επίσης, για την συγκρότηση του ανδρισμού στον εργασιακό χώρο διαφαίνεται, σύμφωνα με την παρακάτω έρευνα, ότι παίζουν ρόλο τα φυλετικά κριτήρια, τα οποία καθορίζουν την επιλογή της θέσης του ατόμου στην εργασία. Η Sacks (2004), στην έρευνά της για τους μαύρους

άνδρες της Νέας Υόρκης κατά το διάστημα του τέλους του εικοστού αιώνα, καταδεικνύει ότι η διάκριση της εργασίας σε «χειρωνακτική» και «πνευματική» δεν θα μπορούσε να γίνει παρά με όρους «έμφυτων χαρακτηριστικών προσόντων μιας συγκεκριμένης ομάδας». Έτσι, από την διάκριση της «πνευματικής – χειρωνακτικής» εργασίας, υποστηρίζει ότι καθιερώθηκε μια αντίστοιχη διάκριση εργαζομένων με φυλετικά χαρακτηριστικά, όπου οι λευκοί άνδρες είχαν υψηλές δυνατότητες σε εργασίες με λεπτομέρεια και δεξιότητα, ενώ οι μαύροι άνδρες εξασφάλιζαν θέσεις χειρωνακτικής εργασίας που δεν απαιτούσαν διανοητική επεξεργασία. Επίσης, σύμφωνα με την ερευνήτρια, τα φυλετικά κριτήρια σχετίζονται και με την επιλογή της απασχολούμενης θέσης του ατόμου. Αυτό φαίνεται στο ότι οι θέσεις εργασίας σε χώρους εστίασης δεν καταλαμβάνονταν από μαύρους άνδρες, γιατί ήταν αντίθετοι με τα πρότυπα της λευκής αρρενωπότητας που χαρακτηριζόταν από ευθύνη και ανεξαρτησία. Υπονομευόταν και η εξουσία των μαύρων ανδρών στο σπίτι, όταν το εισόδημα προερχόταν από τις γυναίκες τους, συναρθρώνοντας έτσι ένα σύμπλεγμα λόγων περί εκμετάλλευσης των γυναικών τους για την εξασφάλιση της δικής τους υλικής άνεσης, με αποτέλεσμα να αποτυγχάνει η αρσενική ταυτότητα των μαύρων να διατηρηθεί, όταν απειλείται από τους παράγοντες της περιθωριοποίησης, της ανεργίας και της αντιστροφής παραδοσιακών ρόλων στον οίκο.

Με βάση τις παραπάνω έρευνες, γίνεται κατανοητό ότι ο εργασιακός χώρος συνιστά ένα πεδίο ανάλυσης για την αρρενωπότητα, στο οποίο η φυλή και η κοινωνική τάξη όχι μόνο έχουν κάποιον ρόλο στην εργασιακή διαδικασία αλλά επηρεάζουν συγχρόνως πρακτικές λόγων που κατασκευάζουν την αρρενωπότητα ή τον ανδρισμό. Η εστίαση των ερευνών αυτών στον εργασιακό χώρο, καταδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους σχετίζονται ο εργασιακός χώρος και η αρρενωπότητα.

Η αξιοποίηση των παραπάνω ερευνών γίνεται με τρόπο που ο ερευνητικός φακός της ανά χειράς μελέτης εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται η αρρενωπότητα. Κεντρικά ευρήματα, που απασχολούν και την παρούσα μελέτη είναι το πώς, και στην περίπτωση της αρρενωπότητας, οι έμφυλες υποκειμενικότητες κατασκευάζονται εντός του χώρου εργασίας, ο οποίος αποτελεί ένα πεδίο λόγων και σχέσεων εξουσίας.

Χώρος εργασίας και αρρενωπότητα

Η συγκρότηση της αρρενωπότητας συνίσταται σε κάποια απο τα στοιχεία που αναδεικνύουν οι παραπάνω έρευνες, όπως το «στιλιζάρισμα» του ανδρικού σώματος, η ιεραρχική κατάταξη των βαθμίδων εργασίας που διαμορφώνει τις σχέσεις των εργαζομένων, ο σεξουαλικός αστεϊσμός και η επιλογή θέσεων εργασίας με φυλετικά κριτήρια.

Με αφετηρία το επάγγελμα του σερβιτόρου, το «μουστάκι» αποτελεί μια πρακτική από την οποία αρθρώνεται ένα πλέγμα συγκρουσιακών λόγων που σημασιολογούν το ανδρικό σώμα (Eyben, 2019). Σύμφωνα με αυτό, θα μπορούσαν το μούσι, το μουστάκι και εν γένει το στυλιζάρισμα του ανδρικού σώματος, για τη παρούσα μελέτη, να τεθούν ως σημεία θέασης των έμφυλων σχέσεων που μαρτυρούν τον τρόπο με τον οποίο ο εργαζόμενος-σερβιτόρος κατανοεί τον ανδρισμό του.

Σε ό,τι αφορά την ιεραρχία των εργασιακών καθηκόντων και τη “λειτουργία” αυτής στην κατασκευή της αρρενωπότητας, γίνεται αναφορά στην έρευνα του Bolt (2010). Οι αγρότες διαφοροποιούνται μεταξύ τους όχι μόνο της υφιστάμενης ιεραρχίας των καθηκόντων στην εργασία, αλλά λόγω του ότι η ιεραρχία σε καθήκοντα σηματοδοτεί και τη διάκριση των εργαζομένων ως προς το περιεχόμενο του ανδρισμού, όταν υπάρχουν διχαστικές πρακτικές μεταξύ των ανδρών εργαζομένων που εντείνουν ένα ανταγωνισμό σχετικά με την απόδοση του ατόμου στην εργασία. Με την προσοχή στραμμένη στην οργανωτική ιεραρχία της εργασίας και των συνακόλουθων παρκτικών που συμμετέχουν στη διαμόρφωση της αρρενωπότητας, θα επιτρέψει στην παρούσα μελέτη να εξετάσει την αρρενωπότητα με εστίαση την ιεραρχική οργάνωση της εργασίας.

Στο σημείο αυτό, το στυλιζάρισμα του ανδρικού σώματος θα μπορούσε να αξιοποιηθεί σε συνάρτηση με την ιεραρχική κατάταξη των εργασιακών καθηκόντων για την κατασκευή της αρρενωπότητας, όταν σε ένα εργασιακό χώρο υφίσταται ένας κατακερματισμός της εργασίας σε καθήκοντα που διαφοροποιούν και σημασιολογούν τον ανδρισμό ανάλογα με το εργασιακό καθήκον στο οποίο απασχολείται το άτομο.

Επίσης, γίνεται αναφορά και στον «σεξουαλικό ή/και σεξιστικό αστεϊσμό» που διατηρεί τις έμφυλες σχέσεις και προσφέρει μεγαλύτερη αποδοτικότητα στην εργασιακή διαδικασία σύμφωνα με την Lerum (2006). Η παρουσία και τα αποτελέσματα του σεξουαλικού/σεξιστικού αστεϊσμού, τόσο μεταξύ των ατόμων όσο και στην ίδια την εργασιακή διαδικασία, όπως αναδεικνύει η ερευνήτρια, συναρτάται με του στόχους της διπλωματικής έρευνας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ερευνήτριας για τον σεξουαλικό αστεϊσμό στα πλαίσια ενός εργασιακού χώρου, θα μπορούσε να γίνει εστίαση στις ομιλίες των εργαζόμενων και των τρόπων που αναπαρίστανται στα εργασιακά τους καθήκοντα. Με αυτόν τον τρόπο, θεωρείται ότι θα εντοπιστούν στοιχεία ερωτοτροπίας, όπως το φλερτ ή συμπεριφορές που φανερώνουν κάποιο ερωτικό ενδιαφέρον προς σε ένα άλλο πρόσωπο, ρητορείας και γνώσης περι σεξ. Με άλλα λόγια, κοινωνικές πρακτικές που σημασιολογούν τον ανδρισμό.

Μάλιστα σε ό,τι αφορά τις φυλετικές διακρίσεις που αποτελούν κριτήριο για το ποιοι θα απασχοληθούν σε συγκεκριμένες θέσεις ενώ κάποιοι άλλοι όχι, σύμφωνα με την Sacks (2004), η παρούσα μελέτη αντλεί σημαντικά στοιχεία και εστιάζει στις σχέσεις των εργαζομένων με άλλους εργαζόμενους με σκούρο δέρμα. Στο σημείο αυτό, γίνεται αναφορά στους «λαντζιέρηδες», όπως τους αποκαλούσαν από το δικό μου χώρο εργασίας. Είναι άνδρες πακιστανικής καταγωγής που υφίστανται μια υποτίμηση από το υπόλοιπο εργατικό δυναμικό, όπως παρατηρήθηκε σύμφωνα με τις δικές μου σημειώσεις κατά την διάρκεια της προσωπικής εμπειρίας στο χώρο εργασίας. Εστιάζοντας στους άνδρες αυτούς και στις σχέσεις τους με το υπόλοιπο προσωπικό της επιχείρησης, θα μπορούσε να εξεταστεί η διαμόρφωση της αρρενωπότητας των «λαντζιέρηδων».

Σύνοψη – Συμπεράσματα

Αναφέρθηκαν κάποιες έρευνες που επικεντρώνονται στη διαμόρφωση της αρρενωπότητας εντός του χώρου εργασίας. Στη συνέχεια, έγινε αναφορά στα στοιχεία εκείνα που συμμετέχουν στη συγκρότηση του ανδρισμού, τα οποία αξιοποιήθηκαν με έναν επικουρικό τρόπο από τις παραπάνω έρευνες για το εγχείρημα της μελέτης αυτής. Η παρούσα έρευνα αναζητά τη σύνδεση φύλου και εργασίας και ως εκ τούτου παρουσιάστηκαν στοιχεία από τις έρευνες που μελετούν τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται η αρρενωπότητα του άνδρα εργάτη.

Με αφετηρία την έρευνα για το επάγγελμα του σερβιτόρου του Eyben (2019), αντλήθηκαν στοιχεία για την κατασκευή του ανδρισμού του εργάτη, τονίζοντας το σωματικό στυλιζάρισμα ως ένα τρόπο σημασιοδότησης του ανδρισμού. Το ανδρικό σώμα κατέχει ένα ιδιαίτερο ρόλο για τη διαμόρφωση της αρρενωπότητας, όταν ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται στην εργασία του το άτομο αποτελεί μέρος της απασχόλησής του, τουλάχιστον και για τον αντίστοιχο εργασιακό χώρο που σπεύδει η παρούσα μελέτη να αναλύσει.

Στη συνέχεια, έγινε αναφορά στην έρευνα του Bolt (2010) για τις ιεραρχικές βαθμίδες της εργασίας που προσδιορίζουν τις σχέσεις μεταξύ των εργαζομένων ως προς το περιεχόμενο του ανδρισμού. Η διάκριση των εργασιακών βαθμίδων συμμετέχει στη διαμόρφωση της αρρενωπότητας μέσα από τις νοηματοδοτήσεις των ίδιων των εργαζομένων για την εργασία τους. Στη βάση αυτών των νοηματοδοτήσεων, διαφαίνεται μια μάχη μεταξύ των εργαζομένων για να προσδιορίσουν τον ανδρισμό.

Σε αυτό το σημείο, θεωρείται ότι θα μπορούσε να διασταυρωθεί το ανδρικό στυλιζάρισμα του σώματος με την ιεραρχική διάκριση της εργασίας σε καθήκοντα, υπό την προοπτική ότι το «στυλιζάρισμα» του σώματος διαφέρει από εργασιακό σε εργασιακό καθήκον.

Σε ό,τι αφορά την ιεραρχική διάκριση των εργασιακών θέσεων μεταξύ των εργαζομένων, η διεθνής έρευνα δείχνει ότι και τα φυλετικά κριτήρια παίζουν ρόλο στην ιεραρχική πυραμίδα της εργασίας, με αποτέλεσμα την αποτυχία της συγκρότησης του ανδρισμού των ατόμων με σκούρο δέρμα, όπως αναφέρει η Sacks (2004) Για τη σύνδεση αυτής της έρευνας με το εγχείρημα της παρούσας μελέτης, έγινε αναφορά στους «λαντζιέρηδες» ώστε να γίνει εστίαση στις σχέσεις των εργαζομένων με σκούρο δέρμα με το υπόλοιπο εργατικό δυναμικό.

Τέλος, έγινε αναφορά στην έρευνα για τον σεξουαλικό αστεϊσμό και στην δύναμη ευεργητική του λειτουργία στην αποδοτικότητα της εργασίας, σύμφωνα με τη Legum (2006). Σε ό,τι αφορά το εγχείρημα της διπλωματικής έρευνας, εστιάζει στην άρθρωση και ανάλυση αυτού του φαινομένου για να κατανοηθεί η διαμόρφωση της αρρενωπότητας.

Κεφάλαιο 1

Θεωρητικό Πλαίσιο

1.1 Η εργατική ταυτότητα

Η εξέταση της εργατικής ταυτότητας προσεγγίζεται σύμφωνα με κάποιες έννοιες που εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της μαρξιστικής θεωρίας της ιστορίας ή του ιστορικού υλισμού. Επικεντρώνοντας στο βιβλίο της Marta Harnecker, *Οι βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού* (1971), αναφέρεται ότι ο ιστορικός υλισμός έχει ως αντικείμενο ανάλυσης και εξέτασης τον *τρόπο παραγωγής*, ο οποίος τίθεται ως κριτήριο κατάτμησης της ιστορίας σε περιόδους για τη μελέτη συγκεκριμένων πραγματικοτήτων. «Ο τρόπος παραγωγής αποτελείται από μια *σφαιρική δομή* που σχηματίζεται από τρεις *περιφερειακές δομές*: την οικονομική δομή, την δικαιο-πολιτική δομή και την ιδεολογική δομή» (Harnecker, 1971).

Στην παρούσα έρευνα, γίνεται αναφορά στον περιγραφικό όρο της οικονομικής δομής που είναι ο τρόπος παραγωγής των υλικών αγαθών. Αναφέρεται, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο παράγονται τα υλικά αγαθά. Αν και πρόκειται για ένα όρο που αναφέρεται στις διάφορες όψεις του οικονομικού κύκλου – καταμερισμός της εργασίας, παραγωγή, σχέσεις ανταλλαγής, σχέσεις κατανάλωσης κλπ – η ανά χείρας μελέτη εστιάζει σε κάποιες από αυτές τις όψεις για τη διαμόρφωση της εργατικής ταυτότητας. Αυτές είναι: οι *σχέσεις παραγωγής*, η διαδικασία της εργασίας και η μισθωτή σχέση εργασίας.

Ο ορισμός και η εννοιολόγηση της εργασίας συνταυτίζονται με τις ιστορικές διαδικασίες που τείνουν προς το μετασχηματισμό των κοινωνιών (Δασκαλάκης, 2013). Ένας παράγοντας που έπαιξε ρόλο τόσο ως προς την εννοιολόγηση όσο και ως προς την διαμόρφωση των σύγχρονων μορφών εργασίας είναι η μετάβαση προς τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Αυτή η πραγματικότητα, μετέβαλε το πώς ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τη σχέση του με τους άλλους διαμέσου της εργασίας του, διότι η εργασία ως δυνατότητα επέμβασης και μεταλλαγής του υποκειμένου και του εξωτερικού κόσμου του, διαμορφώνει τις σχέσεις αυτές (Δασκαλάκης 2013: σ.34).

Προς την κατεύθυνση της μετάβασης προς τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, υφίστανται διάφορες θεωρητικές αναζητήσεις που επηρεάστηκαν από τις θεμελιώδεις εισηγήσεις των Adam Smith και Karl Marx, οι οποίοι προσδιόρισαν το θεματολόγιο και τις βασικές τάσεις της εξέτασης αυτής της μετάβασης (Λύτρας, 2016). Εστιάζοντας στη θεώρηση του Karl Marx, οι συνθήκες που οδήγησαν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι: η ανατροπή της συμπεριφοράς προς τη γη, η ανατροπή της σχέσης του ανθρώπου προς τα εργαλεία, η αποσύνδεση του άμεσου παραγωγού από την κατοχή των αναγκαίων για την επιβίωση καταναλωτικών προϊόντων, όταν το καταναλωτικό προϊόν είναι εμπόρευμα που αποκτάται στην αγορά, και, τέλος, η μεταβολή της εργασίας σε ελεύθερο εμπόρευμα που προϋποθέτει την αποσύνθεση μορφών «*εξωοικονομικής επιβολής*» (Φίλιας 1978: σ.141-143).

Οι παραπάνω συνθήκες διαμόρφωσαν μια νέα οικονομική οργάνωση που αφορά τον τρόπο με τον οποίο παράγει και παράγεται μια κοινωνία, για να εξασφαλίσει την επιβίωσή της. Οι συνθήκες αυτές, που οδήγησαν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, προκύπτουν από τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η διαδικασία της παραγωγής των υλικών αγαθών. Σύμφωνα με τον Marx, κάθε παραγωγή αποτελείται από τη διαδικασία της εργασίας² και τις σχέσεις που αναπτύσσουν οι άνθρωποι κατά την διάρκεια αυτής της διαδικασίας της εργασίας. Οι σχέσεις

² Η διαδικασία της εργασίας αφορά το μετασχηματισμό της φύσης που πραγματοποιεί ο άνθρωπος για να τη μεταβάλλει προς μια δική του χρήση και αποτελείται από το αντικείμενο της εργασίας – την ακατέργαστη και την πρώτη ύλη – τα μέσα εργασίας που χρησιμοποιεί κανείς στην εργασία του – *μέσα παραγωγής* – και την ανθρώπινη δραστηριότητα ή την εργασιακή δύναμη που αξιοποιεί αυτά τα μέσα εργασίας και αναπτύσσεται στη διαδικασία της εργασίας (Harnecker 1971: σ24).

αυτές, ονομάζονται *σχέσεις παραγωγής* και καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η διαδικασία της εργασίας. Έτσι, η διαδικασία της παραγωγής των υλικών αγαθών ονομάζεται η διαδικασία της εργασίας που πραγματοποιείται στο πλαίσιο καθορισμένων *σχέσεων παραγωγής* (Harnecker 1971: σ23-29).

Η πραγματοποίηση της διαδικασίας της εργασίας αφορμάται από τις σχέσεις των ατόμων που αναπτύσσουν με τα μέσα εργασίας καθορίζοντας, έτσι, τον τύπο δραστηριότητάς τους ή τη θέση τους στη διαδικασία της εργασίας. Η σχέση των ατόμων με τα μέσα εργασίας προσδιορίζεται από τις *σχέσεις παραγωγής* οι οποίες διακρίνονται σε σχέσεις ιδιοκτησίας, που έχουν να κάνουν με την κυριότητα των μέσων εργασίας - με το αν δηλαδή ανήκουν στον «παραγωγό» ή «μη παραγωγό»³ - και σε σχέσεις νομής, που καθορίζουν ποιοι χρησιμοποιούν τα μέσα εργασίας στη διαδικασία της εργασίας για την παραγωγή των υλικών αγαθών (Δασκαλάκης 2013: σ106-107).

Από αυτό το μαρξικό σχήμα σκέψης, συνεπάγεται ότι η πρωτοτυπία μιας παραγωγής υλικών αγαθών που προσιδιάζει σε ένα καπιταλιστικό σύστημα, αποδίδεται στις *σχέσεις παραγωγής*. Αυτές καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η διαδικασία της εργασίας, με τον εργοδότη να κατέχει τα μέσα εργασίας, να ασκεί έλεγχο στην διαδικασία της εργασίας και ως εκ τούτου να εκπληρώνει το ρόλο ενός «μη παραγωγού». Ενώ ο/η εργαζόμενος/η να στερείται από την ιδιοκτησία του/της τα μέσα εργασίας, να τα χρησιμοποιεί καταναλώνοντας την εργασιακή του/της δύναμη και να αναλαμβάνει τον ρόλο του «παραγωγού».

Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, όμως, ο/η εργαζόμενος/η δεν έχει την κυριότητα των *μέσων παραγωγής*. Συνεπώς για να μπορέσει να επιβιώσει είναι αναγκασμένος/η να πουλήσει την εργασιακή του/της δύναμη στον εργοδότη, με αντάλλαγμα ένα μισθό.

Στη μισθωτή σχέση εργασίας η παραγωγή των υλικών αγαθών, βασίζεται στην κατανάλωση της εργασιακής δύναμης. Προϋπόθεση για την κατανάλωση της εργασιακής δύναμης είναι η παραχώρησή της στον εργοδότη με αντάλλαγμα ένα μισθό. Ο μισθός αυτός αντιστοιχεί στην αξία της εργασιακής δύναμης που διατέθηκε προς πώληση και που δαπανήθηκε για ένα ορισμένο χρονικό όριο καθώς και πρέπει να «συντηρεί» τη δύναμη αυτή ώστε να μπορεί να αναγεννηθεί. Στην ανταλλαγή μεταξύ εργασιακής δύναμης και μισθού, αυτό που έλαβε ο εργοδότης είναι η δυνατότητα να απασχοληθεί η εργασιακή δύναμη πέραν την πραγματική της αξία - της αξίας που ισοδυναμεί με την δαπάνησή της στον εργάσιμο χρόνο - και συνεπώς, να αντληθεί κέρδος από τη χρήση της, το οποίο διαθέτει για τον εαυτό του ο εργοδότης. Με αυτόν τον τρόπο, ο/η εργαζόμενος/η, κάτοχος της εργασιακής δύναμης, παύει να εργάζεται για τον εαυτό του/της και εργάζεται για το κέρδος του εργοδότη. Αυτό σημαίνει ότι η εργασιακή δύναμη, με την έννοια της ατομικής εργασιακής δραστηριότητας, μετατρέπεται, σύμφωνα με τον Macherrey, σε «απλώς» εργασιακή δύναμη (2014). Είναι η «δύναμη» που θα απασχολήσει ο εργοδότης πέραν της πραγματικής αξίας για το δικό του κέρδος και που τελείται υπό συνθήκες που ξεφεύγουν από την πρωτοβουλία και τον έλεγχο του εργαζομένου (Macherrey 2014: σ.23-25).

Με άλλα λόγια, η εργασιακή δύναμη αντιμετωπίζεται με δυο όψεις στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής των αγαθών: Ενώ ο/η εργαζόμενος/η παραμένει κάτοχος της εργασιακής δύναμης παραιτείται της χρήσης της, όταν η χρήση της δεν στηρίζεται στις πρωτοβουλιακές ικανότητες του ατόμου αλλά στο πλαίσιο μιας παραγωγικής δραστηριότητας που λαμβάνει χώρα εντός ορισμένων χρονικών ορίων και εντός του χώρου που προσιδιάζει σε μια επιχείρηση.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η συγκρότηση της εργατικής ταυτότητας συνίσταται στην διαδικασία της εργασίας που πραγματοποιείται με ένα συγκεκριμένο τρόπο για την παραγωγή των υλικών αγαθών. Η διαδικασία της εργασίας πραγματοποιείται από τις *σχέσεις παραγωγής* που

³ Με κύριο στόχο να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο προσδιορίζονται οι *θέσεις* ή ο τύπος δραστηριότητας που αναπτύσσουν τα άτομα σε μια παραγωγή, που προσιδιάζει σε ένα καπιταλιστικό σύστημα, γίνεται αναφορά στις έννοιες «παραγωγός» και «μη παραγωγός» του Louis Althusser στη θεωρία του για το δομικό μαρξισμό. Κατά τον Althusser, «παραγωγός» είναι εκείνος που εμπλέκεται άμεσα στην παραγωγική διαδικασία, μετατρέποντας ο ίδιος την πρώτη ύλη σε προϊόν με την εργασία του, ενώ «μη παραγωγός» είναι εκείνος που δεν εμπλέκεται με άμεσο τρόπο στην παραγωγή (Craib 1992/2011: σ233).

προσδιορίζουν τη σχέση του ατόμου με τα μέσα εργασίας και καθορίζουν τον τύπο δραστηριότητάς του με αυτά. Αυτός/αυτή που κατέχει στην ιδιοκτησία του/της τα μέσα εργασίας ελέγχει και τη διαδικασία της εργασίας, ενώ αυτός/αυτή που τα στερείται από την ιδιοκτησία του/της, χρησιμοποιεί τα μέσα εργασίας και αναλαμβάνει τον ρόλο του άμεσου «παραγωγού».

Από αυτό συνεπάγεται ότι δεν αρκεί να συμμετέχει κανείς/καμιά στη διαδικασία της εργασίας για να είναι εργάτης ή εργάτρια, αλλά αυτό που συγκροτεί την εργατική ταυτότητα είναι η σχέση του ατόμου με τα μέσα εργασίας και ο τρόπος με τον οποίο αξιοποιείται η εργασιακή δύναμη. Άρα, η διαμόρφωση του ατόμου ως εργάτη/εργάτρια ή μισθωτού/μισθωτής στηρίζεται στην στέρηση των μέσων εργασίας από την ιδιοκτησία του/της, τη χρησιμοποίηση αυτών και ως εκ τούτου την κατανάλωση της εργασιακής δύναμης – την κινητήρια δύναμη για τη χρησιμοποίηση των μέσων εργασίας – με ένα τρόπο που αυτή παράγει περισσότερο σε αξία για το όφελος του εργοδότη. Με άλλα λόγια, η διαμόρφωση της εργατικής ταυτότητας συνίσταται στην ίδια την διαδικασία της εργασίας η οποία πραγματοποιείται στα πλαίσια ενός ειδικού τρόπου παραγωγής βασισμένο στην εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης και στην άνιση κατανομή κέρδους.

1.2 Η ταυτότητα φύλου

Η εξέταση της έμφυλης ταυτότητας στην παρούσα έρευνα προσδιορίζεται σύμφωνα με την έννοια του «gender trouble», την οποία επικαλείται από το βιβλίο της Judith Butler, *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (1990/2009). Πρόκειται για μια φεμινιστική θεωρία, η οποία ασκεί κριτική στην ουσιοκρατία της στατικής υλικής υπόστασης, που προϋπάρχει του λόγου (discourse) και των σχέσεων εξουσίας, καθώς και στην απλοϊκή κονστρουκτιβιστική θεώρηση, που τείνει να ανάγει το σώμα σε μια ουδέτερη επιφάνεια, η οποία υποδέχεται διαδικασίες κοινωνικής σήμανσης και εγγραφής (Αθανασίου 2007: σ190).

Η μπατλεριανή εκδοχή της συγκρότησης της έμφυλης ταυτότητας αποτελεί απόρροια της ευρύτερης μεταδομιστικής φεμινιστικής θεώρησης, η οποία, κατόπιν των προκλήσεων του «δεύτερου κύματος», ασκεί κριτική στην υπερβατική θεώρηση του υποκειμένου (Χαλκιά, 2011), ιδίως στο πεδίο της έμφυλης διαφοράς (Αθανασίου 2006: σ93).

Η μεταδομιστική φεμινιστική θεώρηση στηρίζεται, μεταξύ των άλλων, στην αντίληψη της φουκωικής εξουσίας⁴ και της εξέτασης αυτής ως δυνάμει διαπραγματεύσιμη σχέση ανάμεσα σε υποκείμενα που κατέχουν διαφορετικές θέσεις σε διάφορα πεδία (Χαλκιά 2011: σ87). Με αυτόν τρόπο, δίνεται έμφαση στη θεωρητικοποίηση των όρων της κοινωνικής διαφοροποίησης, όπως είναι το φύλο, το σώμα και η σεξουαλικότητα, οι οποίοι εκλαμβάνονται ως «κειμενικές διαδικασίες», σε μια βάση που απέχει από το επιστημολογικό παράδειγμα της ουσιακής διαφάνειας του «cogito» και της μεταφυσικής της παρουσίας⁵ (Αθανασίου 2006: σ94). Ωστόσο,

⁴ Η φουκωική ανάλυση της εξουσίας συνίσταται στο ότι αυτή πρέπει να αναλύεται στο πώς λειτουργούν τα πράγματα στο επίπεδο μιας συνεχιζόμενης καθυπόταξης που υποτάσσει τα σώματα και υπαγορεύει την συμπεριφορά. Αυτό γίνεται εμφανές με το σχήμα θεώρησης της εξουσίας ως ιστού ή δικτύου στην νεωτερικότητα. Σύμφωνα με την εννοιολόγηση του Foucault για την εξουσία ως δίχτυ, τα άτομα όχι μόνο κυκλοφορούν στα νήματα αυτής της αλυσίδας αλλά συγχρόνως υφίστανται σε αυτή. Αυτό σημαίνει ότι το άτομο δεν συλλαμβάνεται ως ένα υλικό πάνω στο οποίο στερεώνεται η εξουσία, αλλά ότι το άτομο είναι αποτέλεσμα της εξουσίας, αποτελεί στοιχείο της άρθρωσής της και είναι φορέας της (Foucault 1991: σ106-107). Πρόκειται για τη σύλληψη της εξουσίας ως «ρευστής» και «παραγωγικής» η οποία δρα διαμέσου του λόγου (discourse) – αποτελεί προϊόν, όχι κάποιας πολιτικής εξουσίας ή κύρους ή κεφαλαίου αλλά της κυκλοφορίας, της συμπύκνωσης και της ιζηματοποίησης λόγων που ορίζουν τι είναι η «αλήθεια» (Χαλκιά 2011: σ85).

⁵ Η έννοια της «μεταφυσικής της παρουσίας» παραπέμπει στη δυτική φιλοσοφική παράδοση που εκλαμβάνει το νόημα ως πλήρως παρόν στο λόγο και προϋποθέτει την παρουσία του ομιλούντος ανθρώπινου υποκειμένου. Ενός υποκειμένου του οποίου η οντολογική προτεραιότητά του συνίσταται «πριν» ή «έξω» από το νόμο. Σύμφωνα, όμως, με τη μεταδομιστική θεώρηση, το άτομο δεν προϋποτίθεται ως κεντρική μονάδα ανάλυσης αλλά θεωρείται ότι είναι

η βάση αυτή στηρίζεται στην έννοια του «ατόμου» ως μια παραγωγή, καθώς επίσης και στη σωματική του υπόσταση ως μια συνάρθρωση συγκεκριμένων λόγων και πρακτικών ως αποτέλεσμα της άσκησης της εξουσίας (Χαλκιά 2011: σ68).

Σύμφωνα με τη Salih, η παραστασιακή επιτέλεση του φύλου περιγράφει πώς το φύλο στερεοποιείται σε μια μορφή που το κάνει να φαίνεται σαν να ήταν από πάντα εκεί (Salih 2002/2018: σ79). Αντίστοιχα, η Butler υποστηρίζει ότι το φύλο είναι μια «διαδικασία» που περισσότερο «κάνουμε» παρά «είμαστε» (Butler, 1990/2009). Οι έμφυλες ταυτότητες (άνδρας/γυναίκα) δεν αποτελούν κάτι σταθερό και αμετάβλητο στο χρόνο, αλλά αποκαλύπτουν τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται λογοθετικά μέσα στο πλαίσιο μιας μήτρας εξουσίας, η οποία είναι εγγενώς ετεροφυλοφιλική. Τόσο, δηλαδή, το κοινωνικό φύλο (gender) όσο και το βιολογικό φύλο (sex), ως ενιαίες κατηγορίες και ως έννοιες, εντάσσονται μέσα σε ένα πλαίσιο λόγων, από τους οποίους διαμορφώνονται, που αποκαλύπτουν τον κατασκευασμένο χαρακτήρα – σε αντίθεση με τον «φυσικό» - των δύο κατηγοριών. Ειδικότερα, εγχείρημα της θεωρητικής προσέγγισης της παραστασιακής επιτέλεσης του φύλου είναι να αποσταθεροποιήσει τις ταυτότητες φύλου που «θεωρούνται» φυσικές και μόνιμες (Salih, 2002/2018). Αυτό γίνεται διαμέσου του τρόπου με τον οποίο οι λέξεις «γυναίκα», «θηλυκό», «άνδρας» και «αρσενικό» κατέληξαν να είναι ευρέως αποδεκτές ως οντολογικά δεδομένες (Salih 2002/2018: σ82), εκκινώντας από μια κριτική στις ουσιοκρατικές εννοιολογήσεις του φύλου, σύμφωνα με τις οποίες το φύλο συνιστά μια «αλήθεια», που είναι θεμελιωμένη στην «ουσία» του υποκειμένου (Αθανασίου 2007: σ.207).

Έτσι, η έμφυλη ταυτότητα, σύμφωνα με την Butler, αποτελεί ένα αποτέλεσμα λόγων και ρυθμιστικών πρακτικών, που συγκροτούν την εσωτερική συνοχή του υποκειμένου και την ταυτότητα του «προσώπου», η οποία δεν μπορεί να αναγνωριστεί ως τέτοια παρά μόνο σε ένα καθεστώς ετεροφυλοφιλικής εμφυλοποίησης (Butler 1990/2009: σ34, 42-49). Το φύλο, δηλαδή, προσεγγίζεται ως «εξαναγκαστική» αποκρυστάλλωση μέσα στο χρόνο, που παράγεται μέσα από επαναληπτικές σωματικές επιτελέσεις, που υποδηλώνουν όλη αυτή τη λογοθετική κατασκευή των έμφυλων ταυτοτήτων, συγκροτώντας την εντύπωση ενός συνεκτικού και κοινωνικά αναγνωρίσιμου έμφυλου εαυτού (Αθανασίου 2007: σ208).

Από το παραπάνω συνεπάγεται ότι το φύλο δεν είναι κάτι που είναι κάποιος ή κάποια, αλλά κάτι που κάνει κάποιος ή κάποια ή μια αλληλουχία από ενεργήματα, τα οποία καθιστούν σαφή την εντύπωση ότι αυτός/η είναι άνδρας ή γυναίκα. Σε αυτό το σημείο, επιβεβαιώνεται η άποψη της Butler ότι το φύλο είναι επιτελεστικό: «{...} ότι συγκροτεί, δηλαδή, την ταυτότητα που υποτίθεται ότι είναι. Με αυτήν την έννοια, το φύλο είναι πάντοτε πράττειν, αν όχι πράττειν ενός υποκειμένου για το οποίο θα μπορούσε να πει κανείς ότι προϋπάρχει της πράξης {...}. Δεν υπάρχει έμφυλη ταυτότητα πίσω από τις εκφράσεις φύλου» (Butler 1990/2009: σ52).

Η επιτελεστικότητα του φύλου αναφέρεται και στην ικανότητα του λόγου να παράγει αυτό που ονομάζει. Η Butler τονίζει ότι αυτή η παραγωγή του αναγνωρίσιμου κοινωνικού φύλου - της πραγματικής θηλυκότητας και αρρενωπότητας - επιτελείται μέσω διαδικασιών επαναληψιμότητας (iterability), με αποτέλεσμα να εξασφαλίζονται τα αποδεκτά διανοητά έμφυλα σύνορα, ενώ ταυτόχρονα να αποκλείονται όσοι/όσες δεν επιτελούν το φύλο τους σύμφωνα με τις υφιστάμενες έμφυλες κοινωνικές νόρμες. Από αυτό συνεπάγεται ότι το έμφυλο υποκείμενο είναι αποτέλεσμα ενός καθεστώτος εμφυλοποίησης, όπου τα άτομα πρέπει να επιτελούν το φύλο τους σύμφωνα με τους κανόνες του έμφυλου διμορφισμού και της επιβεβλημένης ετεροφυλοφιλίας για να μην υποστούν κυρώσεις (Αθανασίου 2007: σ 199, 208). Πρόκειται, για μια "μη αποφυγή" από τις

ένα ιστορικά και πολιτιστικά σχήμα «υποκειμενοποίησης» (Χαλκιά 2011: σ84). Πρόκειται, δηλαδή για την διαδικασία της «υποκειμενοποίησης» ή διαμόρφωσης υποκειμένου «εντός» του νόμου ως ταυτόχρονης αυτονόμησης και ετερονόμησης: «καθυπόταξης από την εξουσία αφ' ενός αλλά και διαμόρφωσης του αυτουργού κοινωνικού υποκειμένου αφ' ετέρου» (Αθανασίου 2007: σ.199).

έμφυλες νόρμες στη βάση μιας συνειδητής απόφασης⁶. Αυτές επενεργούν πάνω στα σώματα, εν προκειμένω πάνω στα σώματα των εργαζομένων, προτού να έχουν την ευκαιρία να δράσουν και ακόμα όταν δρουν ή εργάζονται, να ανακεφαλαιώνουν τις έμφυλες νόρμες (Butler 2011: σ.75-76).

1.3 Χώρος εργασίας, έμφυλη και εργατική ταυτότητα

Στις παραπάνω ενότητες, παρουσιάστηκαν δυο διαφορετικές μεταξύ τους προσεγγίσεις για τη συγκρότηση της εργατικής και της έμφυλης ταυτότητας. Αν και υπάρχει μια απόσταση μεταξύ των δύο προσεγγίσεων, επιχειρείται μια εστίαση στην επιτελεστικότητα του φύλου στο πεδίο του εργασιακού χώρου. Προσεγγίζεται ο τελευταίος ως τον "τόπο συνάντησης" τόσο της συγκρότησης της εργατικής όσο και της έμφυλης ταυτότητας.

Ας υποθέσουμε ότι βρισκόμαστε σε ένα εργασιακό χώρο ως αόρατοι επισκέπτες και ότι "αναγιγνώσκουμε" τους εργάτες και τις εργάτριες σύμφωνα με τους τρόπους με τους οποίους «κάνουν» το φύλο τους την ώρα που εργάζονται.

Από μια τέτοια οπτική, το άτομο έχει ήδη συγκροτηθεί ως εργάτης/εργάτρια. Εστιάζοντας στον τρόπο παραγωγής των υλικών αγαθών, αναφέρθηκε ότι η κυριότητα των μέσων εργασίας είναι εκείνη που προσδιορίζει τον τύπο δραστηριότητας των ατόμων με τα μέσα εργασίας. Ο εργασιακός χώρος αποτελεί ένα μέσο εργασίας που βρίσκεται στην κατοχή του εργοδότη και στον οποίο λαμβάνει χώρα η εν λόγω εργασία των ατόμων που καταναλώνουν την εργασιακή δύναμη για την παραγωγή των αγαθών.

Επιπλέον, εστιάζοντας στο υποκείμενο της εργασίας ως ένα έμφυλο υποκείμενο – ανδρικό ή γυναικείο – αποτελεί, αυτό, το αναγνωριστικό αποτέλεσμα της επιτέλεσης φύλου, σύμφωνα με μια θεώρηση που στηρίζεται στην άποψη ότι η αναπαραγωγή φύλου αντιστοιχεί σε μια επαναληψιμότητα των έμφυλων νορμών, διαμέσου της επιτέλεσης της έμφυλης σωματικότητας, και αποτελεί αποτέλεσμα ενός πειθαρχικού καθεστώτος εμφυλοποίησης. Ως εκ τούτου, το άτομο έχει υποταχτεί σε μια διαδικασία που καθορίζει τι επιτρέπεται και τι απαγορεύεται να κάνει με το σώμα και με το φύλο του, προκειμένου να αναγνωρίζεται ως «άνδρας» ή «γυναίκα».

Με αυτόν τον τρόπο, το άτομο, κατά την διάρκεια που πραγματοποιείται η διαδικασία της εργασίας, η οποία λαμβάνει χώρα σε μια επιχείρηση, και κατά την έμμεση επαφή με τους άλλους, συναδέλφους και μη, συγκροτείται τόσο ως εργάτης/εργάτρια όσο και αναγνωρίζεται ως «άνδρας» ή «γυναίκα». Πρόκειται για μια συνεχή έμφυλη "αναγνωσιμότητα", που διαδραματίζεται στον εργασιακό χώρο, της οποίας η ύπαρξη εξαρτάται από την επιτελεστικότητα του έμφυλου σώματος. Επιπλέον, πρόκειται και για την επικύρωση της "αναγνωσιμότητας" μέσω επαναληπτικών πρακτικών, που ονοματίζουν τα έμφυλα υποκείμενα, συγκροτώντας την υλικότητα του έμφυλου και, ως εκ τούτου, σημασιοδοτούν με έμφυλους όρους τον εργαζόμενο. Εν κατακλείδι, διαφαίνεται η επικύρωση του/της εργάτη/εργάτριας ως «άνδρας» ή «γυναίκα».

Με άλλα λόγια, ο εργασιακός χώρος αποτελεί ένα πεδίο για τη συγκρότηση της εργατικής ταυτότητας, όταν αυτός αποτελεί ένα αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας της εργασίας, με την έννοια ότι αποτελεί ένα μέσο εργασίας που δεν βρίσκεται στην κατοχή του/της εργαζομένου/ης αλλά αξιοποιείται από αυτόν για την παραγωγή των υλικών αγαθών. Επιπλέον, αποτελεί και ένα πεδίο για τη διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας, όταν οι εργαζόμενοι/ες κατά την πραγματοποίηση της διαδικασίας της εργασίας και των μεταξύ τους έμμεσων επαφών ανακεφαλαιώνουν τις έμφυλες νόρμες διαμέσου της επιτέλεσης της έμφυλης σωματικότητας προσδιορίζοντας τους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνεται ο έμφυλος εαυτός.

⁶ Η "μη αποφυγή" από τις έμφυλες νόρμες στην σκέψη της Butler συγκροτείται από τον "αγκυροβολισμό" των νορμών αυτών πάνω στην «σωματική ψυχή», από μια επιθυμία που δεν είναι δική μας. Με άλλα λόγια, ο επαναπροσδιορισμός κοινωνικού φύλου ή παραγωγής φύλου είναι επιλογή που κρίνεται από πολύ ισχυρές επιθυμίες και οι επιθυμίες αυτές δεν είναι επιλογή μας (Butler 2011: σ77).

Με βάση τα παραπάνω, αν η επιτέλεση φύλου αποτελεί μια επαναλαμβανόμενη τελετουργία που επεκτείνεται σε όλη τη διαδικασία της εργασίας, όπως λαμβάνει χώρα σε έναν εργασιακό χώρο, θεωρούμε ότι οι έμφυλες επιτελέσεις εκδηλώνονται σε αυτή τη διαδικασία της εργασίας, στην οποία προσδιορίζεται το άτομο ως εργάτης/εργάτρια μέσα από τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η διαδικασία της εργασίας. Η εκδήλωση, δηλαδή, επιτελέσεων φύλου στην ανθρώπινη δραστηριότητα που αξιοποιεί τα μέσα εργασίας για την παραγωγή των υλικών αγαθών και ως εκ τούτου τον καθορισμό του έμφυλου τρόπου που εργάζεται κανείς. Με βάση, λοιπόν, τα προαναφερθέντα, πώς η εργατική ταυτότητα συγκροτεί τον έμφυλο χαρακτήρα της; Πώς η εργατική ταυτότητα επιτελείται με έμφυλο τρόπο;

1.4 Σύνοψη – Συμπεράσματα θεωρητικού μέρους

Στο κεφάλαιο αυτό, επιχειρήθηκε μια παράθεση προσεγγίσεων σχετικά με την διαμόρφωση της έμφυλης και εργατικής ταυτότητας. Η σύνδεση αυτών των δύο ταυτοτήτων εντοπίζεται στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται στον εργασιακό χώρο.

Η εργατική ταυτότητα συγκροτείται μέσα από τη διαδικασία της εργασίας, η οποία πραγματοποιείται από την κυριότητα των μέσων εργασίας που προσδιορίζει τον τύπο δραστηριότητας που θα αναπτύξουν τα άτομα με τα μέσα εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο, στη διαδικασία της παραγωγής των υλικών αγαθών, οι κάτοχοι των μέσων εργασίας είναι εκείνοι/εκείνες που ελέγχουν τη διαδικασία της εργασίας, ενώ αυτοί/αυτές που τα χρησιμοποιούν και καταναλώνουν την εργασιακή τους δύναμη για την παραγωγή των αγαθών, είναι οι εργάτες/εργάτριες. Η μεταξύ τους σχέση στηρίζεται στη μισθωτή σχέση εργασίας, στην οποία οι πρώτοι ιδιοποιούνται το μεγαλύτερο μέρος του κέρδους της παραγωγής έναντι των δεύτερων, όταν η εργασιακή δύναμη παράγει περισσότερο σε αξία.

Η διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας, συνίσταται στη θεώρηση του φύλου ως μια διαδικασία που συγκροτείται μέσα από επαναλαμβανόμενες πράξεις του σώματος που το εμφανίζουν ως αποτέλεσμα ενός πειθαρχικού καθεστώτος εμφυλοποίησης.

Η σύνδεση αυτών των δύο ταυτοτήτων, έγκειται υπό το πρίσμα της θεώρησης της επιτέλεσης του φύλου εντός του εργασιακού χώρου, που αναδεικνύει τον προσδιορισμό των έμφυλων νορμών στους τρόπους με τους οποίους «εξειδικεύει» κανείς/καμιά τις μορφές ύπαρξης, όπως είναι το φύλο. Σε αυτή τη βάση, έγινε αναφορά στους έμφυλους όρους της "αναγνωσιμότητας", οι οποίοι ταυτοποιούν τον εργάτη/εργάτρια ως ένα έμφυλο υποκείμενο με βάση τον τρόπο που επιτελεί το φύλο του κατά την διάρκεια της διαδικασίας της εργασίας και κατά την έμμεση επαφή με τους άλλους. Επομένως, υπό το πρίσμα των διαρκών έμφυλων επιτελέσεων σε όλη τη διαδικασία της εργασίας, πώς θα μπορούσε να προσδιορίζεται η εργασία του/της εργαζομένου/ης με έμφυλους όρους;

Κεφάλαιο 2

Σχεδιασμός και μεθοδολογία ανάλυσης

2.1 Στόχος της έρευνας

Το προηγούμενο κεφάλαιο αφιερώθηκε στην ανασκόπηση και κριτική σύνθεση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, ώστε να περιγραφεί η ταυτότητα φύλου και η εργατική ταυτότητα ως προς τον τρόπο διαμόρφωσής τους. Στη συνέχεια, έγινε ένας προσδιορισμός των δυο με εστίαση στην επιτελεσματικότητα του φύλου εντός του πεδίου του εργασιακού χώρου.

Σημασία έχει, εδώ, ότι η άποψη της Butler για την παραστασιακή επιτέλεση του φύλου (Butler, 1990/2009), είναι η βάση για την προαναφερθείσα διερώτηση: αν το φύλο συγκροτείται μέσα από πρακτικές που άπτονται της επαναληψιμότητας της έμφυλης σωματικότητας υπό τον καθορισμό των έμφυλων νορμών κατά τον εργάσιμο χρόνο σε έναν εργασιακό χώρο, αυτές οι πρακτικές εκδηλώνονται στη διαδικασία της εργασίας, δηλαδή στην ανθρώπινη δραστηριότητα που αξιολογεί τα μέσα εργασίας για την παραγωγή των αγαθών, κατά την οποία το άτομο συγκροτείται ως εργάτης/εργάτρια. Ως εκ τούτου, προκύπτουν τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα: πώς οι έμφυλες επιτελέσεις εκδηλώνονται κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της εργασίας του/της εργαζομένου/ης και πώς καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο εργάζεται κάποιος/κάποια ως έμφυλο;

Ο στόχος της παρούσας μελέτης έγκειται στη διερεύνηση της εκδήλωσης των έμφυλων επιτελέσεων της εργατικής ταυτότητας, συγκεκριμένα στην περίπτωση της αρρενωπότητας, και αποσκοπεί στη μελέτη του έμφυλου τρόπου με τον οποίο εργάζεται κανείς.

Η κριτική μελέτη της αρρενωπότητας αποτελεί ένα εγχείρημα που συνοδεύεται από ένα συνονθύλευμα λόγων (discourses) και ρηματικών πρακτικών που προσδιορίζουν τους ρόλους που θα πρέπει να έχουν οι άνθρωποι στη ζωή τους με βάση το φύλο τους (Χαλκιά 2012). Σε αντιδιαστολή με αυτούς τους λόγους, συλλογικότητες και ατομικότητες που δεν πληρούν τις προδιαγραφές του φύλου και της σεξουαλικότητας μπορεί να γίνονται ορατές ως «παρεκκλίσεις». Στη βάση της διερεύνησης των διαφορετικών κοινωνικών νοημάτων της αρρενωπότητας και του πώς αυτά κατασκευάζονται κοινωνικά, ορόσημο αυτού του θεωρητικού προσανατολισμού αποτελεί το Connell (1995) στο οποίο διερευνάται η πολλαπλότητα των εκφάνσεων της αρρενωπότητας. Σύμφωνα με την Χαλκιά, η αρρενωπότητα για τον Connell «είναι συγχρόνως μια τοποθεσία στις έμφυλες σχέσεις, οι πρακτικές μέσω των οποίων άντρες και γυναίκες εμπλέκονται στην τοποθεσία αυτή, και οι συνέπειες των πρακτικών αυτών στην ενσώματη εμπειρία, την προσωπικότητα και τον πολιτισμό» (Χαλκιά 2012: σ218, 232).

Οι Ζιούβας και Κατάκη (2019) συνομιλούν με την έρευνα του Connell (2005) στην οποία βλέπουν να αναδεικνύεται ότι η διαμόρφωση της αρρενωπότητας μέσω διαδικασιών κοινωνικής κατασκευής αφορά το πώς αντιλαμβάνεται και αποδίδει κάθε κοινωνική ομάδα χαρακτηριστικά, στάσεις και προσδοκίες που προσδιορίζουν καποιον ή κάποια ως «άνδρα» (Ζιούβας & Κατάκη 2019: σ47). Στην έρευνα του Connell (2005) αναφέρεται η έννοια της «ηγεμονικής αρρενωπότητας» που προσδιορίζει την αρρενωπότητα μέσα από την ιεραρχική αντιπαραβολή της με την θηλυκότητα αλλά και με άλλες εναλλακτικές εκδοχές του ανδρισμού.

Στην παρούσα έρευνα, η εκδήλωση των έμφυλων επιτελέσεων στην ταυτότητα του εργάτη, διερευνάται με την επικέντρωση του φακού της έρευνας στη μελέτη της διαμόρφωσης της αρρενωπότητας μέσω διαδικασιών κοινωνικής κατασκευής.

Μεθοδολογική προσέγγιση

Στην έρευνα της διπλωματικής αξιοποιείται μια φουκωική “αντίληψη” για τον λόγο (discourse). Για τον Foucault, ο λόγος αποτελεί μια πρακτική που κατασκευάζει την θεματική της. Ορίζει και δημιουργεί τα αντικείμενα της γνώσης, καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο ένα ζήτημα

θα συζητηθεί, προσδιορίζοντας, έτσι, ένα ορισμένο τρόπο για να μιλάει κανείς, να σκέφτεται ή να γράφει. Αντίστοιχα, αποκλείει άλλους τρόπους που έχουν να κάνουν με την δημιουργία γνώσης γύρω από ένα αντικείμενο. Με αυτήν την οριζόμενη επικράτεια του λόγου, σε μια ιστορική περίοδο, ο ίδιος ο λόγος εμφανίζεται ως ένα φάσμα κειμένων ή ως μορφές συμπεριφοράς σε ένα πλήθος διαφορετικών θεσμικών τόπων της κοινωνίας, όπου τόσο το νόημα όσο και οι πρακτικές νοηματοδότησής του βρίσκονται εντός του. Με άλλα λόγια, όπως υποστηρίζει ο Foucault, «τίποτα δεν έχει νόημα εκτός των ορίων του λόγου» από το οποίο συνεπάγεται, όχι η άρνηση της υλικής υπόστασης των πραγμάτων, αλλά η κατανόησή τους εντός του λόγου (Hall 1997/2017: σ66-67).

Με το νόημα και των πρακτικών νοηματοδότησης να κατασκευάζονται μέσα στο λόγο, δημιουργείται μια γνώση, σύμφωνα με τον Foucault, η οποία εμπλέκεται άρρηκτα σε «σχέσεις εξουσίας» και λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένα θεσμικά πλαίσια για να ρυθμίζει τις συμπεριφορές. Πρόκειται για την εμπλοκή της γνώσης σε σχέσεις εξουσίας και των σχέσεων εξουσίας στη γνώση για την εφαρμογή της πρακτικής της ρύθμισης της συμπεριφοράς, καθιστώντας, έτσι, την εν δυνάμει διαμορφωτική τροχιά του λόγου να συντηρεί ένα «καθεστώς αλήθειας» (Hall 1997/2017: σ74). Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Foucault, αυτό που νομίζει ότι ξέρει κανείς για το έγκλημα σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, όπως έγραψε στην έρευνά του στο *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της Φυλακής* (1975/2011), επιδρά στον τρόπο που ρυθμίζει, ελέγχει και τιμωρεί τους εγκληματίες (Hall, 1997/2017).

Αυτή η προσέγγιση του Foucault απέκτησε ως κεντρικό ερευνητικό θέμα τις σχέσεις μεταξύ γνώσης, εξουσίας και σώματος και συνίσταται, θεματικά, στην έμφαση που δίνεται στο ανθρώπινο σώμα ως κεντρικό τόπο αλλά και μέσο άσκησης της εξουσίας εν γένει και όχι μόνο ως φορέα παραγωγικής δύναμης. Δεύτερον, συνίσταται, μεθοδολογικά, στη σημασία που καταλαμβάνει ο χώρος στις αναλυτικές περιγραφές του «πώς» ασκείται η εξουσία (Δοξιάδης 2008: σ139, Foucault 1991: σ87).

Η μέθοδος που χρησιμοποιείται για το εγχείρημα της διπλωματικής μελέτης είναι η κριτική ανάλυση λόγου (critical discourse analysis) του Norman Fairclough, η οποία έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του κοινωνικού κονστρουξιονισμού⁷ και στηρίζεται στην φουκωϊκή αντίληψη του λόγου και της ανάλυσης της εξουσίας για τη διαμόρφωση του υποκειμένου. Προσεγγίζει τα υποκείμενα όχι μόνο ως αποτελέσματα αλλά και ως παραγωγούς λόγων που αναδιαρθρώνουν τις πρακτικές του και μετασχηματίζουν τις σχέσεις εξουσίας που διέπουν ένα κοινωνικό πεδίο. Από αυτό συνεπάγεται ότι δεν αποδέχεται, η μέθοδος αυτή, την κυριαρχία ενός και μόνο λόγου αλλά δίνει έμφαση «στους λόγους» που μάχονται μεταξύ τους για την «ηγεμονία». Με αυτόν τον τρόπο, δίνεται ιδιαίτερο βάρος στον ενεργό ρόλο που διαδραματίζει ο λόγος για την κατασκευή του κοινωνικού κόσμου, στον οποίο τα υποκείμενα συμβάλλουν, τόσο ως προϊόντα όσο και παραγωγοί λόγων, στην αναπαραγωγή και στο μετασχηματισμό αυτών των λόγων (Phillips και Jorgensen 2002/2009: σ.141-143).

Αξιοποιώντας τη μέθοδο αυτή, επιχειρείται να διεξαχθεί μια ανάλυση λόγου για την κατασκευή της αρρενωπότητας, επικεντρώνοντας στην τάξη του λόγου⁸ που αποτελεί ο εργασιακός χώρος, σε δύο επίπεδα.

Αρχικά, η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στις γραπτές και προφορικές ομιλίες των εργαζομένων. Σημειώνεται ότι από τις συνομιλίες αυτές διακρίνεται η ιεραρχία που χαρακτηρίζει τους εργαζόμενους η οποία γίνεται εμφανής με όρους λεκτικής εκφοράς και, συνεπώς,

⁷ Προσεγγίσεις που θεωρούν ότι η πραγματικότητα νοηματοδοτείται μέσα από διαδικασίες κοινωνικής κατασκευής. Υποστηρίζουν ότι η γνώση δεν αποτελεί μόνο αντανάκλαση της πραγματικότητας αλλά είναι προϊόν της αντίληψής μας και της διαμεσολάβησης του λόγου. Επιπρόσθετα, ο Foucault υποστηρίζει ότι εφόσον μπορεί να έχει κανείς γνώση των πραγμάτων μόνο αν έχουν νόημα εντός του λόγου, είναι ο λόγος που δημιουργεί τη γνώση (Hall 1997/2017: σ10, 68).

⁸ Σύμφωνα με τη μέθοδο του Fairclough, η τάξη του λόγου είναι η συνάρθρωση όλων των διαφορετικών τύπων λόγων οι οποίοι χρησιμοποιούνται σε ένα κοινωνικό πεδίο (Phillips & Jorgensen 2002/2009: σ128).

επικεντρώνεται στις ομιλίες αυτές για να διεξαχθεί μια ανάλυση λόγου για την κατασκευή της αρρενωπότητας.

Η παράθεση των γραπτών συνομιλιών, με τη μορφή μνημάτων, αντλήθηκαν από την ομαδική συνομιλία της ηλεκτρονικής εφαρμογής «messenger», που είχε δημιουργηθεί κατά το διάστημα της απασχόλησής μου στο καφέ-εστιατόριο, και η οποία συναποτελούνταν από τους ιδιοκτήτες και το προσωπικό της επιχείρησης. Οι προφορικές ή δια ζώσης συνομιλίες μεταξύ των εργαζομένων, καταγράφηκαν εκ των υστέρων, αφού αποχωρούσα από τη βάρδια εργασίας μου, στο τετράδιο που είχα μαζί μου στο οποίο σημείωνα αυτά που ειπώθηκαν κατά την διάρκεια της δικής μου παρουσίας. Τις σημειώσεις αυτές κρατούσα είτε στο δρόμο είτε στη στάση είτε στο λεοφορείο είτε στο σπίτι.

Διατηρείται πλήρη ανωνυμία όλων των εργαζομένων και του καταστήματος αυτού καθώς και γίνεται αναφορά, πρωτίστως, στις γραπτές ομιλίες, όπως αντλήθηκαν από την διαδικτυακή ομάδα, και έπειτα στις προφορικές συνομιλίες, όπως αρθρώθηκαν κατά την διάρκεια της δικής μου παρουσίας.

Σε ένα δεύτερο βαθμό, η έρευνα εστιάζει στην αναπαράσταση⁹ της εμφάνισης των εργαζομένων, η οποία αποτελεί μέρος της εργασίας των ατόμων στον εξεταζόμενο εργασιακό χώρο. Οι τρόποι με τους οποίους εμφανίζονται τα άτομα στο χώρο εργασίας τους σχετίζονται με τα εργασιακά τους καθήκοντα. Ως εκ τούτου πρόκειται για μια ανάλυση των διαφορετικών τρόπων εμφάνισης των ατόμων στα διαφορετικά εργασιακά τους καθήκοντα. Στη βάση της συνυφασμένης σχέσης μεταξύ εμφάνισης ή «φαίνεσθαι» και εργασίας, η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στο να αναλύσει τους διάφορους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται οι εργαζόμενοι στα εργασιακά τους καθήκοντα για την κατασκευή της αρρενωπότητας μέσω μιας σειράς πρακτικών που έχουν να κάνουν με το πώς ντύνονται, πώς συμπεριφέρονται στους πελάτες, ποια είναι η θέση τους στην χωρική διάταξη, τα βλέμματά τους κλπ.

Επισημαίνεται ότι για την ανάλυση των τρόπων με τους οποίους εμφανίζονται τα άτομα στην εργασία τους, άντλησε η έρευνα αυτή στοιχεία από την προσωπική εμπειρία που είχα ως εργαζόμενος στο χώρο αυτό και από το τετράδιό μου στο οποίο αποτύπωνα από μνήμης τους τρόπους εμφάνισης των εργαζομένων στα εργασιακά τους καθήκοντα, μετά την αποχώρησή μου από το χώρο εργασίας μου.

Όσον αφορά τη συγκεκριμένη μέθοδο που αξιοποιήθηκε, πρόκειται για ένα είδος συμμετοχικής παρατήρησης καθώς το πεδίο της έρευνας αποτελούσε και το χώρο εργασίας μου. Κρατούσα σημειώσεις για τα συμβάντα ή διαλόγους που αφορούσαν το θέμα της έρευνας. Επίσης, οι επικοινωνίες που αποτέλεσαν μηνύματα στην διαδικτυακή ομάδα «messenger» των εργαζομένων, αποτέλεσαν ένα μέρος του προς μελέτη υλικού. Στο παρακάτω κεφάλαιο αναφέρω την προέλευση καθενός ψήγματος λόγου.

Με την εστίαση στις ομιλίες και στην εμφάνιση των εργαζομένων, επιχειρείται η ανάλυση της συγκρότησης της αρρενωπότητας, ή των αρρενωποτήτων, και η ανάδειξη των τρόπων με τους οποίους αυτή προσδίδει ένα έμφυλο χαρακτήρα στην εργασία των ατόμων.

⁹ Η έννοια της αναπαράστασης, όπως εντάσσεται στο πεδίο των πολιτισμικών σπουδών, έχει να κάνει με τη διαδικασία παραγωγής και ανταλλαγής νοήματος με τη χρήση της γλώσσας. Στη βάση που υφίστανται τρεις διακριτές θεωρίες που εστιάζουν στο πώς η γλώσσα χρησιμοποιείται για να αναπαραστήσει τον κόσμο, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η εξέταση της γλώσσας ως αντανάκλαση του νοήματος που υπάρχει στον κόσμο των αντικειμένων, η εξέταση της γλώσσας ως σολιψιστικής δραστηριότητας και, τέλος, η εξέταση του νοήματος εντός της γλώσσας, η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στην τελευταία. Πρόκειται για την κονστρουξιονιστική προσέγγιση στην οποία βρίσκει κανείς δύο εκδοχές: τη σημειωτική προσέγγιση που είναι επηρεασμένη από τον Saussure και τη λογοθετική προσέγγιση που αποδίδεται στον Foucault (Hall 1997/2017: σ10). Μεγάλο μέρος της έρευνας αυτής επικεντρώνεται στην προσέγγιση του Foucault.

Χώρος εστίασης Cafe – Restaurant

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο εξεταζόμενος εργασιακός χώρος αποτελεί ένα καφέ-εστιατόριο, ο οποίος αποτελούσε τον μέχρι πρότινος δικό μου χώρο εργασίας στον οποίο είχα απασχοληθεί ως βοηθός σερβιτόρου. Συνεπώς, η εργασία και το κλίμα της εργασίας, όπως περιγράφονται παρακάτω, απορρέουν από τη χρήση της μεθόδου της συμμετοχικής παρατήρησης και την εμπειρία που είχα ως εργαζόμενος, για ένα διάστημα δέκα μηνών από τον Ιούνιο του 2019 ως και το Μάρτιο του 2020, συγχρόνως με την ιδιότητά μου ως μεταπτυχιακό φοιτητή. Η απασχόληση στο χώρο εστίασης καταλάμβανε τις επτά ημέρες της εβδομάδας και απασχολούσε, συνήθως, 8 εργάσιμες ώρες. Ωστόσο, σε περιόδους όπου ο φόρτος εργασίας ήταν μεγάλος, οι απασχολούμενες ώρες έφταναν ως και τις 12 εργάσιμες ώρες. Ο τρόπος πληρωμής διεξαγόταν στο τέλος της εργασίας με μετρητά.

Οι αμοιβές αντιστοιχούσαν με την ώρα. Αλλά ενώ δεν γνωρίζουμε επισήμως τις αμοιβές των συναδέλφων, ατύπως, από συζητήσεις ανάμεσά μας, είχα λάβει την πληροφορία ότι σε μια οχτάωρη εργασία οι αμοιβές των αρχι-σερβιτόρων κυμαινόντουσαν από 35 ευρώ, των «runner» από 30 ευρώ και των βοηθών σερβιτόρων από 26. Μεγαλύτερη αμοιβή ήταν εκείνη των υπεύθυνων και των μαγείρων από 50 ευρώ, ενώ η αμοιβή των εργαζομένων στη λάντζα, δεδομένου ότι απασχολόντουσαν από εννέα ώρες και παραπάνω, κυμαινόταν από 40 ως 45 ευρώ.

Τέλος, ως βοηθός σερβιτόρου στην καφετέρια αυτή, ήμουν ενταγμένος στις σχέσεις μεταξύ των εργαζομένων. Ως συμμετοχικός παρατηρητής προσπαθούσα να εστιάσω στις σχέσεις μεταξύ τους-μας για να διαπιστώσω τι εννοούν οι εργαζόμενοι, άνδρες και γυναίκες, όταν λένε το ένα ή το άλλο, αυτό που ειπώθηκε ή γράφτηκε, για να αποκαλυφθούν οι ευρύτερες δομές στις διάφορες προτάσεις ή φράσεις και στις μεταξύ τους σχέσεις. Με την καθοδήγηση της επιβλέπουσας της διπλωματικής, μετά την απασχόλησή μου, σημείωνα όσο μπορούσα λεπτομερέστερα αυτά που ειπώθηκαν από τους ίδιους τους εργαζομένους.

Κεφάλαιο 3

Ευρήματα και συζήτηση

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο της επισκόπησης των ερευνών, οι σύγχρονοι προβληματισμοί θέτουν στο επίκεντρο τον εργασιακό χώρο και εξετάζουν μέσα από ποιους τρόπους συντελείται το έργο της κατασκευής της αρρενωπότητας. Το ζητούμενο της έρευνας αυτής είναι να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνεται η αρρενωπότητα και πώς αυτή προσδίδει ένα έμφυλο χαρακτήρα στην εργασία των ατόμων. Παρακάτω, η έρευνα αναφέρεται στον μέχρι πρότινος δικό μου χώρο εργασίας και επικεντρώνεται στις συνομιλίες των εργαζομένων και στην εμφάνιση της εργασίας, με εστίαση στα εργασιακά καθήκοντα.

3.1 Τα εργασιακά καθήκοντα και ο καφές

Για την καλύτερη κατανόηση των εργασιακών καθηκόντων, παρατίθεται λεπτομερώς ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται η εργασία στην καφετέρια. Στηριζόμενοι σε μια εμπειρική διάσταση των πραγμάτων, η οργάνωση της εργασίας στηρίζεται – τουλάχιστον κατά την διάρκεια της απασχόλησής μου – στην ιεραρχική κατάταξη των εργασιακών καθηκόντων.

Εκκινώντας από πάνω προς κάτω, η ιεραρχική διάκριση των εργασιακών καθηκόντων συνίσταται στα εξής: στην εποπτεία της εργασίας – οι υπεύθυνοι και οι ιδιοκτήτες – στην παραγωγή των προϊόντων – το bar και η κουζίνα - στην εξυπηρέτηση των πελατών – οι αρχι-σερβιτόροι, οι «runner» και οι βοηθοί σερβιτόρων - και, τέλος, στην διατήρηση της καθαριότητας της επιχείρησης – η λάντζα. Με αυτόν τον κατακερματισμό της εργασίας σε καθήκοντα, επιτυγχάνεται μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα σε ελάχιστο χρόνο από την παραγωγή στην εξυπηρέτηση ως τον τερματισμό στη λάντζα και ως εκ τούτου στην επανάληψη όλης αυτής της διαδικασίας. Έχοντας, λοιπόν, σκιαγραφήσει την εκκίνηση της εργασιακής διαδικασίας της καφετέριας, μπορεί να αναφερθεί ότι αυτή έχει ως αφετηρία την εξυπηρέτηση των καταναλωτών, έπειτα την παραγωγή των προϊόντων και, τέλος, τη λάντζα.

Επίσης, η ιεραρχική διάκριση των εργαζομένων διακρίνεται και στις ομιλίες τους με όρους λεκτικής εκφοράς. Συνεπώς, προς την κατεύθυνση της μελέτης της κατασκευής της αρρενωπότητας, η ανά χείρας διπλωματική έρευνα επικεντρώνεται στις γραπτές και προφορικές συνομιλίες. Τα εργασιακά καθήκοντα που αναφέρονται παρακάτω είναι εκείνα των υπεύθυνων, των σερβιτόρων και των εργαζομένων στη λάντζα.

Οι υπεύθυνοι

Στους υπεύθυνους συγκαταλέγονται ένας άνδρας, ο οποίος έχει ένα μικρό ρόλο σαν του ιδιοκτήτη, και μια γυναίκα. Ένα από τα κυριότερα καθήκοντά τους είναι η επιτήρηση της διαδικασίας της εργασίας των εργαζομένων, η οποία λαμβάνει χώρα μέσα από μια σειρά πρακτικών ελέγχου. Η εργασία των υπεύθυνων δεν έχει κάποιο σταθερό σημείο στην καφετέρια, παρά μόνο την είσοδο του καταστήματος για την υποδοχή των πελατών και όλα εκείνα τα σημεία στα οποία μπορεί να βρίσκεται κάποιος/α του/της οποίου/ας η εργασία δεν αντιστοιχεί στο μέρος στο οποίο τυχαίνει να βρίσκεται μια δεδομένη χρονική στιγμή. Εκκινώντας από τις γραπτές ομιλίες, σημειώνεται ότι αυτές προέρχονται από την γυναίκα υπεύθυνο, η οποία απευθύνεται, κυρίως, στους σερβιτόρους και αυτό διότι έχουν να κάνουν με την άμεση εξυπηρέτηση των πελατών. Στις 17/10/2019 και 11:25 μ.μ. απεστάληκε στη διαδικτυακή ομάδα το παρακάτω μήνυμα:

«Απαγορεύεται να παίρνετε ξηρούς καρπούς χωρίς την άδεια από την υπεύθυνο! Επίσης, απαγορεύεται να μπαίνετε στην κουζίνα και να τσιμπολογάτε το ο,τιδήποτε! Είναι ποινή και

πρόστιμο για όποιον το κάνει! Επίσης, εντός δύο εβδομάδων θα κρατηθεί από όλους το ποσό των 50 ευρώ, το οποίο θα επιστραφεί κατά την αποχώρησή τους».

Στο παραπάνω μήνυμα, διακρίνεται μια σειρά πράξεων που απαγορεύονται χωρίς άδεια. Παρόλο που δεν αναφέρεται γιατί απαγορεύονται, γίνεται φανερό ότι τέτοια περιστατικά λαμβάνουν χώρα εντός του εργάσιμου χρόνου και άρα απαιτείται η αποτροπή τους από την υπεύθυνο. Αυτό διότι, ο εργάσιμος χρόνος είναι πολύτιμος. Συνεπώς, πράξεις «τσιμπολογήματος» πρέπει να αποτρέπονται. Τι θα άλλαζε, όμως, αν μια τέτοια πράξη είχε την άδεια και ποια είναι η σημασία των προστίμων και του μέτρου κατάσχεσης των 50 ευρώ τα οποία θα επιστραφούν;

Για να κατανοηθεί η σημασία των μέτρων, πρέπει να ειπωθεί τι είναι αυτά τα μέτρα. Το μέτρο κατάσχεσης των 50 ευρώ, ενέχει μια ιδιαίτερη στρατηγική: την επιβολή δέσμευσης των εργαζομένων στον εργασιακό χώρο. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να αποχωρήσει κάποιος/α, αλλά θα στερηθεί το ποσό των 50 ευρώ από τις εργατοώρες. Προκειμένου να μπορέσει ο/η εργαζόμενος/η να πάρει πίσω τα απολεσθέντα, αναδύεται ως προϋπόθεση η ανακοίνωση της αποχώρησης του/της πριν από κάποιες μέρες και όχι στο μεσοδιάστημα που επιθυμεί να αποχωρήσει. Έτσι, επιτυγχάνεται να συσσωρευτεί όσο το δυνατόν αξιοποιήσιμος χρόνος εργασίας, μέχρι να βρεθεί αντικαταστάτης/τρια. Αποφεύγεται δηλαδή, να παραιτηθεί κανείς/καμιά κατά την διάρκεια της εργασιακής διαδικασίας και ως εκ τούτου εντείνεται όλο και περισσότερο αξιοποιήσιμος χρόνος για κέρδος.

Όμως, το γραπτό μήνυμα της υπεύθυνου δηλώνει την πρόφαση για την εγκαθίδρυση αυτού του μέτρου. Όπως, επίσης, και με το «πρόστιμο», το οποίο ενώ συνδέεται με τις «απαγορευμένες» πράξεις, φαίνεται να διακρίνεται μια αδυναμία ως προς τον σκοπό που έχει. Το «πρόστιμο» έχει να κάνει με την αφαίρεση κάποιου ποσού από τον μισθό λόγω ενεργειών που απαγορεύονται, όπως αναδεικνύεται και παρακάτω σε επόμενο γραπτό μήνυμα στις 4/2/2020 12:17 μ.μ. :

«Επειδή, τελευταία έχουν εντοπιστεί ανοιχτά εμφιαλωμένα νερά και αναψυκτικά στις αποθήκες εάν το ξαναδούμε θα κρατηθούν από όλους τα tips, και αν υπάρξει και άλλη φορά τότε όλο το μεροκάματό σας».

Με έναν επιτακτικό τόνο, γίνεται κατανοητή αυτή η επιβολή των «προστίμων». Ωστόσο, το γεγονός ότι τέτοιες πράξεις διώκονται δεν έχει να κάνει με το αν ή όχι έχει ζητήσει κανείς άδεια, αλλά επιδιώκεται η συμμόρφωση μιας «εργασιακής συμπεριφοράς» που δεν έχει περιθώρια για «τσιμπολόγημα». Μια συμπεριφορά που προσδιορίζει τον εργαζόμενο σύμφωνα με αυτά τα οποία έχει καθοριστεί να κάνει. Έτσι, τόσο η σημασία των προστίμων όσο και το μέτρο κατάσχεσης εντατικοποιούν την εργασία και καθοδηγούν τις συμπεριφορές των εργαζομένων, ώστε να παραμένουν προσηλωμένοι στα εργασιακά τους καθήκοντα. Επίσης, η μη συμμόρφωση έχει κάποιες κυρώσεις, σύμφωνα με το μήνυμα που απεστάληκε στις 4/2/2020 και ώρα 12:53 μ.μ.:

«Μέσα σε μια εβδομάδα χάθηκαν 12 πιρουνία, 12 μαχαίρια και έσπασαν περίπου 50 ποτήρια. Από εδώ και στο εξής, η αξία αυτών θα πληρώνεται από τα tips, εκτός κάποιων σπασιμάτων που εμείς τα θεωρούμε φυσιολογικά. Όποιος διαφωνεί με αυτήν την απόφαση, θα πρέπει να το πει και να αποχωρήσει από το μαγαζί. Αυτό το μέτρο θα ισχύει μέχρι να βρεθούν οι απρόσεκτοι συνάδελφοί σας και να αποχωρήσουν από το μαγαζί».

Ο προϋπολογισμός των απολεσθέντων αντικειμένων την στιγμή που εντάσσεται σε ένα πλαίσιο που θεωρεί εξ' αρχής υπαίτιο παράγοντα τους σερβιτόρους, αναδεικνύει τον χαρακτήρα που έχουν τα καθήκοντα των υπευθύνων. Σε ένα χώρο που είναι σύνηθες τα απολεσθέντα αντικείμενα, οι υπεύθυνοι, επιδιώκοντας την εμπόδιση της απροσεξίας μέσω της πληρωμής των αντικειμένων από τα tips των σερβιτόρων, οικοδομούν μια συμπεριφορά «ευσυνείδητου» εργάτη.

Έναν εργαζόμενο, δηλαδή, που δεν χάνει ούτε σπάει, που είναι προσεκτικός σε αυτό που κάνει. Επίσης, το γεγονός ότι δεν διευκρινίζεται «ποια σπασίματα θεωρούμε εμείς φυσιολογικά», φαίνεται ότι καλύπτεται σιωπηρά η οικοδόμηση μιας εξαναγκαστικής συμπεριφοράς, η οποία βασίζεται στην κρίση των υπεύθυνων για το αν ή όχι είναι «φυσιολογικό σπάσιμο». Επιπροσθέτως, διακρίνεται και η δυναμική των καθηκόντων της υπεύθυνου μέσα από το γεγονός ότι σε περίπτωση διαφωνίας αυτών των μέτρων, το αποτέλεσμα είναι η αποχώρηση του εργαζομένου από την καφετέρια. Συνεπώς, πρόκειται για μια οικοδόμηση συμπεριφοράς μέσω της εγκαθίδρυσης των μέτρων, της υπακοής στα μέτρα αυτά και ως εκ τούτου την υποταγή των σερβιτόρων στην υπεύθυνο.

Τα τελευταία, αποκτούν την ισχύ τους από το «εμείς» που διευκρινίζει την απέναντι στάση των υπεύθυνων προς τους σερβιτόρους και συμβάλλει, ταυτόχρονα, στην αναπαραγωγή του εξουσιαστικού λόγου του ιδιοκτήτη με αποτέλεσμα ο ιδιοκτήτης και οι υπεύθυνοι να είναι στο ίδιο στρατόπεδο έναντι των υπόλοιπων εργαζόμενων – σερβιτόρων. Έτσι, παγιώνεται η διαφοροποίηση των εργασιακών καθηκόντων των υπεύθυνων και μεταφράζεται ως συνένοχη στον έλεγχο των εργαζομένων. Επιπλέον, η διαφοροποίηση αυτή, φαίνεται να αντανακλάται από τον χαρακτηρισμό των σερβιτόρων ως «απρόσεκτους». Δεν πρόκειται μόνο για ένα απλό επιθετικό χαρακτηρισμό που νοηματοδοτείται στα πλαίσια κάποιων επιζήμιων συμπεριφορών, αλλά φέρει το νόημα της εργασίας των υπευθύνων. Δηλαδή, από την στιγμή που γνωστοποιείται σε όλο το προσωπικό η αποτελεσματικότητα της εργασίας τους – ότι έπεσαν στην αντίληψή τους αυτές οι επιζήμιες συμπεριφορές – αναδεικνύεται ότι οι υπεύθυνοι δεν είναι αυτό που είναι οι σερβιτόροι.¹⁰ Αντιθέτως, διακρίνονται ως εκείνοι από τους οποίους δεν μπορεί να ξεφύγει η οποιοσδήποτε απρόσεχτη συμπεριφορά.

Ωστόσο, αν και αρθρώνεται ένα «εμείς» που επιβλέπει το υπόλοιπο προσωπικό, στο παρακάτω γραπτό μήνυμα αρθρώνεται ένα «εμείς» που στοχεύει στην συλλογική αναζήτηση, εργαζομένων και υπεύθυνων, της απρόσεκτης συμπεριφοράς, σύμφωνα με το μήνυμα που απεστάληκε στις 11/2/2020 και 17:06 μ.μ.:

«Πρέπει όλοι να βοηθήσουμε, ώστε να μην έχουμε τέτοια κρούσματα. Όταν βλέπετε έναν συνάδελφό σας να έχει παραβατική συμπεριφορά, καλό είναι να του συστήνετε να μην το κάνει, γιατί το πληρώνουν και όλοι οι άλλοι που δεν φταίνε. Αν έχουμε στην ομάδα κάποιον/α που θέλει να δημιουργεί τέτοιου είδους προβλήματα, πρέπει όλοι οι άλλοι να τον απομονώσουμε και να φύγει από το μαγαζί».

Με τη χρήση του α' πληθυντικού, η υπεύθυνος καλεί τους εργαζόμενους σε μια από κοινού αναζήτηση της «παραβατικής συμπεριφοράς», της συμπεριφοράς, δηλαδή, που δεν στοιχειοθετείται από πρακτικές που εντατικοποιούν την εργασία, για την απομόνωση και ύστερα την αποχώρησή της. Με αυτόν τον τρόπο, η υπεύθυνη δεν ίσταται ως εκείνος ο "απέναντι Άλλος" που επιτηρεί και τιμωρεί, αλλά προτρέπει το υπόλοιπο εργατικό δυναμικό να ενταχθεί στην επικράτεια των καθηκόντων της εποπτείας της εργασίας και ως εκ τούτου να απομονώσει τη συμπεριφορά που δημιουργεί προβλήματα. Ωστόσο, για την επιδίωξη αυτού του σκοπού, διαφαίνεται ότι οι σερβιτόροι, δηλαδή, ο παραλήπτης του μηνύματος, αντιμετωπίζονται ως μια μαζική εργατική δύναμη, που καλείται να συμμετάσχει στην αναζήτηση της συμπεριφοράς που θα απομονωθεί, διότι τα παραπάνω μέτρα θα επιβληθούν σε άτομα «που δεν φταίνε». Μάλιστα, αυτή η προσπάθεια εντείνεται ακόμη περισσότερο όταν ενοχοποιεί τον/την εργαζόμενο/η με το ρήμα «θέλω», σαν να εργάζεται με έναν τρόπο που σκόπιμα «δημιουργεί τέτοιου είδους

¹⁰ Σημειώνεται ότι στο χώρο εργασίας μου οι συγκεκριμένοι υπεύθυνοι, στο παρελθόν, είχαν απασχοληθεί ως σερβιτόροι και κατάφεραν να απασχοληθούν σε αυτή τη θέση ύστερα από επίπονες προσπάθειες άριστης εξυπηρέτησης. Στα συμφοραζόμενα αυτά και στην συγκεκριμένη καφετέρια, το να εργάζεται κανείς ως «υπεύθυνος» σημαίνεται ως κατόρθωμα το οποίο πέρα από τις απολαβές που έχει, αποτελεί και την υψηλότερη βαθμίδα στην κατάταξη των εργασιακών καθηκόντων των εργαζομένων.

προβλήματα», με αποτέλεσμα να συνδιαμορφώνεται μεταξύ σερβιτόρων και υπεύθυνων ένας κοινός σκοπός: η απομόνωση.

Μέσα από την ομιλία της υπεύθυνου, γίνεται εμφανής ότι η επιτήρηση και εποπτεία της εργασίας αποσκοπούν στην οικοδόμηση και διατήρηση της «εργασιακής συμπεριφοράς» των σερβιτόρων. Μιας συμπεριφοράς που αντιστοιχεί στην προσήλωση των εργαζομένων στα εργασιακά τους καθήκοντα, ώστε να μην προβαίνουν σε ενέργειες που εμποδίζουν τον εργάσιμο χρόνο, να είναι προσεκτικοί σε αυτά που κάνουν και να προσδιορίζουν την εργασία τους σύμφωνα με ένα πλαίσιο που οριοθετεί την άριστη εξυπηρέτηση.¹¹ Για τον σκοπό αυτό, αναδύονται πρακτικές, όπως το μέτρο κατάσχεσης, η επιτακτική επιτήρηση, τα μέτρα της απαγόρευσης και η μείωση των tips, που αρθρώνουν ένα λόγο του νόμου, που έρχεται να εγκατοικήσει στις συμπεριφορές εκτός της εργασιακής διαδικασίας για να τις απαγορεύσει και να τις μεταβάλει σε συμπεριφορές που προσφέρουν στον εργάσιμο χρόνο ή/και ακόμα να τις απομονώσει από τον εργασιακό χώρο. Πρόκειται για μια καθοδήγηση σωμάτων, της οποίας η λειτουργικότητα συνίσταται στο ότι αντιμετωπίζει όχι μεμονωμένα τα άτομα αλλά ως μια μαζική εργατική δύναμη, που πρέπει να συμμορφωθεί για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα της εργασίας. Η διαμόρφωση της «εργασιακής συμπεριφοράς», επομένως, αποτελεί έργο και αποτέλεσμα του λόγου του νόμου και της εξουσίας, που αρθρώνεται μέσα από πρακτικές που επιβάλλουν, επιβλέπουν, επιτηρούν, ακυρώνουν και απαγορεύουν.

Οι σερβιτόροι

Οι σερβιτόροι απασχολούνται στην εξυπηρέτηση των πελατών και καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο εργατικό δυναμικό. Η απασχόλησή τους διαιρείται σε τρία διαφορετικά εργασιακά καθήκοντα. Στην πυραμίδα της ιεραρχίας των σερβιτόρων βρίσκονται, πρώτοι, οι αρχι-σερβιτόροι, των οποίων η απασχόλησή τους έχει να κάνει με την παραγγελία των προϊόντων και τις πληρωμές αυτών. Ακολουθούν οι «runner», που αναλαμβάνουν την παραλαβή των προϊόντων και το σερβίρισμα αυτών στους πελάτες και, τέλος, οι βοηθοί των σερβιτόρων, οι οποίοι απασχολούνται με την καθαριότητα των τραπεζιών, με την άμεση εξυπηρέτηση των καταναλωτών και με την μέριμνα και πρόσβαση των αναγκαιών αντικειμένων σε περίπτωση που χρειαστεί ή απαιτήσει ο,τιδήποτε είτε ο αρχι-σερβιτόρος είτε ο «runner» είτε ο/η υπεύθυνος είτε ο καταναλωτής. Συνολικά, η συγκεκριμένη καφετέρια απασχολεί 15 σερβιτόρους, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται τρεις άνδρες και τέσσερις γυναίκες στους αρχι-σερβιτόρους, τρεις άνδρες στους «runner» και τέσσερις άνδρες και μια γυναίκα στους βοηθούς.

Παρακάτω αναφέρονται κάποιες από τις προφορικές ομιλίες των σερβιτόρων, σύμφωνα με τις σημειώσεις που κρατούσα. Να σημειωθεί ότι δεν πρόκειται για συζητήσεις αλλά για στιγμιαίες κουβέντες, οι οποίες λάμβαναν χώρα κατά την εργασία του υπεύθυνου. Βέβαια, ο υπεύθυνος δεν επέτρεπε τη χασομέρια των σερβιτόρων, αλλά στη βάρδια του το κλίμα της εργασίας ήταν πιο ελαφρύ, με αποτέλεσμα να υφίστανται κάποια μικρά περιθώρια για κουβέντα.

Την 13^η ημέρα του Αυγούστου του 2019 σημείωσα την παρακάτω ομιλία, στην οποία άκουσα ένα βοηθό σερβιτόρου να λέει σε έναν συνάδελφό του:

¹¹ Η άριστη εξυπηρέτηση αποτελεί ένα πραγματικό εγχείρημα για την καφετέρια αυτή. Αν και είναι μια διαδικασία η οποία μαθαίνεται κατά την διάρκεια της απασχόλησης των σερβιτόρων, πρέπει να επισημανθεί ότι αποτελεί ύψιστης σημασίας διότι μέσω αυτής αναδεικνύεται τόσο η εικόνα όσο και ο χαρακτήρας μιας καφετέρας. Πρακτικές όπως το βάδισμα και η στάση του σώματος, με τρόπο που να μην ενοχλούν τους πελάτες με φωνές ή έντονες χειρονομίες κατά την διάρκεια κίνησης του σώματος, η γνώση των προϊόντων που υπάρχουν στον κατάλογο καθώς και του τρόπου με τον οποίο παρασκευάζονται αυτά τα προϊόντα μαζί με την μετριόφρων και όχι την επιδεικτική εξήγηση, ο τρόπος που σερβίρονται τα προϊόντα, η ευδιάθετη συμπεριφορά και η μη ασχολία του σερβιτόρου με άλλα αντικείμενα ορίζουν το πλαίσιο της άριστης εξυπηρέτησης, όπως κατείχε η καφετέρια στην οποία είχα απασχοληθεί.

*Πάντα θα είσαι τρίτος βοηθός σερβιτόρου. Έχεις αργήσει να πας τρία ποτήρια νερό και είσαι αργός. Αυτή είναι η ανταγωνιστική προσωπικότητα που είπες ότι έχεις;*¹²

Στο παραπάνω, αναδεικνύεται ένα από τα καθήκοντα των βοηθών σερβιτόρων, που είναι το σερβίρισμα των ποτηριών με νερό, και η συγκεκριμένη δραστηριότητα χαρακτηρίζεται ως «αργή» και ως εκ τούτου ως «αργός» ο βοηθός από το συνάδελφό του. Ο χαρακτηρισμός της «αργής» εργασίας του βοηθού βρίσκει τον απόηχό του στον τρόπο με τον οποίο ξεδιπλώνεται η εργασιακή διαδικασία της καφετέριας, η οποία στηρίζεται σε μια ακολουθία πράξεων που εκκινεί από το σερβίρισμα των ποτηριών με νερό στους πελάτες από τους βοηθούς ώστε, στη συνέχεια, ο αρχι-σερβιτόρος να λάβει παραγγελία από τους πελάτες και με αυτόν τον τρόπο οι barmen και οι μάγειρες να ξεκινήσουν την παραγωγή των προϊόντων. Συνεπώς, η καθυστέρηση του βοηθού να σερβίρει *τρία ποτήρια νερό* πιθανολογεί τις κυρώσεις που μπορεί να έχει η επιχείρηση αυτή.

Στα συμφραζόμενα αυτά όμως, η «αργή» εργασία δεν συνιστά μια επίπληξη αλλά συμβάλει στην εργασιακή διαδικασία. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι η καθυστέρηση του βοηθού, συνοδεύεται από τον επιθετικό χαρακτηρισμό «τρίτος» που στα πλαίσια αυτά σημαίνεται ως αυτός που είναι «αργός» και νοηματοδοτείται ως αυτός που δεν είναι πρώτος. Δηλαδή, είναι «τρίτος», επειδή *άργησε να πάει τρία ποτήρια νερό*, ενώ, αυτός που είναι πρώτος δεν καθυστερεί.

Πρόκειται για μια χλευαστική ομιλία με δηκτική διάθεση που εντείνει έναν ανταγωνισμό μεταξύ των βοηθών για την διεκδίκηση της πρωτιάς. Καθίσταται, έτσι, αναγνωρίσιμο το ανταγωνιστικό στοιχείο μεταξύ τους, το οποίο πλουτίζει την «*ανταγωνιστική προσωπικότητα*» του άλλου. Αν και η *προσωπικότητα* είναι ένας όρος από την ψυχολογία που αναφέρεται στις συμπεριφορές του ατόμου, στη βάση αυτή αναδύεται μια προσωπικότητα *ανταγωνιστική*, επειδή ενσαρκώνει την κανονιστική τέλεση των εργασιακών καθηκόντων αφ' ενός, αφ' ετέρου προτάσσει την επιδίωξη αυτών των καθηκόντων για να τερματίσει νικητής. Έτσι, διεξάγεται ένας συνεχής και επαναληπτικός αγώνας εντός του οποίου η τέλεση των εργασιακών καθηκόντων ενεργοποιείται στη βάση του ανταγωνισμού.

Αν και ο ανταγωνισμός των βοηθών επιδρά με ένα τρόπο που εντείνει την αποδοτικότητα της εργασίας τους, παρατηρείται ότι δεν υφίσταται το ίδιο και με την εργασία των αρχι-σερβιτόρων. Παρακάτω, αναφέρεται ο προσδιορισμός της εργασίας των αρχι-σερβιτόρων από τους βοηθούς, αντιπαραβάλλοντάς τα δικά τους εργασιακά καθήκοντα με αυτά των ανωτέρων τους. Ανασυνθέτω τη συζήτηση που άκουσα, το απόγευμα της 18^η ημέρας του Αυγούστου του 2019, με τον βοηθό σερβιτόρο να απεύθυνεται στον αρχι-σερβιτόρο με τον εξής τρόπο:

Εγώ όταν δουλεύω μαζί με εσένα και τον Γ. ξέρω ότι δεν πρέπει να αγχωθώ για κάτι. Ξέρω ότι θα μπει νερό στα ποτήρια, τα τασάκια θα καθαριστούν, θα μαζευτούν τα πιάτα από τα τραπέζια. Δηλαδή, θα γίνουν και οι δικές μου δουλειές στα δικά μου τραπέζια και αυτή η συνεργασία με ξεκουράζει και με κάνει να διασκεδάζω σε αυτή τη δουλειά. Εσείς οι σερβιτόροι ρε μαλάκα δεν κάνετε τίποτα. Δεν βοηθάτε όταν βλέπετε ότι έχουμε δουλειά. Έχω να μαζέψω τρία τραπέζια. Ο σερβιτόρος μου, μου λέει να πάω κάτω να πάρω την απόδειξη και όταν του λέω τίποτα, κάθεται και με κοιτάει με σταυρωμένα χέρια σαν γυναικούλα.

Από την πρώτη γραμμή, αναφέρονται τα κύρια εργασιακά καθήκοντα κάποιων βοηθών. Η αναφορά σε δυο μόνο βοηθούς γίνεται εμφανής μέσα από τη χρήση των προσωπικών αντωνυμιών και των ονομάτων τους καθιστώντας τους ως ξεχωριστούς «άλλους», μεταξύ των υπόλοιπων μελών της ομάδας των βοηθών, που καταπραΰνουν το άγχος.

Η εργασία που «*διασκεδάζει και ξεκουράζει*» αποτελεί απόρροια της συνολικής εργασίας των τριών ανδρών βοηθών, η οποία αναδύεται ως αποτέλεσμα της συνεργασίας. Μολονότι δεν θα

¹² Υπενθυμίζεται ότι η παρούσα έρευνα έχει διαχωρίσει τις ομιλίες μεταξύ γραπτών, τις οποίες άντλησε από τη διαδικτυακή ομάδα, και προφορικών, που αποτελούν ανασύνθεση από σημειώσεις που κρατούσα. Στη περίπτωση των προφορικών ομιλιών, επισημαίνεται ότι μεταφέρεται ο σχετικός διάλογος *χωρίς* εισαγωγικά.

μπορούσε να μην υπάρχει το άγχος, αφού κάθε κίνηση του σώματος επιτηρείται από τους υπεύθυνους, η συνεργασία, στα συμφραζόμενα αυτά, εμφανίζεται ως σωτήρια για την υγεία με ένα τρόπο που ξεκουράζει και διασκεδάζει. Κατά μια έννοια, η συνεργασία συμβάλει στην αποδοτικότητα των εργαζομένων με την θεραπευτική ιδιότητα που έχει για την υγεία των ατόμων, προσφέροντας μια διασκεδαστική χροιά στην εργασία τους.

Δεν ισχύει το ίδιο, όμως, για τους αρχι-σερβιτόρους σχετικά με την διασκεδαστική χροιά στην εργασία των βοηθών. Αυτό διαπιστώνεται από την διαπίστωση του βοηθού ότι οι αρχι-σερβιτόροι δεν βοηθούν, που εντοπίζεται στην παγίωση συγκεκριμένων εργασιακών δραστηριοτήτων¹³ των βοηθών για την τέλεση άλλων από αυτό που ήδη είχαν αρχίσει να κάνουν. Αν και η μετατόπιση από τη μια εργασιακή δραστηριότητα στην άλλη αποτελεί μέρος της εργασίας των βοηθών, γίνεται εμφανής η αμιγής διάκριση των εργασιακών καθηκόντων μεταξύ βοηθών και σερβιτόρων αλλά και η υπακοή στην προσταγή των ανωτέρων.

Στην βάση που προστάζουν οι ανώτεροι σερβιτόροι τους βοηθούς, χαρακτηρίζουν οι βοηθοί ως «γυναικεία» την εργασία των αρχι-σερβιτόρων, αναφερόμενοι στο επαγγελματικό αναφερόμενο του σημαίνοντος άνδρα – ο αρχι-σερβιτόρος – με τη χρήση υποκοριστικού «γυναικούλα». Με αυτόν τον τρόπο, αποδίδεται μια ουσιαστικοποίηση του προσώπου που προσδίδει μια γυναικεία ταυτότητα στην εργασία του άνδρα αρχι-σερβιτόρου, καθώς συμπυκνώνεται ένας ειρωνικός λόγος στο σημαίνόμενο γυναίκα, δηλώνοντας κάτι “μικρό” μπροστά στην εργασία των βοηθών με τη χρήση του υποκοριστικού.

Η γυναικεία εργασία, λοιπόν, στα συμφραζόμενα αυτά, είναι η εργασία των αρχι-σερβιτόρων που απασχολούνται με την παραγγελία των προϊόντων και δίνουν εντολές, σε αντίθεση με τους βοηθούς. Ωστόσο, δεν διακρίνεται μόνο μια υποτίμηση προς το γυναικείο φύλο αλλά σηματοδοτείται και η παθητικοποίηση της εργασίας των ανωτέρων σερβιτόρων και ως εκ τούτου του γυναικείου φύλου στην εργασία εν γένει. Πρόκειται για δυο ταυτίσεις: από τη μια, ταυτίζεται η εργασία των αρχι-σερβιτόρων με την γυναικεία εργασία σε ένα πλαίσιο που υποβιβάζει το γυναικείο φύλο αλλά και τον ανδρισμό του σερβιτόρου, και, από την άλλη, ταυτίζεται η παθητική εργασία των αρχι-σερβιτόρων με εκείνη των γυναικών. Η γυναίκα, δηλαδή, σηματοδοτείται ως παθητική στην εργασία και ως εκ τούτου η εργασία των σερβιτόρων ως γυναικεία. Κατά συνέπεια, η εννοιολόγηση της εργασίας των ανωτέρων σερβιτόρων ως «γυναικεία» έχει αποτέλεσμα να μειώνει την εργασία τους αλλά και τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα, παρόλο που αποτελεί ένα από τα υψηλά στην ιεραρχία καθήκοντα.

Αν και παρατηρούνται διακρίσεις και διαφοροποιήσεις μεταξύ βοηθών – αρχι-σερβιτόρων, παρακάτω αναφέρω τον τρόπο που άκουσα να διακρίνονται οι «runner» από τους βοηθούς μέσα από το ζήτημα της υγείας, την 28^η ημέρα του Αυγούστου του 2019 καθ’όσον τελούσαν τις τελευταίες εργασίες για την αποχώρησή τους.

Έχω κάνει 10 ώρες ρε και τώρα πάω για 11 και με δύο τσιγάρα μόνο από το πρωί. Και μετά μας λέτε ότι δεν είναι δύσκολη η δουλειά του βοηθού που μόνο τις σκάλες ανεβοκατεβαίνετε για παραγγελία και καπνίζετε και συνέχεια. Ούτε την μπασκέτα δεν παίρνετε. Πιο εύκολη είναι η δουλειά του runner. Εμείς γαμιόμαστε.

Το παραπάνω, αναφέρεται στη διαφορά καθηκόντων των «runner» και των βοηθών μέσα από το φόρτο εργασίας. Ο φόρτος εργασίας, ή καλύτερα το ποια είναι η εργασιακή δραστηριότητα

¹³ Στο πρώτο κεφάλαιο, έγινε αναφορά στη διαδικασία της εργασίας προκειμένου να τονιστεί ότι ο εργαζόμενος συγκροτείται από τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η εργασία για την παραγωγή των υλικών αγαθών. Στις επόμενες ενότητες και κεφάλαια, χρησιμοποιείται η έννοια της εργασιακής δραστηριότητας αντί της διαδικασίας της εργασίας, με κυριότερο σκοπό να υπογραμμιστεί η ενεργητικότητα του ατόμου και η σε εξέλιξη διαδικασία που ακολουθεί στο πλαίσιο των εργασιακών του καθηκόντων κατά την διάρκεια του εργάσιμου χρόνου στον υποεξεταζόμενο εργασιακό χώρο.

που καταλαμβάνει περισσότερο εργασιμό χρόνο, αναδεικνύεται μέσα από το ποιος καπνίζει περισσότερο, και από αυτή την αντιστοιχία σηματοδοτείται ποια είναι η *εύκολη* ή η *δύσκολη δουλειά*. Αυτό απορρέει από την αναφορά του βοηθού στην εργασία των «runner», οι οποίοι *μόνο* προσφέρουν τα προϊόντα στους πελάτες και *καπνίζουν*. Πρόκειται για δύο διαφορετικές πράξεις μεταξύ τους, όπου η μια αποτελεί μέρος των εργασιακών καθηκόντων των «runner» και η άλλη ανήκει εκτός της εργασιακής δραστηριότητας. Αν η πρώτη πράξη των «runner» συγκρούεται με τις πράξεις των βοηθών, σύγκρουση που φαίνεται μέσα από τον σύνδεσμο «μόνο» σημαίνοντας το ένα και το αυτό, όπου οι πρώτοι κάνουν *μόνο* αυτό, η σύγκρουση αυτή συνοδεύεται από την δεύτερη πράξη ή αποκτά το συγκρουσιακό νόημά της μέσα από το γεγονός ότι *καπνίζουν*.

Οι «runner» κατά την διάρκεια τέλεσης της εργασίας τους βρίσκουν χώρο και χρόνο για ένα με δυο τσιγάρα τη φορά που σερβίρουν τα προϊόντα. Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για μια κατανάλωση καπνού που ξεπερνά τα *δυο τσιγάρα* του βοηθού και έτσι, αξιοποιείται χρόνος για ξεκούραση. Από αυτό συνεπάγεται, ότι η εργασιακή δραστηριότητα των «runner» έχει περισσότερες διακοπές προσφέροντας περισσότερα λεπτά ξεκούρασης, σε αντίθεση με το βοηθό. Αν και δεν αναφέρονται οι ώρες εργασίας των «runner», παρατηρείται ότι αντικαθίσταται ο εργασιμος από τον ελεύθερο χρόνο. Πρόκειται, δηλαδή, για τον χρόνο που δεν εργάζεται αλλά *καπνίζει* κανείς. Πάνω σε αυτή τη βάση, είναι που διαφοροποιεί την εργασία του ο βοηθός από τους «runner». Καθώς αποτυπώνεται σωπηρά η σύνδεση της εργασίας των «runner» με τον ελεύθερο χρόνο, ελαχιστοποιείται και η σημασία της εργασίας τους - αυτό που κάνουν *μόνο* - καθώς και αναδεικνύεται η μη εναρμόνιση των μεταξύ τους σχέσεων - βοηθών και «runner». Έτσι, το κάπνισμα αντιστοιχεί σε κάποιον που εργάζεται λίγο.

Κατά συνέπεια, ο βοηθός συλλαμβάνει ως λιγότερη σε χρόνο την απασχόληση των «runner» και ως εκ τούτου *εύκολη*, που σχετίζεται *μόνο* με την παραλαβή των προϊόντων, ενώ η δική του εργασία νοηματοδοτείται ως *«δύσκολη δουλειά»*. Υπό αυτό το πρίσμα, φαίνεται ότι αυτό που κάνει *δύσκολη* ή *εύκολη* μια εργασία δεν είναι τα εργασιακά καθήκοντα, αλλά το ότι κατά την διάρκεια τέλεσης αυτών αξιοποιείται ή όχι από κάποιους χρόνος για *τσιγάρο*.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, τι είναι αυτό που συγκροτείται, μέχρι στιγμής, από τις ομιλίες των σερβιτόρων; Αναφέροντας τρία διαφορετικά μεταξύ τους εργασιακά καθήκοντα, που συναποτελούν το σώμα της εξυπηρέτησης των πελατών, εξετάστηκαν πρακτικές που εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της εργασιακής δραστηριότητας των σερβιτόρων. Η εξέταση αυτή έγινε μέσα από τις ομιλίες μιας ομάδας εργαζόμενων για τις δικές τους εργασιακές δραστηριότητες ή ομάδας εργαζόμενων που αναφέρονται στα εργασιακά καθήκοντα άλλης ομάδας.

Ιχνηλατώντας τις δικές τους αρθρώσεις, στη βάση της αντιπαράθεσης εργασιακών καθηκόντων με άλλων, αναφέρθηκαν πρακτικές που στοιχειοθετούν ένα συγκεκριμένο νόημα στην εργασία των αρχι-σερβιτόρων, των «runner» και των βοηθών. Τέτοιες πρακτικές είναι: η «ανταγωνιστική προσωπικότητα», που ενσωματώνει τις κανονιστικές εργασιακές διαδικαστικές τελέσεις, και η «συνεργασία» των βοηθών, η αποποίηση του φόρτου εργασίας των «runner» με τη συνοδεία του «καπνίσματος» και ως εκ τούτου η ελαχιστοποίηση της σημασίας της εργασίας αυτών και η ανάδειξη της «δύσκολης εργασίας» των βοηθών - ως αποτέλεσμα της αντιπαράθεσης των εργασιακών καθηκόντων των βοηθών με των «runner» - και, τέλος, η υποταγή των δυο προηγούμενων καθηκόντων στις εντολές των ανώτερων σερβιτόρων αναδεικνύοντας την παθητικοποίηση της εργασίας τους και την ταύτισή τους με την «γυναικεία εργασία» έναντι της υπεροχής που καταλαμβάνει, με αυτόν τον τρόπο, η εργασία των «runner» και των βοηθών.

Με άλλα λόγια, η εργασία ή η εργασιακή δραστηριότητα για το κάθε ένα εργασιακό καθήκον νοηματοδοτείται με διαφορετικό τρόπο υπό ένα πρίσμα αντιπαράθεσης και σύγκρουσης για το *ποιος κάνει τι*. Ως εκ τούτου, η «γυναικεία εργασία», η «μη σημαντική ή η εύκολη εργασία» και η «κοπιώδης ή δύσκολη εργασία» αποτελούν τα αποτελέσματα λόγων, που στοιχειοθετούνται από αυτές τις πρακτικές για τα αντίστοιχα εργασιακά καθήκοντα. Ωστόσο, αυτή η απόδοση νοημάτων στην τριμερή εργασιακή δραστηριότητα των σερβιτόρων, ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ τους. Η ίδια, δηλαδή, η εργασιακή δραστηριότητα αποτελεί εκείνο το πεδίο για την ανάδυση

λόγων, που νοσηματοδοτούν την εργασία των αρχι-σερβιτόρων, των «gunner» και των βοηθών με αποτέλεσμα οι σχέσεις των σερβιτόρων να ρυθμίζονται όταν, ουσιαστικά, αυτό που διακυβεύεται είναι η μείωση ή η υπεροχή μιας εργασιακής δραστηριότητας έναντι της άλλης.

Στη βάση ενός τέτοιου ενιαίου σώματος της εξυπηρέτησης των πελατών, που διακρίνεται από μέρη που διακρίνονται μεταξύ τους, προκύπτουν λόγοι ρατσιστικοί¹⁴ και σεξιστικοί, οι οποίοι άπτονται της εκτέλεσης των εργασιακών καθηκόντων.

Ο σεξιστικός λόγος, με την γλαφυρότητα που τον χαρακτηρίζει, παρατηρήθηκε από τις προφορικές ομιλίες των σερβιτόρων, τις οποίες σημείωνα στο τετράδιό μου ύστερα της αποχώρησής μου από το χώρο εργασίας μου.

Την 1^η Σεπτεμβρίου 2019, σημείωσα το παρακάτω που ειπώθηκε μεταξύ δυο ανδρών βοηθών σερβιτόρων για την γυναίκα συνάδελφό τους, η οποία δεν παρευρισκόταν τη στιγμή της επικοινωνίας τους:

Η Α. είναι από τους καλύτερους βοηθούς. Είναι αρκετά γρήγορη και σε βοηθάει, αλλά είναι γυναίκα και δεν μπορεί να πάρει την μπασκέτα. Άσε που θα μας την πουν κιόλας αν της πούμε τίποτα ή αν την πάρει μόνη της. Εμείς ακούμε περισσότερο κράξιμο.

Από το παραπάνω, αναφέρεται η εργασία της γυναίκας βοηθού, η οποία υφίσταται μια αξιολόγηση στο πλαίσιο που συγκρίνεται η εργασία της βοηθού, με τη χρήση του επιθέτου *καλός*, αποτυπώνοντας, με αυτόν τον τρόπο, την αποτελεσματικότητα της βοηθού στα εργασιακά καθήκοντα των βοηθών.

Ωστόσο, η αξιολόγηση αυτή, διόλου θα πρέπει να θεωρηθεί ως κάτι που απλά υφίσταται η βοηθός. Αντιθέτως, πρόκειται για μια αξιολόγηση η οποία είναι βαρύνουσα σημασίας και αυτό διότι έχει να κάνει με μια διαπραγμάτευση που αφορά το φύλο και την εργασία. Η συνεισφορά αυτή, που επιτρέπει στον φακό της έρευνας να εστιάσει με τέτοιους όρους, χορηγείται από τον εναντιωματικό σύνδεσμο «αλλά». Με την χρήση αυτού του συνδέσμου, επιτυγχάνεται η συνειδητή αξιολόγηση της εργασίας της γυναίκας βοηθού και άρα η αποτελεσματικότητα της εργασίας της από τους άλλους βοηθούς, «αλλά» αναιρείται η συνολική εργασία της.

Η «μπασκέτα» ως ένα από τα κυριότερα εργασιακά καθήκοντα των βοηθών σηματοδοτεί την αναποτελεσματική εργασία της γυναίκας βοηθού. Η «μπασκέτα» είναι ένα μεγάλο τελάρο μέσα στο οποίο τοποθετούνται όσο το δυνατόν περισσότερα χρησιμοποιημένα μαχαιροπίρουνα, πιάτα και ποτήρια, τα οποία προσδιορίζονται να εισέλθουν στην λάντζα, κάτω από την ταρατσα, στον έκτο όροφο της επιχείρησης. Το «κουβάλημα», συνεπώς, αποτελεί μια δύσκολη προσπάθεια, διότι χρειάζεται αντοχή και δύναμη για να ανεβοκατέβει κανείς/καμιά τις σκάλες.

Η εργασία της γυναίκας βοηθού, συνεπώς, δεν συμβάλλει στην ολοκλήρωση της εργασιακής διαδικασίας της καφετέριας, όταν τα εργασιακά της καθήκοντα δεν συμπεριλαμβάνουν ένα από τα κυριότερα για την ολοκλήρωση της εργασιακής διαδικασίας με το επιχείρημα ότι είναι «*γυναίκα*». Διότι, αν δεν εισέλθουν τα αντικείμενα της «μπασκέτας» στην λάντζα, τότε πώς θα επιτευχθεί η επανάληψη όλης της εργασιακής διαδικασίας της καφετέριας τη στιγμή που αναμένονται από τη λάντζα τα «*πλυμένα*» για την παραγωγή των προϊόντων και την εξυπηρέτηση των πελατών;

Η αναποτελεσματικότητα της βοηθού σχετίζεται, επομένως, με το γεγονός ότι δεν συνεισφέρει στην ολοκλήρωση της εργασιακής διαδικασίας της καφετέριας. Ένα γεγονός που έχει να κάνει με το φύλο. Μέσα από την ανάδειξη του συγκεκριμένου εργασιακού καθήκοντος των βοηθών για την λειτουργία της συνολικής εργασιακής διαδικασίας της καφετέριας, αναδεικνύεται η αποποίηση της διεξαγωγής αυτής της δραστηριότητας για τη γυναίκα βοηθό με αποτέλεσμα να

¹⁴ Σύμφωνα με το *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τόμος Δ' (1995), ως ρατσισμός αναφέρεται ο διαχωρισμός της ανθρώπινης φυλής που είναι άνιση και διαφορετική με κριτήρια βιολογικά και ψυχολογικά με αποτέλεσμα να υφίστανται «ανώτερες» και «κατώτερες» φυλές και κατ' αντιστοιχία ανώτερες και κατώτερες μορφές πολιτισμού. (Κεσσίδης 1995: σ.274)

αποσυνδέεται το υποκείμενο – η βοηθός - από το αντικείμενο - «μπασκέτα» - καθορίζοντας την αναποτελεσματικότητα της εργασίας της για την οποία, όμως, υπαίτιος παράγοντας είναι το φύλο. Έτσι, φαίνεται να αποτυπώνεται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στα εργασιακά καθήκοντα των βοηθών λόγω φύλου, ο οποίος υπονομεύει τη γυναίκα βοηθό.

Σε αυτόν τον έμφυλο διαχωρισμό, παρατηρείται ότι αρθρώνεται ένα ψήγμα λόγου που επιτρέπει μόνο από τους άνδρες βοηθούς να τελούν το συγκεκριμένο καθήκον. Δεν θα μπορούσε να καταστεί εφικτό η άρθρωση ενός συμπαγούς λόγου του νόμου που απαγορεύει, αλλά γίνεται κατανοητό, από την παραπάνω συνομιλία, ότι η ίδια η επιχείρηση προτρέπει τους άνδρες να «πάρουν την μπασκέτα». Αυτό γίνεται εμφανές στην ομιλία μεταξύ των ανδρών βοηθών, για την επίπληξη, την οποία, πιθανόν, να υποστούν.

Η άρθρωση του σεξιστικού λόγου εντοπίζεται, επομένως, στην τέλεση μιας ορισμένης εργασιακής δραστηριότητας που διαδραματίζεται σύμφωνα με το φύλο του εργαζομένου και που βασίζεται στην αντιστοιχία αρσενικό – θηλυκό, όπου το δεύτερο στερείται φυσικής δύναμης και χειρωνακτικών ικανοτήτων. Υπό το πρίσμα των όσων έχουν αναφερθεί για τη συγκεκριμένη συνομιλία μεταξύ των βοηθών, αρθρώνεται ένας σεξιστικός λόγος που διαχέεται στην οργάνωση της εργασίας, όταν η μη αναγνώριση του αποτελέσματος της εργασίας της βοηθού αποτελεί απόρροια της μη συμβολής στην εργασιακή διαδικασία λόγω φύλου.

Ωστόσο, ο σεξιστικός λόγος δεν εντοπίζεται μόνο σε μια συγκεκριμένη ομάδα εργαζόμενων στην οποία υφίσταται ένας διαχωρισμός λόγω φύλου που κατανέμει, μεταξύ τους, συγκεκριμένες εργασιακές δραστηριότητες για την τέλεση των καθηκόντων τους. Ένα άλλο στοιχείο που εντοπίζει η έρευνα, είναι η εμφάνιση των εργαζομένων.

Στην παρακάτω συνομιλία του αρχι-σερβιτόρου με την αρχι-σερβιτόρο, παρευρισκόμενου ανάμεσά τους και τη σημείωσα στο τετράδιό μου. Το μεσημέρι της 13^{ης} ημέρας του Σεπτεμβρίου 2019, ο αρχι-σερβιτόρος είπε στην συνάδελφό του:

Εσύ που είσαι σερβιτόρα θα έπρεπε να δίνεις περισσότερες παραγγελίες. Να πουλάς περισσότερα προϊόντα. Μια χαρά είσαι δεν σου λείπει τίποτα. Ψηλή, με μεγάλο στήθος και ωραίο κώλο. Πώς να στο πω, τραβάς πιο εύκολα τα βλέμματα πάνω σου. Εγώ που είμαι άνδρας και να θέλω να προτείνω προϊόντα σε γκόμενες δεν θα το κάνω καλά. Οι άντρες είναι περισσότερο λιγούρια. Νομίζω δεν είναι τυχαίο που οι σερβιτόρες είναι πιο όμορφες σε αυτό το μαγαζί.

Η πώληση προϊόντων αποτελεί καθήκον των αρχι-σερβιτόρων. Αξιοσημείωτο, όμως είναι ότι η πώληση των προϊόντων συνδέεται με το φύλο και στη βάση αυτή εντείνεται ένας φιλικός ανταγωνισμός μεταξύ ανδρών και γυναικών για την πώληση προϊόντων.

Από τις πρώτες γραμμές, γίνεται φανερός ο συνδυασμός του γυναικείου φύλου με τις «περισσότερες παραγγελίες». Αν και έχει αναφερθεί ότι οι αρχι-σερβιτόροι απασχολούνται ως επί το πλείστον με την παραγγελία των προϊόντων, αναδύεται μια άλλη εργασιακή δραστηριότητα που υποβόσκει μεταξύ των άλλων καθηκόντων της εργασίας των ανώτερων σερβιτόρων. Η πώληση προϊόντων, αποτελεί μια άρρητη εργασιακή δραστηριότητα της οποίας απαραίτητη προϋπόθεση είναι η άμεση επικοινωνία με τους πελάτες με μια χροιά πειθούς για τα προϊόντα που θα επιλέξουν. Παρατηρείται, όμως, ότι η πώληση εκλαμβάνει την θεσμική της μορφή από το φύλο του εργαζομένου. Αυτό αναδεικνύεται, μέσα από τον άνδρα αρχι-σερβιτόρο που αναφέρεται στη συνάδελφό του για την πώληση προϊόντων μέσα από την εμφάνιση του σώματος με ένα τρόπο που το καθιστά απαραίτητο για την τέλεση αυτού του καθήκοντος. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα συνδυασμό της εργασιακής δραστηριότητας των σερβιτόρων – η πώληση προϊόντων – με το «φαίνεσθαι» του γυναικείου σώματος.

Η σύνδεση αυτών των δυο, επιτυγχάνεται μέσα από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται το γυναικείο σώμα στα μάτια του άνδρα αρχι-σερβιτόρου. Η παρουσία του γυναικείου σώματος, γίνεται αντιληπτή από την αναφορά και εστίαση σε τρία και μόνο χαρακτηριστικά του σώματος αυτού, ενώ παραλείπονται άλλα, όπως οι γωνίες του προσώπου, τα χείλη, τα μάτια κλπ. Μια

τέτοια περιγραφή για το σώμα της αρχι-σερβιτόρου, δίνει την εντύπωση ότι αντιστοιχεί σε μια σεξουαλικοποίηση του γυναικείου σώματος καθώς και, όπως εντάσσεται η περιγραφή του σώματος σε ένα πλαίσιο για την πώληση των προϊόντων, εργαλειοποιεί το σώμα αυτό για τη δυνατότητα «περισσότερων παραγγελιών».

Υπό το πρίσμα της πώλησης των προϊόντων, που συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται το γυναικείο σώμα, εντοπίζεται η υπονόμεισή του, όταν αντιμετωπίζεται ως εργαλείο για να ανταποκριθεί στην εργασιακή διαδικασία, όσο και του ανδρικού σώματος, όταν δεν καταφέρνει να ανταποκριθεί στη δυνατότητα «περισσότερων παραγγελιών», συγκριτικά με τη γυναίκα αρχι-σερβιτόρο. Με άλλα λόγια, η περιγραφή του σώματος υπονομεύει τόσο τις γυναίκες μέσα από την εργαλειοποίηση του σώματός τους ως μέσο πειθούς για πώληση προϊόντων όσο και τους άνδρες μέσα από το ότι δεν μπορούν να ανταγωνιστούν επί ίσοις όροις τις γυναίκες ως προς την πώληση προϊόντων. Πρόκειται για πρακτικές που στοιχειοθετούν ένα σεξιστικό λόγο που έχει ως κεντρικό τόπο το σώμα για τους σκοπούς της παραγωγής της καφετέριας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η εμφάνιση των εργαζομένων φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εργασιακή διαδικασία της καφετέριας καθώς και στις σχέσεις μεταξύ των εργαζομένων. Αν το πρώτο έγινε εμφανές μέσα από τη σύνδεση εργασιακών καθηκόντων και γυναικείου σώματος, το δεύτερο αναμένει να αποδειχθεί. Την 18^η ημέρα του Σεπτεμβρίου του 2019, άκουσα έναν εργαζόμενο «runner» να λέει προς την αρχι-σερβιτόρο, κάτι σαν:

Εσύ αγάπη μου, με αυτό το πράμα που έχεις πίσω σου ολόκληρο δίσκο θα μπορούσες να σερβίρεις.

Στην φράση του «runner» προς την γυναίκα αρχι-σερβιτόρο, γίνεται αναφορά στο γυναικείο σώμα, το οποίο συνταιριάζεται με την τέλεση του εργασιακού καθήκοντος του «runner» μέσα από την συγκεκριμενοποίηση του γυναικείου σώματος, όταν αναφέρεται στο πίσω μέρος του σώματος, με αποτέλεσμα να υφίσταται μια προσωποποίηση. Με την αναφορά στο πίσω μέρος του γυναικείου σώματος, προσφέρεται μια αρνητική χροιά στα εργασιακά καθήκοντα της σερβιτόρου, που σεξουαλικοποιεί το σώμα της και μειώνει την εργασιακή της δραστηριότητα, όταν ακριβώς η παρουσίασή της καθίσταται από τα μάτια του άνδρα ως ένα ηδονιστικό αντικείμενο που στοχοποιεί το πίσω μέρος του σώματος. Αν και πρόκειται για ένα αποκύημα φαντασίας του άνδρα «runner», υφίσταται, εδώ, η χρήση μεταφοράς στην οποία, όμως, δεν ενέχεται μια λογική αποδοχή, αφού το πίσω μέρος του σώματος δεν δύναται, στην κυριολεξία, να «σερβίρει». Στο σημείο αυτό, πρόκειται για ένα λόγο σεξιστικού αστεϊσμού, ο οποίος στοχοποιεί το γυναικείο σώμα ως ηδονιστικό εργαλείο καθώς την ίδια στιγμή, λόγω της μη λογικής που έχει, προσφέρει μια χαλαρότητα στην ομιλία και εντείνει το φιλικό κλίμα που μπορεί να υπάρξει μεταξύ των δύο εργαζομένων.

Ο σεξουαλικός ή σεξιστικός αστεϊσμός, ωστόσο, φαίνεται ότι δεν έχει πάντα μια υπονόμειση του γυναικείου σώματος και μόνο. Την ίδια μέρα της 18^{ης}, άκουσα τον εργαζόμενο «runner» να αναφέρεται στο βοηθό σερβιτόρο, κατά την διάρκεια του εργαζόμενου χρόνου, με τον εξής τρόπο:

Πώς λέγεται το παιδί που-στρώνει;

Η καθαριότητα των τραπεζιών αποτελεί καθήκον των βοηθών και η αναφορά του «runner» στο «παιδί που-στρώνει» έχει να κάνει, ακριβώς, με αυτήν την εργασιακή δραστηριότητα του βοηθού. Μέσα από την χρήση της ρητορικής ερώτησης του «runner» επιτυγχάνεται η σύνδεση μιας σχέσης που καθίσταται εμφανής μέσω του αναγραμματισμού που δημιουργεί μια άλλη λέξη. Έτσι, προκύπτει η δημιουργία της νέας λέξης, που αντιστοιχεί στο υβριστικό επίθετο «πούστης». Μάλιστα, το νόημα αυτής της λέξης συμπυκνώνεται μέσα από αυτό που απασχολείται ο βοηθός. Υφίσταται, δηλαδή, μια σχέση μεταξύ αυτού του χαρακτηρισμού με το στρώσιμο των τραπεζιών. Έτσι, κάποιος/κάποια που «στρώνει» τα τραπέζια, σημαίνεται ότι

αντιστοιχεί σε μια εργασία που δεν αρμόζει να τελείται από έναν άνδρα και για τον λόγο αυτό χαρακτηρίζεται ως «το παιδί που-στρώνει» σε αυτά τα πλαίσια και συμβάσεις.

Μολονότι ο χαρακτηρισμός αυτός σχετίζεται με την ίδια την εργασιακή δραστηριότητα των βοηθών, έφτασε στο σημείο να αποτελεί ένα εγγενές χαρακτηριστικό της εργασίας τους, όπως συνέβαινε τους μήνες που εργαζόμουν όντας βοηθός σερβιτόρου. Αυτό συνεπάγεται ότι ο χαρακτηρισμός αυτός δεν υφίσταται μόνο κατά την διάρκεια τέλεσης της συγκεκριμένης δραστηριότητας, αλλά περιλαμβάνει την εν συνόλω εργασία των βοηθών και ως εκ τούτου αναπαράγει την απόδοση αυτού του προσβλητικού επιθέτου. Ωστόσο, η απόδοση αυτού του επιθέτου, διαμέσου του αναγραμματισμού που δημιουργείται, έχει δύο σημασίες. Από τη μια, εγκαθιδρύει μια ταύτιση του βοηθού και της εργασίας του με τη χρήση του επιθέτου, που αποδίδεται μέσω της φράσης «το-παιδί-που-στρώνει» συνταιριάζοντας απρόβλεπτες σημασίες, και, από την άλλη, συμβάλλει στην εν δυνάμει ανάδυση του σαρκασμού, λόγω ακριβώς αυτής της αναγραμματικής ιδιότητας της φράσης. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια μαύρη κωμωδία με τη μορφή του σεξουαλικού αστεϊσμού που αφ'ενός προσβάλλει την ομοφυλοφιλία, αφ'ετέρου σαρκάζει ή χλευάζει ο,τιδήποτε μπορεί να κάνει ο βοηθός.

Παρόλα αυτά, η εμφάνιση των εργαζομένων δεν τείνει μόνο προς τη σεξουαλικοποίηση του σώματός τους, που αυτή συνοδεύεται με σεξουαλικά αστεία στα πλαίσια του ευρύτερου σεξιστικού λόγου. Η εμφάνιση των εργαζομένων αποτελεί μέρος της ευρύτερης απασχόλησής τους, όπως θα αναλυθεί στην επόμενη ενότητα αυτού του κεφαλαίου.

Οι «λαντζιέρηδες»

Παρακάτω η παρούσα έρευνα εστιάζει στην άρθρωση του ρατσιστικού λόγου, τον οποίο εντοπίζει στα άτομα που εργάζονται στη λάντζα.

Οι «λαντζιέρηδες», όπως τους αποκαλούσαν, είναι τέσσερις άνδρες πακιστανικής καταγωγής που η εργασία τους καταλαμβάνει χώρο στα μαγειρεία. Τα εργασιακά τους καθήκοντα περιλαμβάνουν το πλύσιμο πιάτων, μαχαιροπίρουνων και άλλων αντικειμένων του bar και της κουζίνας, όπως και την καθαριότητα του καταστήματος και των WC.

Το βράδυ της 3^{ης} Οκτωβρίου 2019, παρευρέθηκα ως θεατής σε μια έντονη διαφωνία μεταξύ του barman και του εργαζομένου στη λάντζα και επιχείρησα να την αποτυπώσω από μνήμης, μετά την αποχώρησή μου από την καφετέρια, στις σημειώσεις όπου κρατούσα τις προφορικές ομιλίες.

Είναι απαραίτητο να σημειωθεί, για την εν λόγω διαφωνία μεταξύ των δυο, ότι στο τέλος της κάθε τελευταίας βάρδιας γίνονται κάποιες προετοιμασίες, ώστε οι εργαζόμενοι της πρώτης βάρδιας, το πρωί, να βρουν κάποιες από τις εργασίες τους έτοιμες. Κάθε βράδυ, λοιπόν, το bar δίνει για πλύσιμο τα χρησιμοποιημένα αντικείμενα στη λάντζα. Ύστερα, ο barman τα τακτοποιεί στις θέσεις τους και μετά αποχωρεί από την καφετέρια. Το πότε θα αποχωρήσει ο barman, δηλαδή, εξαρτάται από το πόσο άμεσα θα πραγματοποιηθεί η παραπάνω διαδικασία. Για αυτό το λόγο, τα άτομα της λάντζας, είναι συνεπείς στην εκτέλεση των εργασιακών τους καθηκόντων. Το βράδυ, όμως, της 3^{ης} Οκτωβρίου, λόγω του μεγάλου φόρτου εργασίας και δεδομένου ότι εκείνη την ώρα απασχολούταν μόνο ένα άτομο στην λάντζα, πολλές από τις εργασίες δεν είχαν τελειώσει. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ακολουθήσει μια διαφωνία μεταξύ του barman και του «λαντζιέρη», με τον πρώτο να προστάζει τον δεύτερο να πλύνει τα αντικείμενα της εργασίας του για να φύγει βιαστικά. Ως εκ τούτου, η διαφωνία μετατράπηκε σε διαπληκτισμό. Οι σημειώσεις που κράτησα, διαβάζουν ως εξής:

barman: *Κάνε αυτό που σου λέω τώρα.*

«λαντζιέρης»: *Έχω πολύ δουλειά.*

barman: *Σιγά ρε μαλάκα. Έλα δω. Ε! Εδώ, πόστο μέσα. Καθάρισε πόστο. Τώρα.*

«λαντζιέρης»: *Τώρα πάω κάτω.*

barman: *Όχι κάτω. Ό,τι σου πω εγώ σου λέω ρε μαλάκα.*

«λαντζιέρης»: *Όχι εγώ κάτω, έχω...*

barman: *Όχι ρε μαλάκα. Κάντο. Και φέρε μπασκέτα τώρα, εδώ, να πλύνεις. Έλα δω. Έλα δω. Φέρε μπασκέτα τώρα.*

«λαντζιέρης»: *Όχι*

barman: *Γιατί;*

«λαντζιέρης»: *Όχι. Εσύ να τα πλύνεις.*

barman: *Γιατί;*

«λαντζιέρης»: *Όχι. Γιατί έτσι. Αύριο.*

barman: *Αύριο; Αύριο; Είσαι σίγουρος; Αύριο; Εγώ φεύγω τώρα. Αφήνω πόστο έτσι. Θα έρθει να το κάνει εσύ. Εσύ θα το κάνεις το πόστο όλο. Εσύ να το καθαρίσεις. Άμα δεν το καθαρίσεις θα έρθω και δείρω εγώ εσένα. Χρυσή Αυγή, θα φωνάζω. Θα φωνάζω και θα έρθει σπίτι σου. Θα έρθει σπίτι σου και θα σε γαμήσει.*

«λαντζιέρης»: *Πρόσεχε μην χτυπήσεις.*

barman: *Τι λες ρε μαλάκα; Ακούς τι σου λέω; Χρυσή Αυγή εγώ. Χρυσή Αυγή. Πρόσεχε καλά. Είμαι τρελός. Είμαι τρελός εγώ. Η Χρυσή Αυγή...η Χρυσή Αυγή σας γαμάνε εσάς.*

Στην εν λόγω διαφωνία μεταξύ των δύο, γίνεται αντιληπτό ένα είδος προσταγής που προκύπτει από την ιεραρχική διάκριση της εργασίας σε καθήκοντα. Το γεγονός ότι ο barman προστάζει τον «λαντζιέρη» να τελειώσει άμεσα τα καθήκοντά του, έχει να κάνει με το ότι ο πρώτος αποτελεί ένα από τα ψηλά στην ιεραρχία εργασιακά καθήκοντα, σε αντίθεση με τον δεύτερο. Έτσι, ο barman αποτελεί τον κυρίαρχο συνομιλητή. Αυτό που τον καθιστά, όμως, κυρίαρχο συνομιλητή δεν είναι μόνο η θέση του στην ιεραρχία της εργασίας, αλλά καθίσταται ως τέτοιος και μέσα από την αδυναμία του εργαζομένου στη λάντζα να εισχωρήσει στην ελληνική γλώσσα και να αναπτύξει επιχειρήματα στον υπο-εμφανιζόμενο αντίλογο προς υπεράσπιση του εαυτού του. Η αδυναμία αυτή του «λαντζιέρη» φαίνεται από τη συνεχή άρνησή του στα αιτήματα του barman, αλλά, ταυτόχρονα, φαίνεται ότι δεν τον ενδιαφέρει να ανταποκριθεί στις προσταγές του ανωτέρου του.

Όμως, καθώς η άρνηση του «λαντζιέρη» συνεχίζει, οι προσταγές του barman κλιμακώνονται και παρατηρούνται στην ομιλία του κάποια στοιχεία βίας. Το αξιοσημείωτο είναι ότι η συμπεριφορά του barman, εν γένει ο τρόπος που μιλάει, συνδέεται με το ότι ο «λαντζιέρης» είναι πακιστανικής καταγωγής. Αυτή η σύνδεση στοιχείων βίας, στην ομιλία του ανωτέρου, και καταγωγής του ατόμου φαίνεται από τα συγκεκριμένα στοιχεία βίας που συναποτελούν την ομιλία του barman, όπως η χρήση υβριστικών λέξεων, η εκμετάλλευση, οι απειλές βίας και η Χρυσή Αυγή.

Στην προκειμένη περίπτωση η «Χρυσή Αυγή» αποτελεί ένα όνομα που αναφέρεται στο πραγματικό πολιτικό κόμμα. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα όνομα που ενυπάρχει στο σύγχρονο ελληνικό πολιτικό λόγο, με την έννοια ότι αναφέρεται στη σύγχρονη ελληνική πολιτική ζωή, που εκφέρεται μέσα σε αυτήν, που διαμορφώνεται από τις υλικές συνιστώσεις, όπως επιρροές, οικονομική ισχύς, εκλογική δύναμη, αλλά και που τη διαμορφώνει συγκροτώντας πράττοντα υποκείμενα και πρακτικές που τη συναποτελούν. Σημασία έχει, επίσης, ότι οι πρακτικές που συναποτελούν το συγκεκριμένο ελληνικό πολιτικό κόμμα, σχετίζονται με το διακύβευμα της «άκρα-δεξιάς» και αφορούν, εν πολλοίς, την προστασία του έθνους, τη διαφύλαξη της ταυτότητας του «ευατού» και του «εμείς» από κάθε πρόσμειξη, ανάμειξη, από κάθε εισβολέα¹⁵ με την ακόλουθη αντισυνταγματική και βίαιη δράση, την άσκηση ρατσιστικών αλλά και δολοφονικών ενεργειών¹⁶.

¹⁵ Για μια ανάλυση για την «άκρα-δεξιά» βλ. Γεωργιάδου, Β. (2008) *Η άκρα δεξιά και οι συνέπειες της συναίνεσης. Δανία, Νορβηγία, Ολλανδία, Ελβετία, Αυστρία, Γερμανία.*

¹⁶ Σχετικά με τις επιθέσεις του συγκεκριμένου πολιτικού κόμματος, βλ. Μπασκάκης, Γ. (2017). *Οι 10 αρνήσεις της Χρυσής Αυγής.* Η εφημερίδα των συντακτών.

Με την αναφορά, επομένως, στη «Χρυσή Αυγή», οι απειλές βίας, η περιφρόνηση, η εκμετάλλευση και η χρήση υβριστικών λέξεων αποτελούν πρακτικές που εντάσσονται στην ευρύτερη επικράτεια του σώματος του συγκεκριμένου πολιτικού κόμματος και ενέχουν ένα πολιτικό χαρακτήρα ο οποίος αφορά την κάθαρση του κοινωνικού σώματος. Η άρθρωση του ρατσιστικού λόγου εντοπίζεται σε τέτοιες πρακτικές, οι οποίες γίνονται φανερές από την ομιλία του barman, που αφορούν σημεία ετερότητας, όπως είναι το χρώμα του δέρματος, και απευθύνονται στον εργαζόμενο, πακιστανικής καταγωγής, της λάντζας με κύριο σκοπό να απειλήσουν, να εκφοβίσουν και να καταστείλουν τη συμπεριφορά του.

Αν και με γνώμονα το δέρμα γίνεται λεκτικός εκφοβισμός, στην παρακάτω προφορική ομιλία δεν γίνεται το ίδιο. Πρόκειται για ένα περιστατικό που προκλήθηκε από την απροσεξία του βοηθού σερβιτόρου, ο οποίος δεν υπολόγισε την ισορροπία που χρειάζεται για να κρατήσει το δίσκο με τα προϊόντα με αποτέλεσμα το αναμενόμενο. Το περιστατικό αυτό, σημειώθηκε την 10^η ημέρα του Οκτώμβρη του 2019, και άκουσα τον υπεύθυνο να λέει στον βοηθό:

Φώναξε τον μαύρο να καθαρίσει αυτά που έσπασες.

Στην ομιλία του υπεύθυνου, γίνεται εμφανής η αναφορά στον άνδρα στην λάντζα, μέσω του επιθετικού προσδιορισμού της λέξης «μαύρος» και της εργασιακής δραστηριότητάς του, «να καθαρίσει». Πρόκειται για μια αντιστοιχία που όχι μόνο καθιστά εμφανές ποιο είναι το υποκείμενο που θα κληθεί στην παραπάνω δραστηριότητα και ποια είναι η εργασία του, αλλά φαίνεται και ο προσβλητικός χαρακτήρας που προσδίδεται στο υποκείμενο της πράξης με τη χρήση του επιθέτου «μαύρος».¹⁷

Με βάση τον χαρακτήρα αυτής της προσβλητικής αντιστοιχίας καθώς και στη βάση που εστιάζει η παρούσα έρευνα σε αυτό που λέει ο υπεύθυνος – «φώναξε τον μαύρο» - και όχι αυτό που θα κάνει ο βοηθός, πρόκειται για ένα ψήγμα ρατσιστικού λόγου που αναφέρεται στην εργασιακή δραστηριότητα όταν προσβάλλει και υποτιμά τον άνδρα στη λάντζα; Επίσης, αν η καθαριότητα αποτελεί μέρος της εργασίας της λάντζας καθώς η προσφώνηση στη λέξη «μαύρος» διενεργείται εν απουσία του άνδρα στη λάντζα, πώς πρόκειται για μια άρθρωση του ρατσιστικού λόγου;

Εστιάζοντας σε μια γλωσσική ανάλυση, το «φώναξε το μαύρο να καθαρίσει» αποτελεί ένα ομιλιακό ενέργημα που απευθύνεται από ένα άτομο σε ένα άλλο για να γίνει πράξη. Με άλλα λόγια, είναι μια εκφορά που θα γίνει πράξη, όταν ο υπεύθυνος αναφέρεται στον βοηθό για την επιτέλεση της πράξης. Επιπλέον, η επίτευξη του αποτελέσματος του ομιλιακού ενεργήματος, δηλαδή η ανταπόκριση του βοηθού σε αυτό που θα κάνει, εξαρτάται από τα πλαίσια και τις συμβάσεις αυτής της ομιλίας. Έτσι, το «φώναξε το μαύρο να καθαρίσει» επιτυγχάνει να θεμελιωθεί ως πράξη, όταν η ομιλία του υπεύθυνου προς τον βοηθό αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, μια προσταγή, η οποία απορρέει από την υφιστάμενη ιεραρχική διάκριση σε καθήκοντα της εργασίας, όταν η εκφορά αυτής της πρότασης λαμβάνει χώρα εντός του χώρου εργασίας και του εργάσιμου χρόνου και, τέλος, όταν γίνεται αναφορά στο υποκείμενο της λάντζας και της εργασιακής δραστηριότητάς του, για ένα συμβάν που αποτελεί μέρος των καθηκόντων της λάντζας. Όμως, έχει σημασία πώς προσφωνείται το υποκείμενο της λάντζας, διότι το να αποκαλεί κανείς κάποιον «μαύρο» εξασφαλίζει με αυτό τον τρόπο την απόδοση μιας αρνητικής σημασίας στους ανθρώπους με σκούρο δέρμα.

¹⁷ Υπογραμμίζεται ότι όχι μόνο η κατανομή της εργασίας σε εργασιακά καθήκοντα καθιστά εμφανή την αντιστοιχία υποκειμένου, ρήματος και αντικειμένου – ποιος κάνει τι – αλλά η αντιστοιχία αυτή γίνεται εμφανής και από τους χαρακτηρισμούς που αποδίδονται, κατά το χρονικό της απασχόλησής μου. Η λέξη «μαύρος» και «το παιδί-που-στρώνει» αποτελούσαν χαρακτηριστικά προσφωνήματα των ανδρών στην λάντζα και των βοηθών.

Με την προσφώνηση του επιθέτου «μαύρος», εγκαλείται το υποκείμενο της λάντζας και λαμβάνει τη θέση του ως υποκείμενο που *θα* τελέσει την εργασιακή δραστηριότητά του¹⁸(«να καθαρίσει»). Έτσι, αποδίδεται η αρνητική σημασία της λέξης αυτής που έχει να κάνει με την κατωτερότητα ανθρώπων με σκούρο δέρμα. Αν και δεν μπορεί να αναφερθεί ένας προσδιορισμός που αφορά το πώς έφτασε αυτή η λέξη να αποτελεί μια αρνητική σημασία, υποδηλώνει την κατωτερότητα ανθρώπων με γνώμονα το κριτήριο του χρώματος του δέρματος, υπό την αιγίδα του βιολογικού ή γενετικού νατουραλισμού. Συνεπώς, ενώ επιτυγχάνεται το αποτέλεσμα του ομιλιακού ενεργήματος του υπεύθυνου λόγω των πλαισίων που αναφέρθηκαν, η λέξη «μαύρος» μπορεί και διατηρεί την αρνητική της σημασία την στιγμή της εκφώνησής της καθώς αναφέρεται στον «λαντζιέρη» ο οποίος δεν παρίσταται στην παραπάνω σκηνή.

Η λέξη «μαύρος», στην ομιλία του υπεύθυνου, αποτελεί το αναφερόμενο (το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται η λέξη, δηλαδή ο άνδρας στη λάντζα) που μόνο για λόγους επικοινωνίας ή/και κατανόησης μεταξύ των δύο ατόμων στην ομιλία δεν είναι, αλλά πρόκειται για μια βωμολοχία. Μια υβριστική λέξη που υποτιμά και προσβάλλει τον άνδρα στη λάντζα, διαμέσου της προσφώνησης της λέξης «μαύρος», της αρνητικής σημασίας που ενέχει αυτή η λέξη και της διατήρησης αυτής της σημασίας χωρίς να δεσμεύεται από κάποια πλαίσια ή συμβάσεις. Από την λέξη «μαύρος», λοιπόν, αρθρώνεται ένα ψήγμα ρατσιστικού λόγου που αποδίδει έναν αρνητικό χαρακτηρισμό στον εργαζόμενο στη λάντζα και συγκροτεί ένα status κατωτερότητας με βάση το κριτήριο του χρώματος του δέρματος.

3.2. Η εμφάνιση των εργαζομένων

Το εγχείρημα της αναπαράστασης της εμφάνισης των εργαζομένων συνιστάται στην τοποθέτηση αυτών των υποκειμένων εργασίας εντός ενός πλαισίου περιγραφής και απεικόνισης των διαφορετικών τρόπων εμφάνισης στα διαφορετικά εργασιακά καθήκοντά τους. Η περιγραφική και απεικόνιση του «φαίνεσθαι» της εργασίας γίνεται με γνώμονα την προσωπική εμπειρία στον συγκεκριμένο χώρο εστίασης, ως βοηθος σερβιτόρου από τον Ιούνιο του 2019 ως το Μάρτη του 2020, και των σημειώσεων του τετραδίου στο οποίο αποτύπωνα από μνήμης τους τρόπους εμφάνισης διαφορετικών εργαζομένων, στο τέλος της απασχόλησής μου.

Εκκινώντας από την εργασία των υπεύθυνων, μία από τις κυριότερες απασχολήσεις τους είναι η επιτήρηση της εργασιακής διαδικασίας. Παρόλο που υφίστανται κάποιες διαφορές μεταξύ των υπεύθυνων, ο άνδρας ενώ δεν εμπλέκεται τόσο σε απαγορευτικές πρακτικές, καταφέρνει να τελεί το έργο της επιτήρησης μέσω κάποιων τρόπων εμφάνισης που προσιδιάζουν σε μια εργασία που τον τοποθετεί σε ένα «εκτός» και παράλληλα «εντός» της εργασιακής διαδικασίας.

Ο υπεύθυνος αποτελεί την ανδρική φιγούρα της επιχείρησης που εμφανίζεται με ένα είδος ρουχισμού που την καθιστά κεντρική. Για τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται ο υπεύθυνος παίζουν ρόλο και εκείνα τα σημεία του χώρου της καφετέριας. Το bar συμβάλλει στο να ομαδοποιούνται γύρω από αυτό κάποιες μορφές σχέσεων, καθιστώντας την μπάρα κομβικό σημείο για τις σχέσεις που μπορούν να αναπτυχθούν. Ο υπεύθυνος, λόγω της θέσης που έχει στην εργασιακή διαδικασία, η οποία του επιτρέπει την επικοινωνία με τους πελάτες, μπορεί και συμμετέχει στο "παιχνίδι", μεταξύ των σχέσεων που αναπτύσσονται γύρω από την μπάρα, που μπορεί να έχει και τη μορφή ερωτικών σχέσεων μεταξύ γυναικών θαμώνων. Επιπλέον, φαίνεται να είναι και ο κύριος "παίκτης" που καθοδηγεί αυτό το "παιχνίδι", όταν με το ψηλό ανάστημά του, τα περιποιημένα μαλλιά του, το πλούσιο σχηματοποιημένο με τις γωνίες του προσώπου μούσι και τα ακριβά ρούχα του, καταφέρνει να αποκτήσει ένα κύρος που εξ' αρχής γοητεύει τις κυρίες με τις οποίες συνομιλεί. Επίσης, για την επιτυχία αυτού του φλερτ, παίζει ρόλο ο εντοπισμός του

¹⁸ Σε αυτό το σημείο, η ανά χείρας μελέτη στηρίζεται στην διαδικασία της έγκλησης σύμφωνα με την αλτουσεριανή εκδοχή περί διαμόρφωσης του υποκειμένου κατά Butler, η οποία προσφέρει μια εξήγηση του τρόπου με τον οποίο γεννιέται ένα υποκείμενο ως επακόλουθο της γλώσσας (Butler, 1997/2009).

στην είσοδο της ταράτσας της καφετέριας που επιτρέπει την συνάντηση βλεμμάτων μεταξύ γυναικών θαμώνων και υπεύθυνου. Αυτό που κοινώς ονομάζεται «παιχνίδι με τα μάτια».

Με την εμφάνιση αυτή, ο υπεύθυνος είναι αυτός που συγκεντρώνει τα περισσότερα βλέμματα καθώς και αποτελεί αντικείμενο έλξης από τους άλλους/άλλες μέσω της εργασίας του. Ωστόσο, η οικοδόμηση αυτής της ωραιοποίησης διαφέρει από εκείνη της υπεύθυνου και του υπόλοιπου εργατικού δυναμικού. Η διαφοροποίηση της υπεύθυνου, αν και αποτελεί την κύρια γυναικεία φιγούρα του χώρου χάρη στο κομψό ντύσιμο, συνίσταται στην απόκλιση της κεντρικότητάς της – την οποία μπορεί και εκπέμπει όντας υπεύθυνη με τον καλλωπισμό ως εργασιακό καθήκον - που απορρέει από τις εργασιακές δραστηριότητες, στις οποίες, όμως, δεν απασχολείται ο υπεύθυνος.

Μολονότι, το «φαινεσθαι» της εργασίας των υπευθύνων έχει να κάνει με την κεντρικότητα που προσδίδει στο φορέα αυτού του εργασιακού καθήκοντος, διαφαίνεται η διάκριση της «καθαρής» εργασίας έναντι της «λερωμένης» εργασίας του υπόλοιπου εργατικού δυναμικού της καφετέριας. Από τη μία, η εργασία των υπευθύνων, που υπηρετεί τη διατήρηση της συνοχής της εργασιακής διαδικασίας, αντιστοιχεί σε μια «καθαρή» εργασία με το συνοδευόμενο lifestyle που αποδίδει ο κατάλληλος ρουχισμός, και, από την άλλη, η εργασία του υπόλοιπου προσωπικού της επιχείρησης, που συγκαταλέγεται στο εσωτερικό των μηχανισμών της παραγωγής της καφετέριας και που αντιστοιχεί σε μια «λερωμένη» εργασία. Αυτοί οι χαρακτηρισμοί, αν και αποδεκτοί εντός της καφετέριας, θίγουν τον χαρακτήρα της εργασίας των barmen, της κουζίνας, της λάντζας και των σερβιτόρων, που φορούν την ενδυμασία του εργασιακού χώρου, όταν γίνεται αντιληπτή η κόπωση των εργαζομένων μέσα από τον ιδρώτα και τις λερωμένες ποδιές.

Τέτοιοι χαρακτηρισμοί επιβεβαιώνουν το «φαινεσθαι» της εργασίας των υπευθύνων ως κυρίαρχο και κεντρικό, το οποίο διαφαίνεται καλύτερα ως τέτοιο στο πεδίο εκείνο που εκκινεί ένας αγώνας μεταξύ των ανδρών για την διεκδίκηση περισσότερων θηλυκών βλεμμάτων. Ένα "παιχνίδι" που αποτελούσε χαρακτηριστικό της εργασίας των ανδρών στο συγκεκριμένο χώρο εστίασης, κατά την διάρκεια του χρονικού της απασχόλησής μου.

Σε αυτό το σημείο, οφείλει να γίνει μια παρενθετική σημείωση για τον υπεύθυνο. Ενώ αυτός έχει φιλικές σχέσεις με τους περισσότερους εργαζόμενους, δεν ισχύει το ίδιο και για την υπεύθυνο, η οποία έχει μια τυπική σχέση με τους εργαζόμενους, χάρη στην οποία μπορεί και ισορροπεί τις σχέσεις μεταξύ των εργαζομένων και υπευθύνων – εργαζομένων. Αντιθέτα, ο υπεύθυνος έχει φιλικές σχέσεις με τους εργαζόμενους. Συμμετέχει ενεργά σε διάφορες εξόδους με το προσωπικό καθώς εντάσσεται σε αυτήν την αίσθηση της ομάδας, παρόλο που εκτελεί τα εργασιακά του καθήκοντα. Είναι μια σχέση υπεύθυνου και εργαζομένων, όπου εξασφαλίζονται ισορροπία οι σχέσεις μεταξύ φιλίας και εργασίας.

Κλείνοντας αυτήν την παρένθεση, οι σχέσεις που αναπτύσσει ο υπεύθυνος με τους υπόλοιπους, άνδρες κυρίως, εργαζόμενους, ανατροφοδοτούνται από αυτό που αναφέρθηκε ως «παιχνίδι με τα μάτια», στο οποίο ξετυλίγεται ένας ανταγωνισμός μεταξύ τους που αφορά την απόσπαση προσοχής των γυναικών θαμώνων, εντός του εργάσιμου χρόνου.

Δεδομένου ότι ο υπεύθυνος αποτελεί την κεντρική ανδρική φιγούρα της επιχείρησης μέσω των τρόπων που εμφανίζεται στην εργασία του και ως εκ τούτου είναι γνωστό ότι κατέχει την πρωτιά στο "παιχνίδι" αυτό, οι σερβιτόροι, με τους οποίους βρίσκεται σε μια διαρκή συνεννόηση για την εξασφάλιση της εξυπηρέτησης των πελατών, απεικονίζονται ως οι εν δυνάμει διεκδικητές του γυναικείου βλέμματος σε αυτό το "παιχνίδι". Στο σημείο αυτό, επισημαίνεται ότι οι τρόποι με τους οποίους εμφανίζονται στην εργασία τους οι άνδρες αρχι-σερβιτόροι και οι «runner» αφορμώνται από το προαναφερόμενο "παιχνίδι" το οποίο λαμβάνει χώρα κατά τον χρόνο της απασχόλησής τους.

Οι αρχι-σερβιτόροι συναποτελούν τη δεύτερη σε σειρά ιεραρχίας ομάδα, μετά τον υπεύθυνο, και τα κύρια εργασιακά τους καθήκοντα, όπως έχει αναφερθεί, συνίστανται στην παραγγελία και πληρωμή των προϊόντων. Με αυτόν τον τρόπο τα εν λόγω υποκείμενα βρίσκονται σε άμεση συζήτηση με τους πελάτες. Με τη συνεχή παρουσία των ανδρών αρχι-σερβιτόρων όχι

μόνο είναι ευκόλως το "παιχνίδι" με τις γυναίκες θαμώνες, αλλά συντηρείται μια έλξη προς αυτούς που γίνεται εμφανής στα πλαίσια που γνωστοποιείται η διαφοροποίηση των εργαζομένων στους πελάτες ως προς τα εργασιακά τους καθήκοντα.

Αυτή η διαφοροποίηση, φαίνεται από αυτό που αντικρίζουν οι θαμώνες κατόπιν της απασχόλησης. Οι αρχι-σερβιτόροι διακρίνονται από τους άλλους μέσω μιας σειράς πρακτικών όπως η θέση τους στο χώρο, οι εντολές, οι παρατηρήσεις, η μέριμνα των πελατών, οι παραγγελίες και οι πληρωμές των προϊόντων, που έχουν αποτέλεσμα να γνωστοποιείται στους πελάτες ότι αποτελούν ένα από τα ψηλά στην ιεραρχία καθήκοντα. Με αυτόν τον τρόπο, συγκροτούν ένα status ανωτερότητας έναντι των άλλων σερβιτόρων, που απλώς υπακούουν στις εντολές τους, και έλκουν τα γυναικεία βλέμματα, όταν διευθύνουν, κατά κάποιον τρόπο, την εργασία της εξυπηρέτησης των πελατών. Έτσι, η εργασία των ανώτερων σερβιτόρων εμφανίζεται με ένα τρόπο που διατείνει τον ελκυστικό χαρακτήρα της.

Στη βάση των όσων έχουν αναφερθεί, επομένως, οι άνδρες αρχι-σερβιτόροι δεν θα μπορούσαν παρά να συμπληρώνουν τους όρους συμμετοχής στο «παιχνίδι των ματιών» μέσω του ελκυστικού χαρακτήρα της εμφάνισης της εργασίας τους και να προσανατολίζουν τα γυναικεία βλέμματα πάνω τους.

Ωστόσο, για την επίτευξη της συμμετοχής στο "παιχνίδι" και της έλξης των αρχι-σερβιτόρων, παίζει ρόλο η σχέση τους με τον υπεύθυνο στην οποία υφίστανται διάφορες συζητήσεις σεξουαλικού περιεχομένου και φλέρτ, σύμφωνα με τις σημειώσεις που αποτύπωνα στο τετράδιο από μνήμης και την προσωπική εμπειρία. Σε αυτή τη σχέση, οι αρχι-σερβιτόροι δεν αναπαρίστανται ως κλασικός αντίπαλος του υπεύθυνου για να επικερδίσουν περισσότερα βλέμματα, αλλά καθώς επιδεικνύουν την ανωτερότητα της εργασίας τους υπόκεινται σε μια συνεργασία μαζί με τον υπεύθυνο για περισσότερο "παιχνίδι". Είναι μια σχέση δασκάλου και μαθητή που ο τελευταίος συμερίζεται τις γνώσεις περί σεξ του πρώτου, τις οποίες όμως δεν επιδεικνύει αλλά υπόκειται σε μια συνεργασία μαζί του για την εξασφάλιση γνώσεων, ώστε να επιτευχθεί αυτό το "παιχνίδι". Σαν να πρόκειται για μια υποχώρηση μπροστά στην γοητεία και την ομορφιά του υπεύθυνου.

Οι αρχι-σερβιτόροι, επομένως, διεκδικώντας μια έλξη διαμέσου της εργασίας τους τόσο από το πεδίο των εντολών, όταν απευθύνονται στους άλλους με την ακολουθία της γνωστοποίησης αυτής της προσταγής, όσο και με την ρητορεία περί σεξ του υπεύθυνου, στην οποία υπόκεινται σε μια μαθητεία και ως εκ τούτου συναποτελούν μια παρέα μεταξύ τους, μπορούν και αναδεικνύουν το «φαίνεσθαι» της εργασίας τους ως ανδρικο-κεντρικό κατά την διάρκεια της απασχόλησης. Εμφανίζεται, δηλαδή, ως η κύρια, μαθητευόμενη, ανδρική φιγούρα, κατά την διάρκεια που απασχολείται, η οποία σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να ανταγωνιστεί την κεντρική ανδρική φιγούρα που περικλείει όλη την επιχείρηση: τον υπεύθυνο.

Αντίθετα, σχετικά με την σύνδεση εργασιακών καθηκόντων και «φαίνεσθαι», οι γυναίκες αρχι-σερβιτόροι, ενώ μπορούν να έχουν εύκολη προσβασιμότητα σε αυτό το "παιχνίδι" που αναπτύσσεται μεταξύ των ανδρών, παραμένουν εκτός. Η περιποίηση του εαυτού¹⁹, όπως έχει οριστεί από την διεύθυνση της καφετέριας, δεν αντιστοιχεί στα "θέλω" των γυναικών σερβιτόρων με αποτέλεσμα - όπως έχει παρατηρηθεί κατά το χρονικό διάστημα της απασχόλησής μου - να αποδυνάμωνε την αυτοπεποίθηση των γυναικών, συγκρινόμενη με εκείνη των ανδρών, και ως εκ τούτου να μην μπορεί να υπάρξει κάποιο αντίστοιχο "παιχνίδι" από μεριάς των γυναικών αρχι-σερβιτόρων.

Παρακάτω, σε ό,τι αφορά το «φαίνεσθαι» της εργασίας των «runner», διαφέρει από τους αρχι-σερβιτόρους και φυσικά από τον υπεύθυνο. Οι τρόποι που εμφανίζονται οι «runner» στα εργασιακά τους καθήκοντα έχει να κάνει με την εργασιακή τους δραστηριότητα, η οποία είναι

¹⁹ Η περιποίηση του εαυτού ή ο καλλωπισμός αποτελούσε μέρος της εργασιακής συμπεριφοράς της εργασίας των σερβιτόρων, συμπεριλαμβανομένου και των τριών διαφορετικών εργασιακών καθηκόντων ανεξαρτητως φύλου, όπως η καθαρή μπλουζά της εργασίας και η ποδιά, η περιποίηση στο μούσι για τους άνδρες και τα σηκωμένα μαλλιά στις γυναίκες, το make up, η ευωδία κλπ.

εκείνη που συμπληρώνει τους όρους συμμετοχής στο "παιχνίδι" μεταξύ ανδρών εργαζομένων και γυναικών θαμώνων.

Σύμφωνα με τη διαμόρφωση του χώρου της επιχείρησης και τα εργασιακά καθήκοντα των «runner», που είναι η παραλαβή των προϊόντων από την κουζίνα ή το bar – δηλαδή από τον έκτο όροφο της επιχείρησης – και το service των προϊόντων – στον υπαίθριο χώρο ή στον έβδομο όροφο της καφετέριας – επινοούν τρόπους ντυσίματος, προκειμένου να συμμετάσχουν σε αυτό το "παιχνίδι", όπως τα σηκωμένα μανίκια της μπλούζας και των παντελονιών, δίνοντας την εντύπωση ότι αυτοί οι τρόποι ανήκουν αποκλειστικά σε αυτούς. Αυτή η εντύπωση, εξασφαλίζεται μέσα από το χρονικό της ίδιας της εργασιακής δραστηριότητάς τους. Μια εργασιακή δραστηριότητα, δηλαδή, που για την πραγματοποίηση της εργασιακής διαδικασίας έγκειται στο χρονικό μεταξύ απουσίας – η παραλαβή των προϊόντων από το bar ή την κουζίνα – και παρουσίας – το service αυτών των προϊόντων στους καταναλωτές – του «runner». Με αυτόν τον τρόπο, οι «runner» εμφανίζονται ως οι περαστικοί που "πέρασαν και έφυγαν" αφήνοντας ένα στοιχείο της θύμισής τους διαμέσου της εργασιακής δραστηριότητάς τους. Κατά συνέπεια, διαμέσου της στιγμιαίας χρονικής παρουσίας και των τρόπων ντυσίματος, οι «runner» καταφέρνουν να εντείνουν την τροχιά αυτού του "παιχνιδιού" προς μια επαναληπτική διαδικασία κι έτσι να διεκδικούν την γυναικεία ματιά με έναν τρόπο που αυτή να επιζητά τον «runner» και όχι ο «runner» τη γυναικεία ματιά.

Μολονότι ο υπεύθυνος, οι αρχι-σερβιτόροι και οι «runner» διεκδικούν τα γυναικεία βλέμματα μέσω των διαφορετικών τρόπων εμφάνισης που προσιδιάζουν σε ένα ερωτικό κάλεσμα, δεν γίνεται το ίδιο με τους βοηθούς. Τα εργασιακά καθήκοντα των βοηθών συνίστανται σε αυτά που δεν επιτρέπεται να απασχοληθούν οι ανώτεροι σερβιτόροι, όπως είναι η αλλαγή στα τασάκια, το γέμισμα νερού στα ποτήρια, κλπ. Εξού και το όνομά τους. Ωστόσο, αν και δεν συμπληρώνουν τους όρους συμμετοχής στο "παιχνίδι", καταφέρνουν να αποσπάσουν την προσοχή όχι μόνο γυναικών αλλά και ανδρών λόγω του ότι αναπαρίστανται ως εκείνοι που εργάζονται με μόχθο.

Τα εργασιακά τους καθήκοντα επικυρώνουν διαρκώς το «φαίνεσθαι» της εργασίας τους, ως εργασίας που γίνεται αντιληπτή η κόπωση διαμέσου μιας σειράς δραστηριοτήτων, όπως η διαρκής κίνηση των βοηθών για να επιτηρούν τα τραπέζια των πελατών για την κάλυψη των οποιωνδήποτε αναγκών, τα λερωμένα ρούχα τους, ο ιδρώτας, η δυσωδία, κλπ. Έτσι, η εργασία των βοηθών, ενώ δεν προσιδιάζει σε ένα ερωτικό κάλεσμα, μπορεί και συγκεντρώνει μια πληθώρα βλεμμάτων, συγκριτικά με τους υπόλοιπους εργαζόμενους, λόγω του ότι απλά εργάζονται.

Παρόλο που η εμφάνιση των βοηθών αποδεικνύει σε τι και πώς απασχολούνται και φανερώνει ότι αποτελούν την τελευταία βαθμίδα στην ιεραρχία της εργασίας, αυτοί μπορούν και εντάσσονται στην αίσθηση του «ανήκειν» που καλλιεργείται – παρά την ιεραρχική διάκριση των εργαζομένων σε καθήκοντα – μεταξύ του υπεύθυνου, των barmen, των μαγείρων, των αρχι-σερβιτόρων και των «runner».

Αντίθετα, σε ό,τι αφορά την αίσθηση του «ανήκειν» παρουσιάζει ενδιαφέρον η εμφάνιση της εργασίας των ανδρών που απασχολούνται στη λάντζα. Οι άνδρες αυτοί όχι μόνο απέχουν από το κοινό αίσθημα της ομάδας, αλλά εμφανίζονται σαν να μη συμμετέχουν στη συνολική εργασιακή διαδικασία της καφετέριας.

Αυτό αποδίδεται στη θέση του χώρου στην οποία βρίσκεται η εργασία των ανδρών που απασχολούνται στη λάντζα. Ένας μικρός χώρος στον οποίο περιλαμβάνονται δύο πόστα: των μαγείρων ή της κουζίνας, που βρίσκεται στην είσοδο του χώρου αυτού και επικοινωνεί με το bar, και, στο τέλος του χώρου, το πόστο της λάντζας. Οι εργαζόμενοι που απασχολούνται στο τελευταίο δεν μπορούν να δουν ή να ακούσουν εκτός του χώρου αυτού, παρά μονάχα τις φωνές και τα σε επεξεργασία φαγητά των μαγείρων. Έτσι, οι «λαντζιέρηδες» είναι απομονωμένοι από το υπόλοιπο προσωπικό της επιχείρησης και αποκομμένοι από την άμμεση ή έμμεση επαφή με τους πελάτες, ιδίως όταν τους αποτρέπεται η έξοδος από το χώρο αυτό – εξαιρούνται οι περιπτώσεις που η έξοδος από το χώρο αυτό σκοπεύει στην εκτέλεση καθήκοντος, όπως η καθαριότητα των WC – με αποτέλεσμα να εμφανίζονται σαν να μη συμμετέχουν στην εργασιακή

διαδικασία διότι δεν γίνονται αντιληπτοί. Μέσα, λοιπόν, από την οριοθετημένη εργασία των ανδρών στη λάντζα, οι άνδρες αυτοί βρίσκονται περιθωριοποιημένοι από την υπόλοιπη ομάδα και αναπαρίστανται σαν να είναι εκτός της εργασιακής διαδικασίας.

Σύμφωνα με τους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται οι εργαζόμενοι στα εργασιακά τους καθήκοντα, εμφανίζουν ένα «καθεστώς γνώσης». Η σχέση «φαίνεσθαι» και εργασίας όχι μόνο καθίσταται απαραίτητη για τη συνοχή της εργασιακής διαδικασίας, αλλά προκύπτει από αυτή τόσο ένα "παιχνίδι" που έχει να κάνει με την διεκδίκηση του γυναικείου βλέμματος από τους άνδρες εργαζόμενους όσο και η επικύρωση της σημασίας της εργασίας των ανδρών εργαζομένων, όταν τα εργασιακά καθήκοντα διατηρούν μια συγκεκριμένη εμφάνιση για τον εργαζόμενο. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα "παιχνίδι" και για μια επικύρωση της σημασίας της εργασίας των ανδρών που ξετυλίγονται και τα δυο διαμέσου πρακτικών εμφάνισης και συναποτελούν μέρος της κάθε μιας εργασιακής δραστηριότητας.

Στα πλαίσια που το "παιχνίδι" καθοδηγεί το πώς εμφανίζεται το άτομο στην εργασία του, όπως στην περίπτωση των αρχι-σερβιτόρων και των «runner» για τη διεκδίκηση του γυναικείου βλέμματος, καθώς, επίσης, και στα πλαίσια που τα ίδια τα εργασιακά καθήκοντα προσδιορίζουν την εμφάνιση των εργαζομένων, όπως στην περίπτωση των «λαντζιέρηδων» και των βοηθών, επικυρώνοντας με αυτόν τον τρόπο τη σημασία ή όχι της εργασίας τους και την ένταξή τους ή όχι στο συλλογικό αίσθημα της εργασίας, αρθρώνεται ένας λόγος του ανδρικού εαυτού.

Στη βάση των τρόπων εμφάνισης των εργασιακών καθηκόντων των ατόμων, εγκαθιδρύεται μια γνώση περί ανδρικού εαυτού η οποία επιστρατεύεται μέσω πρακτικών της εμφάνισης. Τέτοιες πρακτικές είναι ο κατάλληλος ρουχισμός, που προσιδιάζει σε μια «καθαρή» εργασία επικυρώνοντας έτσι, ένα εκ των προτέρων κύρος, η περιποίηση του εαυτού, η υποταγή στις εντολές των άνωθεν και η συγκρότηση ενός status ανωτερότητας, η επινόηση διαφορετικών τρόπων ντυσίματος, η ρητορεία και η μαθητεία περί σεξ και η μάζωξη ανδρών. Επίσης, η «κοπιώδης» και η οριοθετημένη εργασία, επιστρατεύονται τεχνικές εμφάνισης με τέτοιους τρόπους που ενώ δεν συμμετέχουν στο "παιχνίδι", η πρώτη εντάσσεται στο συλλογικό αίσθημα της εργασίας σε αντίθεση με την τελευταία.

Οι πρακτικές αυτές ρυθμίζουν την συμπεριφορά του άνδρα εργαζομένου προς στις γυναίκες θαμώνες και στην ίδια τους την εργασία. Με αυτόν τον τρόπο, εγκαθιδρύεται μια γνώση που κηρύττει τον ανδρικό εαυτό, όταν ορίζει και υιοθετεί τρόπους συμπεριφοράς τόσο απέναντι στις γυναίκες θαμώνες για την διεκδίκηση του γυναικείου βλέμματος όσο και στην ίδια του την εργασία για την ανάδειξη της σημασίας της. Ένας ανδρικός εαυτός που είναι πάση θυσία στο επίκεντρο είτε του γυναικείου βλέμματος, διαμέσου των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους εμφανίζεται που αντιστοιχούν σε ένα ερωτικό κάλεσμα, είτε της ανάδειξης της σημασίας της εργασίας του άνδρα διαμέσου μιας εμφάνισης που καθορίζεται από τα ίδια τα εργασιακά καθήκοντα.

Κεφάλαιο 4

Συμπεράσματα – Προεκτάσεις

4.1. Συμπεράσματα

Στην ενότητα αυτού του κεφαλαίου, επιχειρείται να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνεται η αρρενωπότητα του εργαζομένου στο χώρο εργασίας. Η μέχρι τώρα βιβλιογραφία έχει αναφερθεί σε αυτή την υπόθεση εργασίας με σημείο αναφοράς τη κατασκευή της αρρενωπότητας μέσω πρακτικών λόγου που παρατηρήθηκαν σε διάφορους εργασιακούς χώρους: άλλοτε εστιάζοντας στον σεξουαλικό αστεϊσμό ως μέρος της εργασίας ανδρών και γυναικών, άλλοτε επικεντρώνοντας στο ανδρικό στιλιζάρισμα του σώματος, το οποίο διαφέρει ανάλογα με τα εργασιακά καθήκοντα του ατόμου και άλλοτε, τέλος, στις μορφές απασχόλησης, όπου η διάκριση των ατόμων για το πού θα απασχοληθούν έγκειται σε φυλετικά κριτήρια.

Αξιοποιώντας τις έρευνες αυτές, το ζητούμενο είναι να διερευνηθεί πώς και ποια αρρενωπότητα είναι αυτή που κατασκευάζεται στον υπό εξέταση χώρο εργασίας. Εκκινώντας από τις γραπτές και προφορικές ομιλίες, έγινε φανερό ότι αυτό που τίθεται στο επίκεντρο είναι οι σχολιασμοί των εργαζομένων για την εργασιακή δραστηριότητα των συναδέλφων τους ή άλλης ομάδας εργαζομένων. Στη συνέχεια, εστιάζοντας στους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται οι εργαζόμενοι στα διαφορετικά εργασιακά τους καθήκοντα κατά τη διάρκεια της εργασιακής διαδικασίας, φαίνεται ότι οι διαφορετικές εκδοχές εμφάνισης των ανδρών εργαζομένων ευδοκμούν είτε στα πλαίσια ενός αναδυόμενου φλερτ είτε στα πλαίσια που επικυρώνεται η σημασία ή όχι μιας εργασιακής δραστηριότητας.

Τόσο μέσα από τις αφηγήσεις των εργαζομένων όσο και από τους τρόπους που παρουσιάζεται η εμφάνιση, εντοπίστηκαν λόγοι εξουσιαστικοί, ρατσιστικοί και σεξιστικοί που συμμετέχουν στην κατασκευή της αρρενωπότητας.

4.2 Κατασκευάζοντας την αρρενωπότητα

Για τη διαμόρφωση της αρρενωπότητας στον εξεταζόμενο εργασιακό χώρο, συμμετέχουν πρακτικές που στοιχειοθετούν λόγους (discourses) που εντοπίστηκαν στις γραπτές και προφορικές ομιλίες και στους διαφορετικούς τρόπους που εμφανίζονται τα άτομα, σύμφωνα με τα εργασιακά καθήκοντα στα οποία απασχολούνται.

Εξετάζοντας τα εργασιακά καθήκοντα των υπευθύνων τόσο μέσα από τις ομιλίες όσο και από τους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται σε αυτά, γίνεται αντιληπτή η άρθρωση μιας εξουσίας που καταστέλλει. Μιας εξουσίας που έχει να κάνει με τη ρύθμιση και τη συμμόρφωση του σώματος για την οικοδόμηση της «εργασιακής συμπεριφοράς», διαμέσου της αστυνόμευσης των σερβιτόρων στις διαφορετικές μεταξύ τους εργασιακές δραστηριότητες και των ποινών που τους επιβάλλονται.

Παρατηρείται, όμως, ότι η οικοδόμηση αυτής της συμπεριφοράς, που φαίνεται να απευθύνεται από τα ψηλά στην ιεραρχία καθήκοντα προς τα κατώτερα, δεν αποτελεί έργο μόνο των υπευθύνων αλλά όλων των εργαζομένων. Προκειμένου να αναδειχθεί πώς πραγματοποιείται η οικοδόμηση της «εργασιακής συμπεριφοράς», μπορεί να επικαλεστεί η ανά χειράς μελέτη αυτό που αποκαλεί ο Macherey «σύστημα αυθεντίας» που ενσωματώνεται στην εκδίπλωση της εργασιακής διαδικασίας (2014).

Ένα τέτοιο σύστημα βασίζεται σε λειτουργίες οι οποίες άπτονται του υπό εξέταση ερευνητικού πεδίου: η διεύθυνση, που προδιαγράφει συγκεκριμένες συμπεριφορές, η συντήρηση αυτής της προδιαγραφής των συμπεριφορών από τους υπεύθυνους, και, τέλος, οι ιεραρχικές βαθμίδες των σερβιτόρων, οι οποίες υπο-βοηθούν να διεισδύσει η συμμόρφωση συμπεριφορών μέχρι τις μικρότερες πτυχές της εκδίπλωσης της εργασιακής διαδικασίας, αποκτώντας, έτσι, ένα

χαρακτήρα διασυνδεδεμένων μεσολαβήσεων. Δεν πρόκειται για μια εξουσία που μεταδίδεται από το κέντρο στην περιφέρεια, αλλά ξεδιπλώνεται μέσα από κανάλια μιας περίπλοκης οργάνωσης που αποκτά μια ελαστικότητα, ώστε να προσαρμόζεται σε όλες τις πλευρές της παραγωγικής δραστηριότητας, ιδίως των σερβιτόρων, για την οικοδόμηση της «εργασιακής συμπεριφοράς».

Κατά συνέπεια, υφίσταται ένας συνεχής έλεγχος της εργασιακής δραστηριότητας των σερβιτόρων που δεν αντανακλά το παραδοσιακό ιεραρχικό πρότυπο ελέγχου από τα πάνω προς τα κάτω, αλλά εκκινεί από όλα τα σώματα της εξυπηρέτησης και συνεπιφέρει μια γνώση για το πώς πρέπει να εργάζονται οι σερβιτόροι για την εξασφάλιση της άριστης εξυπηρέτησης. Αν, δηλαδή, ο υφιστάμενος έλεγχος της εργασιακής δραστηριότητας έχει να κάνει με τη ρύθμιση του σώματος για τη διαμόρφωση της «εργασιακής συμπεριφοράς», τότε εγκαθιδρύεται μια γνώση αυτής της συμπεριφοράς προς την κατεύθυνση της εξασφάλισης της άριστης εξυπηρέτησης. Μια γνώση που αφορά τη δεξιοτεχνία και επιδεξιότητα του επαγγέλματος του σερβιτόρου για τον συγκεκριμένο χώρο εργασίας.

Στο σημείο αυτό, διαπιστώνεται η άρθρωση ενός εξουσιαστικού λόγου, ο οποίος δεν ενέχει μόνο ένα κατασταλτικό χαρακτήρα που επιβάλλει ποινές για να διαμορφώσει την «εργασιακή συμπεριφορά». Ενέχει και ένα παραγωγικό χαρακτήρα, όταν η κανονικοποίηση ή ο συνεχής έλεγχος της εργασιακής δραστηριότητας, δεν είναι κάτι που επιβάλλεται σε κάποιους, αλλά κάτι στο οποίο συμμετέχουν και μαθαίνουν να εργάζονται σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο τρόπο για την εξασφάλιση της άριστης εξυπηρέτησης. Άρα, η γνώση που αφορά τον τρόπο με τον οποίο εργάζεται κανείς/καμιά, δεν βρίσκεται σε σχέση εξωτερικότητας με την εξουσία των υπεύθυνων, αλλά είναι συνυφασμένη με πρακτικές που εντάσσονται στην επικράτεια των εργασιακών δραστηριοτήτων των σερβιτόρων, όπως ο ανταγωνισμός μεταξύ τους ή η υποταγή στις εντολές των άνωθεν κλπ, με αποτέλεσμα τα σώματα της εξυπηρέτησης να γίνουν πιο αποτελεσματικά και να κατευθύνονται προς την άριστη εξυπηρέτηση, σύμφωνα με τον σκοπό της παραγωγής της καφετέριας.

Όμως, ο εξουσιαστικός λόγος που παράγει τα σώματα της εξυπηρέτησης και ως εκ τούτου προσδιορίζει ένα συγκεκριμένο τρόπο που εργάζονται οι σερβιτόροι, συγκροτώντας, έτσι, ένα «καθεστώς γνώσης» που διαμορφώνει την «εργασιακή συμπεριφορά», δεν θα μπορούσε παρά να μην επιδρά τον τρόπο που εργάζεται κανείς/καμιά. Μια γνώση, δηλαδή, που σχετίζεται με την εκπαίδευση της εργασίας του/της σερβιτόρου – τον τρόπο που εργάζεται κανείς/καμιά - επιδρά στον τρόπο που εργάζεται ο/η σερβιτόρος – στην ίδια, δηλαδή την εργασιακή δραστηριότητα που αποτελεί το αντικείμενο αυτής της γνώσης.

Η εργασιακή δραστηριότητα των σερβιτόρων διεκπεραιώνεται στη βάση ενός ελέγχου και επιτακτικής επιτήρησης, υπό το πρίσμα συμμετοχής των εργαζομένων για τη διαμόρφωση της «εργασιακής συμπεριφοράς». Έτσι, εγκαθιδρύεται μια γνώση για το πώς θα διεκπεραιωθεί η εργασία των σερβιτόρων. Από αυτό συνεπάγεται ότι η γνώση αυτή επεξεργάζεται την ίδια την εργασιακή δραστηριότητα των σερβιτόρων, που την κατευθύνει σύμφωνα με τους σκοπούς της παραγωγής της καφετέριας.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, όμως, η εργασιακή δραστηριότητα των σερβιτόρων δεν αποτελεί μόνο ένα προϊόν αυτής της γνώσης, αλλά και ένα πεδίο σύγκρουσης και αντιπαράθεσης στο οποίο ανιχνεύονται πρακτικές που στοιχειοθετούν λόγους που διαπραγματεύονται την εργασιακή δραστηριότητα σχετικά με το ποιος/α κάνει τι ή όχι και πώς. Με άλλα λόγια, η εργασιακή δραστηριότητα των σερβιτόρων δεν είναι μόνο αποτέλεσμα αυτής της γνώσης ούτε οι σερβιτόροι απλά παθητικοί δέκτες, αλλά η εργασιακή δραστηριότητα αποτελεί εκείνο το πεδίο εντός του οποίου στοιχειοθετούνται λόγοι που νοηματοδοτούν την εργασία των σερβιτόρων.

Το γεγονός ότι η εργασιακή δραστηριότητα νοηματοδοτείται από πρακτικές λόγων, έγινε εμφανές μέσα από τα επικοινωνιακά συμβάντα και τους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται οι σερβιτόροι. Στη συνέχεια, διαπιστώθηκε ότι κατά την διάρκεια της εργασιακής διαδικασίας τα σώματα εξυπηρέτησης, ήτοι σερβιτόροι, επικοινωνούν μεταξύ τους υπό ένα πρίσμα σύγκρουσης

και αντιπαράθεσης, εντός του οποίου αυτό που αναδεικνύεται είναι η υπεροχή της μιας εργασιακής δραστηριότητας έναντι της άλλης, δεδομένου ότι αυτά (τα σώματα εξυπηρέτησης) διαχωρίζονται μεταξύ τους ως προς την ιεραρχική κατάταξη της εργασίας σε καθήκοντα.

Στη βάση αυτής της επικοινωνίας, συμπεραίνεται ότι οι μεταξύ τους σχέσεις προσδιορίζονται από τη συγκρότηση του ανδρισμού τους, όταν οι εργασιακές δραστηριότητες των σερβιτόρων νοηματοδοτούνται μέσα από τους λόγους που αναφέρθηκαν.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, οι εργασιακές δραστηριότητες των σερβιτόρων, αποτελούν ένα πεδίο στο οποίο συγκροτούνται λόγοι που νοηματοδοτούν αυτές τις δραστηριότητες. Συνεπώς, η «κοπιώδης ή δύσκολη» εργασία είναι εκείνη που αντιστοιχεί στους βοηθούς, η οποία, όμως, ορίζεται ως τέτοια σε αντιδιαστολή με την εργασία των «gunner» και των αρχι-σερβιτόρων, που προσδιορίζεται ως «μη σημαντική ή εύκολη» και «γυναικεία» εργασία, αντίστοιχα. Η «κοπιώδης» εργασία των βοηθών, που βρίσκεται σε σχέση αντιδιαστολής με την εργασία των «gunner» και των αρχι-σερβιτόρων, προκύπτει από το ότι οι εργασιακές δραστηριότητες των δυο τελευταίων, αντανakλούν χαρακτηριστικά που στερεοτυπικά θεωρούνται γυναικεία σε μια απασχόληση, υπό την έννοια ότι αυτοί δεν εργάζονται όπως οι βοηθοί.

Οι τελευταίοι απασχολούνται με ένα τρόπο, δηλαδή, που η επίπονη εργασία γίνεται φανερή: με το “κουβάλημα” της “μπασκέτας”, τον ιδρώτα και τις λερωμένες ποδιές τους, τον υποκαθορισμό των καθηκόντων τους από τους άνωθεν, την υπακοή στις εντολές των αρχι-σερβιτόρων, τις ανταγωνιστικές προσωπικότητες, τη συνεργασία που υπάρχει μεταξύ τους κλπ σε αντιδιαστολή με την εργασία των «gunner» και αρχι-σερβιτόρων που έγκειται στις παραγγελίες και τις πληρωμές των προϊόντων, το service αυτών, το ότι απλά και μόνο δίνουν εντολές καθώς και το ότι «καπνίζουν» και δεν εργάζονται.

Μέσα από τις νοηματοδοτήσεις για τις εργασιακές δραστηριότητες των σερβιτόρων, φαίνεται ότι η εργασία των βοηθών αποτελεί μια εργασία των ανδρών, όπου η σημασία της επικυρώνεται, συνεχώς, μέσα από την ίδια την εργασιακή δραστηριότητά τους που διαφοροποιείται από εκείνες των άλλων, που χαρακτηρίζονται «γυναικείες» και «μη σημαντικές». Με αυτόν τον τρόπο, η εργασία των βοηθών έχει ως αποτέλεσμα να προδιαγράφεται ως στοιχείο του ανδρισμού τους. Αυτοί, συγκροτούν την αρρενωπότητά τους δια της εργασίας που αντιστοιχεί σε μια «λερωμένη» και επίπονη εργασία, υπό το πρίσμα της αντιπαράθεσης των εργασιακών καθηκόντων των ανωτέρων τους. Με άλλα λόγια, οικοδομούν το παραδοσιακό πρότυπο του ανδρισμού, όπου άνδρας ορίζεται αυτός που εργάζεται σκληρά.

Αντίθετα με τον τρόπο συγκρότησης της αρρενωπότητας των βοηθών, οι «gunner» και οι αρχι-σερβιτόροι συγκροτούν τον ανδρισμό τους διαμέσου πρακτικών ή τεχνικών εμφάνισης που άπτονται των εργασιακών δραστηριοτήτων τους. Σύμφωνα με τους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται οι δυο τελευταίοι στα εργασιακά τους καθήκοντα, εντοπίστηκε η άρθρωση ενός λόγου του ανδρικού εαυτού, ο οποίος εγκαθιδρύει μια γνώση που αφορά τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται κανείς απέναντι στις γυναίκες θαμώνες. Αυτή η γνώση εφαρμόζεται στα πλαίσια ενός “παιχνιδιού”, κατά την εκδίπλωση της εργασιακής διαδικασίας, του οποίου κανονισμός είναι η διεκδίκηση του γυναικείου βλέμματος. Ως εκ τούτου, εκκινεί ένας αγώνας μεταξύ των ανδρών για την απόσπαση της προσοχής των γυναικών θαμώνων ή πελατών.

Η αξιοποίηση αυτής της γνώσης, έγκειται στις τεχνικές ή πρακτικές εμφάνισης των «gunner» και των αρχι-σερβιτόρων οι οποίες άπτονται των εργασιακών τους δραστηριοτήτων. Έτσι, η διαμόρφωση της αρρενωπότητας των παραπάνω δυο συνίσταται στην εργασιακή δραστηριότητά τους, η οποία προσδιορίζει τον ανδρισμό μέσα από τον αριθμό συγκέντρωσης γυναικείων βλέμμάτων, σύμφωνα με τον κανονισμό του “παιχνιδιού”, εφόσον διαμέσου αυτής καθορίζεται το αποτέλεσμα του “παιχνιδιού”, όταν υφίστανται πάνω σε αυτή τεχνικές ή πρακτικές εμφάνισης, όπως η επινόηση των τρόπων ντυσίματος των «gunner», η έλξη που αποκομίζουν οι ανώτεροι σερβιτόροι από το γεγονός ότι αποτελούν τα ανώτερα εργασιακά καθήκοντα, οι θέσεις τους στη χωρική διάταξη κλπ.

Παρατηρείται, όμως, ότι τέτοιες πρακτικές εμφάνισης αποτελούν στοιχεία οικειοποίησης ανδρισμού από άλλους ανδρισμούς. Ο υπεύθυνος, αποτελεί την κύρια ανδρική φιγούρα της επιχείρησης και συγκεντρώνει τα περισσότερα γυναικεία βλέμματα. Στα πλαίσια του "παιχνιδιού", οι σερβιτόροι οικειοποιούν στοιχεία ανδρισμού από τον υπεύθυνο, όπως ο ρουχισμός, η στάση του σώματος, η περιποίηση του εαυτού κλπ. Στο σημείο αυτό, γίνεται αναφορά στην έρευνα των Bridges και Pascoe (2014) για την «υβριδική» αρρενωπότητα, η οποία αναφέρεται στην ενσωμάτωση ανδρικών παραστάσεων και στοιχείων της ανδρικής ταυτότητας από «μειωμένες» ή περιθωριοποιημένες αρρενωπότητες. Στη βάση αυτή, υποστηρίζουν οι ερευνητές, ο ανδρισμός οικειοποιείται στοιχεία από άλλους ανδρισμούς που τα χρησιμοποιεί για να ενισχύσει την ηγεμονική του θέση, με αποτέλεσμα να εμπλουτίζεται η αρρενωπότητα με μια *σέξι υβριδική μείξη σκληρότητας και συμπόνιας*».

Σε συνάρτηση με την προαναφερθείσα έρευνα, η αρρενωπότητα των «gunner» και των αρχι-σερβιτόρων αναδύεται ως όχι μόνο να διαμορφώνεται διαμέσου των εργασιακών δραστηριοτήτων, αλλά να ενισχύει την ηγεμονική της θέση έναντι των άλλων ανδρισμών, ώστε να είναι μόνο μια που αποτελεί αντικείμενο του γυναικείου βλέμματος. Αυτό γίνεται εμφανές μέσα από τους διαφορετικούς τρόπους εμφάνισης των «gunner» και των αρχι-σερβιτόρων για τη συμμετοχή τους στο "παιχνίδι" για την συγκέντρωση περισσότερων γυναικείων βλεμμάτων. Με αυτόν τον τρόπο, από τη μια μεριά, και οι δυο προσδιορίζουν και ενισχύουν την αρρενωπότητά τους διαμέσου των εργασιακών δραστηριοτήτων τους, στις οποίες άπτονται τεχνικές και πρακτικές εμφάνισης για να επικερδίζουν, συνεχώς, τα γυναικεία βλέμματα. Από την άλλη, ανταγωνίζονται μεταξύ τους, όταν επινοούν διαφορετικές εκδοχές της εμφάνισης της εργασίας τους. Τόσο, οι «gunner» όσο και οι αρχι-σερβιτόροι, εργάζονται με ένα τρόπο που αντιστοιχεί σε ένα πρότυπο του άνδρα-εραστή. Ένας άνδρας που ορίζεται ως τέτοιος, επειδή εργάζεται με δεξιοτεχνικό τρόπο για τη διεκδίκηση του γυναικείου βλέμματος.

Στη βάση των όσων έχουν αναφερθεί, η εργασιακή δραστηριότητα δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα του εξουσιαστικού λόγου, που την ελέγχει και την κανονικοποιεί για να εργάζεται κανείς/καμιά με ένα συγκεκριμένο τρόπο και να εξασφαλίζεται η αποδοτικότητα της εργασίας. Αποτελεί και ένα πεδίο στο οποίο εντοπίστηκαν διάφορες πρακτικές που στοιχειοθετούν λόγους οι οποίοι νοηματοδοτούν την εργασία των βοηθών, των «gunner» και των αρχι-σερβιτόρων υπό ένα πρίσμα αντιδιαστολής της μιας εργασίας με την άλλη, και διαπραγματεύονται αφ' ενός ποια είναι η «δύσκολη» εργασία έναντι των άλλων και αφ' ετέρου ποια εργασία συγκεντρώνει τα περισσότερα γυναικεία βλέμματα για τη συγκρότηση του ανδρισμού. Εφόσον η εργασιακή δραστηριότητα αποτελεί ένα αντικείμενο σχολιασμού και συζήτησης από τους άνδρες εργαζόμενους, διαμορφώνεται ένα αρρενωπό υποκείμενο που προσδιορίζει τον ανδρισμό του μέσω των τρόπων που εργάζεται και εμφανίζεται στην εργασία του. Μια εργασία στην οποία απασχολείται με ένα τρόπο που αναδεικνύει ότι η συγκεκριμένη εργασία είναι χαρακτηριστική του ανδρισμού καθώς και μια εμφάνιση της εργασίας που προσιδιάζει στον άνδρα-εραστή ή άνδρα-κυνηγό.

Επίσης, στην κατεύθυνση που η εργασιακή δραστηριότητα αποτελεί ένα αντικείμενο σχολιασμού, εντοπίστηκαν λόγοι σεξιστικοί και ρατσιστικοί. Τα σεξουαλικά αστεία για την εργασία ανδρών και γυναικών και η σεξουαλικοποίηση του γυναικείου σώματος από τους άνδρες στοιχειοθετούν ένα σεξιστικό λόγο στον οποίο φαίνεται η υπονόμευση του γυναικείου φύλου και η ανάδειξη του ανδρικού. Υποβαθμίζεται η εργασία τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών από άλλους άνδρες, όταν στην ομιλία τους υποβάλλεται το λανθάνον μήνυμα ότι η "φυσική τάξη πραγμάτων" συμπεριλαμβάνει κατανομές δύναμης και εργασίας που ευνοούν μερικούς άνδρες έναντι των γυναικών και των ανδρών. Συνεπώς, κατά την διάρκεια της εργασίας του αρρενωπού υποκειμένου, ενός υποκειμένου που εργάζεται με τρόπο που φαίνεται ο μόχθος της εργασίας και επινοεί τρόπους εμφάνισης για τη διεκδίκηση του αντίθετου φύλου, αναπαράγει, ταυτόχρονα, την έμφυλη διάκριση και ενισχύει την κυριαρχία της αρρενωπότητάς του δια σχολιασμών της εργασιακής δραστηριότητας που υποβαθμίζουν τους άνδρες και τις γυναίκες.

Επιπροσθέτως, εντοπίστηκαν ρατσιστικοί λόγοι. Η άρθρωση του ρατσιστικού λόγου ενοπίστηκε να εκφράζεται προς τους άνδρες εργαζόμενους στη λάντζα. Στο σημείο αυτό, γίνεται αναφορά στην έρευνα των Anderson και McGuire (2010) οι οποίοι εξετάζουν την κατασκευή της αρρενωπότητας μεταξύ των μελών μιας ομάδας ράγκμπι σε ένα υψηλόβαθμο πανεπιστήμιο στην Αγγλία. Υποστηρίζεται ότι ορισμένοι άνδρες βιώνουν τον ανδρισμό τους υπό την ηγεμονία άλλων ανδρισμών βάσει χαρακτηριστικών φυλής ή κοινωνικής τάξης ή εθνικότητας ή ομοφυλοφιλικού σεξουαλικού προσανατολισμού με αποτέλεσμα η αρρενωπότητά τους να εμφανίζεται ως «περιθωριοποιημένη και καθυποταγμένη».

Με την επικουρία αυτής της έρευνας και των ευρημάτων της ανά χείρας μελέτης, καθώς και υπό το πρίσμα που εξετάζεται η διαμόρφωση της αρρενωπότητας μέσα από την οπτική που καθυποτάσσει άλλες αρρενωπότητες και όχι πώς βιώνεται ο ανδρισμός υπό την ηγεμονία άλλων ανδρισμών, παρατηρείται ότι ο ρατσιστικός λόγος συμμετέχει στην κατασκευή της αρρενωπότητας. Μέσα από απειλές βίας, την εκμετάλλευση, την περιφρόνηση, τον ευτελισμό ή τις βωμολοχίες και την περιθωριοποίηση από το κοινό αίσθημα του «ανήκειν» μεταξύ των εργαζομένων, οι εργαζόμενοι στη λάντζα αδυνατούν να συγκροτήσουν την αρρενωπότητά τους, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται ως περιθωριοποιημένη και να συγκροτείται προς αυτούς ένα status κατωτερότητας. Αντίθετα, η αρρενωπότητα, ή οι αρρενωπότητες, του υπόλοιπου εργατικού δυναμικού, ενισχύει την ηγεμονική της θέση μέσω πρακτικών που συγκροτούν τον ρατσιστικό λόγο. Με αυτόν τον τρόπο, η διαμόρφωση της αρρενωπότητας όχι μόνο διαφοροποιείται από άλλες αρρενωπότητες, οι οποίες θα μπορούσαν να ονομαστούν ως «μαύρες», αλλά τις καθυποτάσσει με κύριο σκοπό την ανάδειξη της δικής της ηγεμονίας, εν προκειμένω, της «λευκής» ηγεμονικής αρρενωπότητας. Πρόκειται για την καθυπόταξη αρρενωποτήτων από άλλες που συγκροτούνται στη βάση φυλετικών αποκλεισμών.

Συμπερασματικά, επιχειρήθηκε ένας προσδιορισμός για την κατασκευή της αρρενωπότητας στο πεδίο της εργασιακής δραστηριότητας. Έγινε εστίαση στην εργασιακή δραστηριότητα και εξετάστηκε μέσα από μια οπτική που έχει να κάνει με τη συγκρότησή της ως αντικείμενο γνώσης. Στην κατεύθυνση αυτή, αναφέρθηκε ότι η εργασιακή δραστηριότητα δεν αποτελεί μόνο τα αποτελέσματα της "εργασιακής συμπεριφοράς" που τείνει σε μια κανονικοποίηση των σωμάτων, σύμφωνα με τον σκοπό της παραγωγής, αλλά αποτελεί και ένα πεδίο σύγκρουσης και αντιπαράθεσης που στοιχειοθετείται από πρακτικές λόγων που την νοηματοδοτούν.

Εστιάζοντας στις εργασιακές δραστηριότητες των σερβιτόρων, αυτό το οποίο διαπραγματεύονται οι εργαζόμενοι είναι να πουν τι εργασία είναι αυτή των αρχι-σερβιτόρων, των «gunner» και των βοηθών - «γυναικεία», «μη σημαντική» ή «κοπιώδης»; - και αναφέρθηκε ότι κατασκευάζονται δυο πρότυπα ανδρισμού τα οποία, κατά την διάρκεια της εργασίας, αρθρώνουν διχαστικές πρακτικές με γνώμονα το φύλο, τη φυλή και την εργασιακή ιεραρχία, στη βάση του ποιος/α ή όχι εργάζεται, ποιος/α ή όχι διεκδικεί γυναικεία βλέμματα, ποιος/α ή όχι είναι «μαύρος», ποιος/α ή όχι εργάζεται με ένα τρόπο που σεξουαλικοποιείται το σώμα για τον προσδιορισμό του ανδρισμού.

Στη βάση των προαναφερθέντων, η αρρενωπότητα ενισχύει την ηγεμονική της θέση, όταν κατασκευάζεται μέσω πρακτικών που τοποθετούν τον «άλλο» απέναντι είτε λόγω φύλου είτε λόγω χρώματος του δέρματος είτε λόγω εργασιακών καθηκόντων. Έτσι, υφίσταται, στον εργασιακό χώρο, μια μάχη μεταξύ των αρρενωποτήτων που εκτυλίσσεται αφ' ενός στην αρένα του τρόπου προσδιορισμού της αρρενωπότητας και αφ' ετέρου στην απολαβή της ηγεμονίας. Αυτό σημαίνει ότι μια τέτοια αρρενωπότητα, που θεμελιώνεται διαμέσου της εργασιακής δραστηριότητας, δεν εδραιώνεται σε ένα και μόνο εργασιακό καθήκον αλλά η θεμελίωσή της εντοπίζεται μέσα σε μια δυναμική τροχιά που επανειβιβαιώνει την ηγεμονία της, τα πρότυπά της και τη σημασία της από εργασιακό σε εργασιακό καθήκον. Κατά συνέπεια, πρόκειται για μια αρρενωπότητα που προσδιορίζεται και που ενισχύει την ηγεμονική της θέση μέσα από τους διαφορετικούς τρόπους που νοηματοδοτείται η εργασιακή δραστηριότητα, στο διάβα της οποίας

αρθρώνονται λόγοι που θεμελιώνουν την εγκαθίδρυση της αρρενωπότητας στη βάση ενός συστήματος έμφυλων και φυλετικών προνομίων και αποκλεισμών. Άρα σε ό,τι αφορά τις σχέσεις των εργαζομένων, αυτές προσδιορίζονται από τον τρόπο κατασκευής και απολαβής της ηγεμονικής αρρενωπότητας που θεμελιώνεται διαμέσου της εργασίας.

4.3. Η έμφυλη επιτέλεση της εργατικής ταυτότητας

Όπως ερευνήθηκε παραπάνω η έμφυλη επιτέλεση της εργατικής ταυτότητας συνίσταται στο ότι κάποιος/α εργάζεται με έμφυλο τρόπο ή ο τρόπος με τον οποίο εργάζεται είναι έμφυλος.

Στην περίπτωση της εργασίας του σερβιτόρου και του χώρου εργασίας του, οι σερβιτόροι αποτελούν αφ' ενός τους μισθωτούς εργάτες/εργάτριες, όταν υπόκεινται σε ένα καθεστώς της μισθωτής εργασίας – χαρακτηριστικό ενός ειδικού τρόπου παραγωγής - αφ' ετέρου τα αποτελέσματα φύλου σε ένα πειθαρχικό καθεστώς εμφυλοποίησης.

Εστιάζοντας στη διερεύνηση των εκδηλώσεων των έμφυλων επιτελέσεων, ειδικά στην περίπτωση της αρρενωπότητας, αυτές δεν εντοπίζονται μόνο στους τρόπους με τους οποίους «εξειδικεύει» κανείς το φύλο του, αλλά, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της έρευνας, εκδηλώνονται και στην εργασιακή δραστηριότητα ή την εργασία. Ως εκ τούτου καθορίζουν και ως έμφυλο τον τρόπο με τον οποίο εργάζεται κανείς/καμιά.

Η παρούσα μελέτη επικεντρώθηκε στους άνδρες εργαζόμενους σερβιτόρους και έδειξε ότι η εργασιακή δραστηριότητα αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο εγκαθιδρύεται μια γνώση που αφορά τον τρόπο με τον οποίο εργάζεται ο σερβιτόρος. Γνώση που, ενώ, επιδρά στον τρόπο με τον οποίο εργάζονται οι σερβιτόροι και τους προσδιορίζει να απασχολούνται σύμφωνα με το πρότυπο της «εργασιακής συμπεριφοράς», αυτοί ερμηνεύουν τον τρόπο με τον οποίο εργάζονται ως προς το περιεχόμενο του ανδρισμού.

Η εργασιακή δραστηριότητα δεν ακολουθεί μόνο το πρότυπο της «εργασιακής συμπεριφοράς», αλλά συντελείται και από τις νοηματοδοτήσεις των εργαζομένων. Η εργασιακή δραστηριότητα κατευθύνεται προς τον προσδιορισμό της αρρενωπότητας, όταν αυτό το οποίο διακυβεύεται από τις νοηματοδοτήσεις των εργαζομένων – για την εργασιακή δραστηριότητα – είναι η υπεροχή μιας εργασιακής δραστηριότητας έναντι της άλλης. Σε αυτή τη σχέση αντιδιαστολής των διαφορετικών μεταξύ τους εργασιακών δραστηριοτήτων, αρθρώνονται πρακτικές λόγων που κατασκευάζουν την αρρενωπότητα στη βάση του αποκλεισμού του έμφυλου και φυλετικού «άλλου». Αυτό σημαίνει ότι το άτομο κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης των εργασιακών του καθηκόντων, ενσωματώνει τέτοιες πρακτικές και προσδιορίζει την αρρενωπότητά του. Ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται η εργασία, δηλαδή, από το άτομο, αντιστοιχεί σε ένα προσδιορισμό της αρρενωπότητας.

Με άλλα λόγια, η εργασιακή δραστηριότητα καθ' όσον εκτελείται στα πλαίσια του εργάσιμου χρόνου και χώρου κατευθύνεται σε ένα προσδιορισμό της αρρενωπότητας που έγκειται στην ενσωμάτωση πρακτικών που αναδεικνύουν την ανωτερότητα του ανδρικού φύλου, που καθυποτάσσουν άλλες αρρενωπότητες, που επιδεικνύουν το χαρακτήρα του μόχθου της εργασίας και που προβάλλουν τον άνδρα εργαζόμενο-σερβιτόρο ως διεκδικητή του γυναικείου βλέμματος.

Συνεπώς, ο έμφυλος τρόπος με τον οποίο εργάζεται κανείς/καμιά αφορά τη διεκπεραίωση της εργασίας ή της εργασιακής δραστηριότητας κατά τη διάρκεια της οποίας διαμορφώνεται η αρρενωπότητα. Αποκτά, δηλαδή η εργασιακή δραστηριότητα μια έμφυλη σημασία, όταν αποτελεί αποτέλεσμα των λόγων και των σχέσεων εξουσίας, που επιστρατεύονται με πρακτικές που βασίζονται στο σεξουαλικό και ρατσιστικό εκφοβισμό, που κατασκευάζουν την αρρενωπότητα. Έτσι, αν στον υπό εξέταση χώρο εργασίας, υφίσταται ένας συγκεκριμένος τρόπος εργασίας που διαμορφώνει τον ανδρισμό, τότε πρόκειται για την εργασιακή εκδοχή της αρρενωπότητας. Μια αρρενωπότητα που διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα του τρόπου που πραγματοποιείται η εργασία στο πλαίσιο των μεταξύ τους σχέσεων των ατόμων.

4.4 Προεκτάσεις

Σύμφωνα με τα στοιχεία που φέρνει η έρευνα στο προσκήνιο, επιχειρείται να τεθεί ένα ερώτημα σχετικά με τη μαρξική θεωρία της επανάστασης.

Η συνάντηση του εγχειρήματος της παρούσας διπλωματικής έρευνας με τη μαρξική θεωρία της επανάστασης, βρίσκει τον απόηχό της - με όλο το σεβασμό στα υπόλοιπα έργα και έρευνες που αξιοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη - και στα έργα της Αλεξάνδρας Χαλκιά και του Ανδρέα Λύτρα, που αποτέλεσαν το ορόσημο για την επικέντρωση της σχέσης της δια του λόγου παραγωγής του φύλου και της εργασίας, η οποία προσδιορίστηκε σύμφωνα με το εγχείρημα της ανά χειράς μελέτης.

Καταλήγοντας ότι οι σχέσεις των εργαζομένων χρήζουν σημασίας, όταν προσδιορίζονται γύρω από μια τροχιά ορισμού του ηγεμονικού ανδρισμού στη βάση έμφυλων και φυλετικών αποκλεισμών διαμέσου της εργασίας, προκύπτει ένα ερώτημα που αφορά την ήδη υπάρχουσα συζήτηση σχετικά με τη διαμόρφωση του επαναστατικού υποκειμένου.

Για τη διαμόρφωση αυτού του ερωτήματος, κεντρική αναφορά αποτελεί το κεφάλαιο «*Ο δόλος της παραγωγής*» και η *προλεταριακή επανάσταση στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (2018) του Αλέξανδρου Χρύση. Η επανάσταση, όπως επικρατούσε στην αντίληψη των Marx και Engels στο *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, προϋποθέτει ένα «δόλο παραγωγής», «της παραγωγής νοούμενης {...} ως κοινωνικο-οικονομικής διαδικασίας, διαμέσου της οποίας η αστική τάξη, ενώ προωθεί τα συμφέροντά της, προετοιμάζει {...} την τελική ανατροπή του ίδιου του καπιταλισμού και τη μετάβαση στο κομμουνισμό» (Χρύσης 2018: σ184). Με άλλα λόγια, η επαναστατική αλλαγή αποτελεί θέμα *αναγκαιότητας* εξαιτίας του «δόλου της αστικά οργανωμένης και αναπτυσσόμενης παραγωγής», που θα εγκαθιδρύσει την «*αυτοσυνειδητή ιστορική δραστηριότητα του προλεταριάτου ως επαναστατικού υποκειμένου*» και που θα επιφέρει το *αναπόφευκτο* τέλος της αστικής τάξης (Χρύσης 2018: σ185-187). Η επαναστατική συνείδηση και πράξη, δηλαδή, αποτελούν το αναγκαίο γεγονός της ιστορίας των κοινωνιών.

Σε συνάρτηση με την παρούσα έρευνα, τα υποκείμενα της εργασίας που διέπονται από διχαστικές πρακτικές, ως μέρος της εργασίας τους, και προσανατολίζονται προς την ηγεμονική αρρενωπότητα, θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα πρότυπο εργαζομένου των καπιταλιστικών κοινωνιών; Και αν ναι, πώς θα μπορούσαν να διαδραματίσουν τον καθοριστικό ρόλο για την ανατροπή του παρόντος μέσα σε ένα πλαίσιο ιστορικής αναγκαιότητας; Αν δηλαδή, η εργατική τάξη είναι ή θα είναι φορέας της επαναστατικής συνείδησης και πράξης, πώς μπορεί να προχωρήσει στο έργο της κοινωνικής αλλαγής μέσω της επανάστασης, όταν η ίδια η εργασιακή διαδικασία εκτελείται στη βάση ενός συγκεκριμένου προσδιορισμού της αρρενωπότητας; Μιας αρρενωπότητας που είναι αποτέλεσμα εξουσιαστικών, ρατσιστικών και σεξιστικών λόγων που διαφαίνονται στο πεδίο της εργασιακής δραστηριότητας και διχάζει τους εργαζόμενους. Εστιάζοντας, δηλαδή, σε ένα ατομοκεντρικό χαρακτήρα της εργασίας - την οποία πέρα από οικονομική τη θεωρώ και υπαρξιακή ανάγκη, αλλά και δραστηριότητα του ανθρώπου για να αναπτύξει τις ικανότητές του και να πορεύεται μέσα στην ιστορία - και στην κεντρικότητά του προσδιορισμό μιας ηγεμονικής αρρενωπότητας εντός της, πώς μπορεί να αποτελέσει το αφετηριακό σημείο για την ανατροπή του παρόντος μέσα σε ένα πλαίσιο αναγκαιότητας όταν αποτελεί μια πράξη που διχάζει και διχάζεται;

Πηγές - Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αθανασίου, Α. (επιμ.) (2006). *Φεμινιστική θεωρία και Πολιτισμική κριτική*, μτφρ Μαρκέτου Πελαγία, Μηλιώρη Μαργαρίτα, Τσεκένης Αμίλιος, Αθήνα, Νήσος.

Αθανασίου, Α. (2007). *Η Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*. Αθήνα, Εκκρεμές.

Δασκαλάκης, Δ. (2013). *Βιομηχανική Κοινωνιολογία και Βιομηχανικές Σχέσεις*. Αθήνα, Παπαζήση.

Γεωργιάδου, Β. (2008). *Η άκρα δεξιά και οι συνέπειες της συναίνεσης. Δανεία, Νορβηγεία, Ολλανδία, Ελβετία, Αυστρία, Γερμανία*. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Δοξιάδης, Κ. (2008). *Ανάλυση Λόγου. Κοινωνικο-Φιλοσοφική θεμελίωση*. Αθήνα, Πλέθρον.

Ζιούβας, Χ. & Κατάκη, Χ. (2019). *Άνδρας. Η σιωπηρή επανάσταση*, επιμ. Γουναροπούλου Αντωνία, Αθήνα, Πατάκη.

Καπόπουλος, Π. (επιμ.) (1995). *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό, Τόμος Β΄*. Αθήνα, Μένανδρος

Καπόπουλος Π. (επιμ) (1995). *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό, Τόμος Δ΄*. Αθήνα, Μένανδρος.

Λύτρας, Α. (2016). *Η μισθωτή εργασία στην Κοινωνική Οργάνωση. Οι πραγματικότητες στην απασχόληση και η εδραίωση της εργασιακής αυτονομίας*. Αθήνα, Παπαζήση.

Μπασκάκης, Γ. (2017, Ιούλιος 21). *Οι 10 αρνήσεις της Χρυσής Αυγής. Η εφημερίδα των συντακτών*, σ.12.

Φίλιας, Β. (1978). *Τα κοινωνικά συστήματα*. Αθήνα, Νέα σύνορα.

Χαλκιά, Α. (2011). *Έμφυλες Βιαιότητες. Εξουσία, λόγος, Υποκειμενικότητες*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

Χαλκιά, Α. (2012). *Η κοινωνιολογία της σεξουαλικότητας, οι αρρενωπότητες και ο έμφυλος Δεκέμβρης*, στο Α. Αποστολλέλη και Α. Χαλκιά (επιμ.), *Σώμα. Φύλο. Σεξουαλικότητα. ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα* (σ.215-249). Αθήνα, Πλέθρον

Χρύσης, Α. (2018). *Ο «δόλος της παραγωγής» και η προλεταριακή επανάσταση στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, στο Α. Χρύσης, *Πριν και Μετά τον Marx. Ελευθερία και αναγκαιότητα. Κείμενα για μια φιλοσοφία της επανάστασης και του κομμουνισμού* (σ181-195). Αθήνα, Κέντρο Ψυχαγωγίας Μονάδας.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bolt, M. (2010). *Comaraderie and its Discontents: Class Consciousness, Ethnicity and Divergent Masculinities among Zimbabwean Migrant Farmworkers in South Africa*. *Journal of Southern African Studies*, 36, 377-392.

- Bridges, T., & Pascoe, T. (2014). *Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities*. *Sociology Compass*, 8, 246-258.
- Butler, J. (2009). *Αναταραχή Φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*. (επιμ. Β. Κάντσα μτφρ. Γ. Καραμπέλας). Αθήνα, Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1990).
- Butler, J. (2009). *Η ψυχική ζωή της εξουσίας. Θεωρίες καθυπόταξης*. (μτφρ. Τ. Μπέτζελος). Αθήνα, Πλέθρον. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1997).
- Butler, J. (2011). *Από την επιτελεστικότητα στην επισφάλεια*. στο (επιμ.) Α. Αθανασίου *Επιτελεστικότητα και επισφάλεια. Η Τζούντιθ Μπάτλερ στην Αθήνα* (σ.59-80). Αθήνα, Νήσος.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. (2005). *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept*. *Gender and Society*, 19, 829-859.
- Craib, I. (2011). *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*. (μτφρ. και επιμ. Π. Λέκκας). Αθήνα, Τόπος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1992).
- Aderson, E., & Mc.Guire, R. (2010). *Inclusive masculinity theory and the gendered politics of men's rugby*. *Journal of Gender Studies*, 19, 249-261.
- Foucault, M. (1991). *Η μικροφυσική της εξουσίας*. (μτφρ. Λ. Τρουλινού). Αθήνα, Ύψιλον.
- Foucault, M. (2011). *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*. (μτφρ. Τ. Μπέτζελος). Αθήνα, Πλέθρον. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1975).
- Hall, S. (2017). *Το έργο της αναπαράστασης*. (μτφρ. Π. Πετσίνη). Αθήνα, Πλέθρον. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1997).
- Harnecker, M. (1971). *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*. (μτφρ. Χ. Χατζηϊωσήφ). Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Lerum, K. (2006). *Sexuality, Power and Camaraderie in Service Work*. *Journal Gender and Society*, 18, 756-776.
- Macherey, P. (2014). *Φουκώ και Μαρξ. Το παραγωγικό Υποκείμενο*. (μτφρ. Τ. Μπέτζελος). Αθήνα, Εκτός Γραμμής.
- Phillips, L., & Jorgensen, M. (2009). *Ανάλυση Λόγου. Θεωρία και Μέθοδος*. (επιμ. Γ. Σταυρακάκης, μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα, Παπαζήση. (Τπ πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002).
- Rosalind, E. (2019). *"The Moustache Makes Him More of a Man": Waiter's Masculinity Struggles 1890-1910*. *History Workshop Journal*, 87, 188-210.
- Sacks, M. (2004). *To be a man and Not a Lackey: Black Men, Work, and the Construction of Manhood in Gilded Age New York City*. *American Studies*, 45, 39-63.
- Salih, S. (2018). *Εισαγωγή στη Τζούντιθ Μπάτλερ*. (επιμ. Μ. Κωστούλα και μτφρ. Μ. Μεντίνης). Αθήνα, Εκδόσεις Οπλόσιτο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002).